

VILÁGSZEMLÉLETÜNKRŐL

Debreceni Egyetem, 2021/2022. tanév I. félév, leadta és lejegyezte Végh László

2021. november 15.

0.1. Tudnivalók a vizsgázásról és felkészülésről

Olyan fejezetekben is találhat az anyagban újat és érdekeset, ahol erre nem számítana. Ezért figyelmesen olvassa át a teljes jegyzetet. Ha két közlés között 2-3 másodperc nem telik el, nem jutnak el az emlékezet közbenső tárolójáig. Az aznap átvett anyag éjszaka, a mély alvás során rögzül.

Tartalomjegyzék

0.1. Tudnivalók a vizsgázásról és felkészülésről	1
1. Bevezetés	1
2. Az ember megjelenése és útja a történelmi emberig	2
2.1. Az emberré válás folyamata	2
2.2. A család	4
2.3. Ösztön és érzés	6
2.4. Az aranykori ember	8
2.5. Letelepítés	11
2.6. A történelmi ember megjelenése	12
3. Az elme működéséről	15
3.1. Szív és ész	16
3.2. Tudás és bölcsesség	18
3.3. Erkölc, nevelés	20
3.4. Elfojtás	22
3.5. Világszemlélet alakítása	24
3.6. Tudatfejlődés	27
3.6.1. Ósbizalom, a szorongó ember	28

4. Vallás	30
4.1. Biztonságérzet és vallás	30
4.2. Élettávlatok	32
4.3. Vallásgyakorlás	32
4.4. Vallás és társadalom	34
4.4.1. Róma vallásossága	34
4.4.2. Tibet	35
4.5. Az elme és a vallásos élmény	37
5. Vallásokról	40
5.1. Kinyilatkoztatás és szent könyvek	40
5.2. Megszentelt világ	43
5.3. Sokistenhit	43
5.4. Hinduizmus	46
5.5. A kínai vallásos gondolkodásról	49
6. Egyistenhit	51
6.1. Tízparancsolat	51
6.2. Keresztyénség	53
6.3. A keresztyénség mint vallás	57
6.4. A reformáció	60
6.5. Az iszlám	61
6.6. Az egyistenhívő vallások hatása a történelemre	62
7. Filozófia	63
7.1. A görög bölcelet Szókratész előtt	64
7.2. Szókratész és követői	67
7.3. Platón	68
7.4. Arisztotelész	69
8. Természettudományok	71
8.1. A világ és a természet rendje a régi korok embere szerint	71
8.2. A zsidó-keresztyén világkép és a tudomány keletkezése	72
8.3. Az újkori tudományos forradalom	73
8.4. A természettudomány módszerei és fejlődése	73
9. A mai természettudományról	76
9.1. A fejlődés hajtóereje és a pillangó hatás	77
9.2. Természettörténet	80
9.3. Az élet kialakulásáról	82
9.4. Tömeges kihalások	83

10. Természettudomány és vallás	84
10.1. Tudományos világszemlélet	84
10.2. A természettudomány és a vallás viszonyáról	86
11. A Mammon birodalma és az ember örök élete	88
11.1. A piac láthatatlan keze	88
11.2. A mindent felőrlő gazdaság szerveződése	90
11.3. Ámítás emberiségnyi méretben	90
11.4. Az ember és az élőrendszer	91
11.5. Az ember örök életének esélye	93
11.6. Út az emberiség szellemi-vallási egységéhez	95

1. Bevezetés

Elménk alapfeladata az életben tartás. Akárcsak az állati, az emberi elme is arra törekszik, hogy a most, a jelen a lehető legkedvezőbb legyen. Az állat jövőjéről ösztönei gondoskodnak. Amíg az ember az aranykorban vagy az ószövetségi elnevezést használva az Édenben élt, nem kellett aggódnia a jövőjéért. Ösztöneink az édeni életmódhoz idomultak és nagyjából ez vezetett az emberiség mai válságos helyzetéhez.

Meglehetősen egyszerű az állati elme. Összeveti a környezet érzékszervek által ábrázolt képét az elmében tárolt helyzetek képeivel, mintázataival és megkeresi, melyikkel azonosítható, majd az ehhez a helyzethez rendelt utasítást hajtja végre. Ha a hozzárendelés alapja az évmilliók, évszázadok alatt felhalmozódott tapasztalat, ösztönről beszélünk. Nagyrészt ösztönös az állat viselkedése, veleszületett, mikor mi a teendő. Valamennyi emlős, így az ember ma született picinye is tudja, miként harapjon rá az emlőbimbóra. Vannak az élet során kialakult hozzárendelések, így az állat elméje is tanul, különösen a korai időszakban. Így a kis csókának meg kell tanulnia, kik az ellenségei. Amikor kirepül a fészekből, szülei figyelik, és ha macska, ember vagy más ellenség mutatkozik, azonnal vészjelzést adnak le. Ennek hatására a kis csóka elméjébe berögzül az ellenség képe és ha ezt később észleli, menekülni kezd. Csak az életterét jellemző helyzetekkel foglalkozik az állat elméje, ezt viszont kiválóan teszi. Például a mókus és más hasonló rágcsáló nagyszerűen tájékozódik és emlékszik arra, hová rejthette a diót és a mogyorót. Ha az állat környezete gyorsabban változik, a fajt a kipusztulás veszélye fenyegeti.

Elménk jóval többre képes, sokkal több mintázatot tud raktározni és kezelni. Másrészt az ember nemcsak életének korai szakaszában tanul, mint az állatok nagy többsége, hanem jóval később is, és a beszédnek valamint egyéb eszközeinek segítségével felmérhetetlenül többet tudhat, mint az állat. Ennek köszönhetően szinte mindenhol megélhetünk. Továbbá az elménk, ahogyan a szó alakja mutatja, 'ok-os', ok-okozatban is gondolkodhat. Néhányan hosszabb ok-okozati láncokat is képesek végiggondolni.

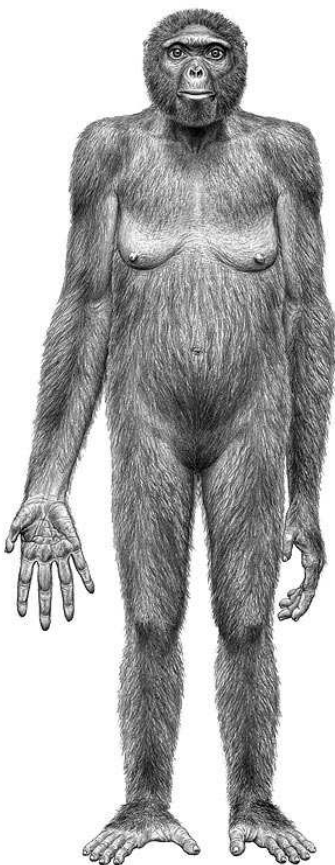
Az elménk akkor hozhat megmaradásunkat segítő döntéseket, ha a világunk mai helyzetéről kialakult képe alapvetően helyes. A szavannáról elvándorolt, majd a letelepedéssel életmódot váltó, és ezzel a történelemben lépő ember járatlan útra lépett. Döntéseinket a végrehajtásuk előtt elménk tudatosnak nevezett része az ok-okozati kapcsolatot, kapcsolatokat is mérlegelve dolgozza ki. Ennek alapja a bennünk kb. 25 éves korunkra összegyűlt tapasztalok összessége, melyet világszemléletnek szokás nevezni. Évezredekkel ezelőtt a kor emberének világszemléletét a hagyomány és a vallás foglalta keretbe. Későbbi fejlemény a bölcséleti (filozófiai) gondolkodás, majd az attól lassan elkülönülő természettudomány világszemléletet alakító hatása.

Először áttekintjük, miként alakulhatott ki az ember és miként vált történelmi emberré. Majd az elménk működésével ismerkedünk és utána az anyag nagy része a vallással, a bölcseséggel és a természettudománnyal foglalkozik. Végezetül az emberiség jelenlegi, közeli pusztulással fenyegető állapotának tüneteit vizsgáljuk, valamint hogy min alapulhat az az emberiség egészére kiterjedő szellemi-vallási megújulási mozgalom, amely az emberiség egészét aligha mentheti meg, de a legrosszabbakat elkerülhetnének.

2. Az ember megjelenése és útja a történelmi emberig

2.1. Az emberré válás folyamata

Legközelebbi élő állati rokonunk a csimpánz. Genetikai távolságaik vizsgálata alapján a gorilla a csimpánz és az ember közös őstől 8 millió éve vált el, az ember és a csimpánz szétválása 6 millió évvel ezelőtt történt. A gorilla az őserdőben magányosan, fáról fára vándorolva gyümölcsön él. 2009-ben közzétették az Etiópában 4,4 millió évvel ezelőtt élt, Ardi névre keresztelt emberelődünk igen részletes anyagának feldolgozását. A leletek feldolgozása alapján készült rajz a 1. ábrán látható. Ardi részben a közös ős, másrészt a később megjelenő emberelődeink jegyeit mutatja. Számos tulajdonsága nem az ember felé mutató, és a mai afrikai majmokból is hiányzik.

1. ábra. Ardi, az Etiópiában 4,4 millió évvel ezelőtt élt 50 kg tömegű, 120 cm magas nő

Ardi az erdős szavannán élt és a fán lakott. Nemcsak gyümölcsrel táplálkozott, a fák alatt is gyűjtögetett. A talajon felegyenesedve, két lábon járt. Együttműködve kellett gyűjtögetniük, hiszen csak így védekezhetek a lapulva, lopakodva, csapatban vadászó nagymacskák ellen. Hasonlóan, mint ma a 40-50 fős csoportban élő csimpánz. Ha a fáról figyelő őrszem lapuló oroszlánt vesz észre, a riasztást követően a csoport a fákra menekül. Ardi és a csimpánz vele egy térségben élő őse a mai csimpánzéhoz hasonló életmódot követett, de Ardi többet gyűjtött a talajon és kevesebb gyümölcsöt fogyasztott.

Míg a csimpánz elmajmosodott, Ardi fokozatosan az erdő világosabb, több fényhez jutó része felé húzódott, mivel ott az aljnövényzet dúsabban nő és ezzel több és változatosabb táplálékhoz juthatott. Emiatt egyre nagyobb veszélybe került, hiszen ott kevesebb a fa és így a fákra való menekülés is nehezebb. Úgy védekezhetek, hogy nagyobb területen eloszolva több őrszem figyelte a területet.

Az emberré fejlődés hajtóereje a fokozódó veszélyben való élés. Gyors és megbízható döntést kellett hozniuk, mivel akkoriban az emberélet roppant nagy kincs volt. Ha az oroszlánok évente egy-két embert tudtak volna elragadni, a csoport aligha maradhatott volna fent. A fokozódó veszély egyre figyelmezbé és éberebbé tette őket és ez magával vonta az emberi agy térfogatának növekedését és felépítésének összetettebbé válását. A magzat agykérge az anyától kapott ingerek hatására hálózódik be. Emiatt az éberebb kismama magzatának agykérge több ingert kap, mint az átlagos magzat agykérge. Ez elsősorban az ingereket fogadó, feldolgozó tartomány fejlődését serkenti. Egyébként éppen a gyors feladatmegoldásra, munkára fogható tartományának, a munkamemóriának a többi agyterülethez való arányától függ, hogy milyen eséllyel lehet valaki sikeres értelmiségiként.

Agykérgeünk egy szeletkéje, a macska vagy majom agykérgéhez nagyon hasonló, ugyanazokat a hírvivő molekulákat használó, oszlopocskákba rendeződő kéregsejtekből áll, csak hogy agykérgeünk felülete jóval nagyobb, háromszázszorosa a macskáénak. Feltételezhető, hogy az emberi agykéreg igen gyors növekedését az egyre gazdagabb táplálékforrást nyújtó és egyben még veszélyesebb térségek felé húzódás hajtotta. A növekvő agykéreg nemcsak a védekezést tette sikeresebbé, hanem képessé tett a természeti környezet alaposabb megfigyelésére. Ez egyúttal azt is magyarázhatja, miért csökkent a valaha 1500 cm^3 -es agytérfogat a letelepedés korától kezdve a mai 1350 cm^3 -re.

A tűz és a beszéd. Elménk gyors fejlődésének köszönhetően hasznosítható felfedezések születhettek. Ardi életmódjának változását a tűz alkalmazása gyorsította fel. Elődünk egymillió évvel ezelőtt bizonyosan, de valószínű, hogy már jóval korábban is használta a tüzet. Ezzel igen értékes táplálékokhoz jutott. A hús és a burgonyához hasonló, magas keményítőtartalmú gumók nyersen ehetetlenek, de a hús nyáron, a gumó pedig sárral betapasztva egyszerűen megsüthető. Könnyen emészthetőek, laktatóak, így az anyagcsererendszernek kevesebb munkát kell végeznie és ezzel elődeink testének erőforrásai másféle feladatok megoldására fordíthatóak. Egyúttal a csoport életmódja jelentősen változott. Kevesebb időt kellett az élelem keresésére fordítaniuk, megnőtt a közösségi tevékenységekre fordítható idő, és a tűz alkalmazása, a róla való gondoskodás is átalakította a csoport életét. Jobban kellett egymásra figyelniük, meg kellett osztaniuk a feladatokat, kapcsolattartási módszereiknek is gazdagodniuk kellett.

Egy másik nagy felfedezés is született. Ha több őrszem figyelte a környéket, riasztáshoz már nem lehetett elég az egyszerű, egyetlen hangmagasságon való üvöltés. Lassan képesekké váltak nemcsak egy, hanem több magánhangzó, majd mássalhangzó képzésére is. A sült ételek fogyasztása a rágást is nagyban megkönnyítette, és ezzel fogazatunk, arc- és szájszerveink hangképzéshez valamint beszédhez való idomulását is serkentette. Különböző magasságú hangokat egymás mellé helyezve szavakat képezhettek, majd a szavakból mondatokat állíthattak össze.

Ha már használták a tüzet, nagyobb vadakra is vadászhattak. Ardi lába és lábfeje a hosszú, akár órákig tartó futásra, keze szerszám használatához idomult. Kezdetleges hajítófegyverével éppen csak meg tudta vérezni a vadat, amely ugyan menekült, ám a mérgezett hegyű dárddával megsebzett állat lassan kábulni kezdett és így a hosszú, órákig tartó futásra képes ember egy idő után el tudta ejteni. Valószínű erre vezethető vissza, hogy a hosszútávfutó hosszabb, közel órányi futás után könnyűnek, légiesnek érezve magát futhat tovább. Az örömrészhez hasonló serkentést az agykéregben termelődő jutalmazó vegyület kelti.

A füves szavannán kb. 300 ezer évvel ezelőtt megjelenő mai ember csak a többiekkel magas szinten együttműködve szervezhette meg a csoportosan vadászó oroszlánok elriasztását. A 150-200 fős csoportból a felnőtt férfiak viaskodtak az első vonalban, égő botjaikkal vívtak a vadállatokkal. A gyermekek a legvédehetőbb helyen, középen voltak és a nők vigyáztak rájuk. Ebben nem merült ki a nők szerepe és mivel

nem forogtak közvetlen veszélyben, könnyebben át tudták tekinteni, mi a helyzet. Ennek megfelelően irányították a férfiakat. A férfi egyrészt hallotta, mit kiabálnak, továbbá az ott támadó oroszlánra, valamint közvetlen szomszédaira is figyelnie kellett. Gyors és megbízható döntést kellett hoznia, mivel akkoriban az emberélet roppant nagy kincs volt. Ha az oroszlán évente egy-két embernél többet ragad el, a csoport aligha maradhatott volna fent.

Csak úgy lehet sikeres a védekezés, ha a csoporton belüli vetélkedés nem zavarja. Viszont a fajfenn-tartási ösztön arrafelé mozgat, hogy a legjobb adottságú hímek és nőstények kerüljenek össze és ez nem képzelhető el versengés nélkül. Főemlős őseinknél a valamennyi nőstény birtoklására törekvő alfa hím a gorillánál és a csimpánznál, a hímek között szabadon válogató nőstény a bonobónál, más néven törpecsimpánznál jelenik meg. A hímeknek az alfa hímmel való küzdelme állandó feszültség forrása. Még az annyira békésnek hitt bonobók élete sem felhőtlen. Ha a fiatal nőstény által elutasított hím erőszakoskodni kezd, az idősebb nőstények csapatosan esnek neki és alaposan ellátják a baját.

2.2. A család

Az életet tovább kell adnunk és a gyermekeinknek jó nevelést kell kapnia. Egyúttal a család a gazdaság egy-fajta alapegysége is. Nincs ép társadalom és fenntarthatóság ép családok nélkül. A férfi-nő felbonthatatlan kapcsolatán alapuló család kialakulása az értelmes ember megjelenésének kulcsfontosságú állomása. Ösztönvilágunk is a családot erősítő és támogató, ellenében élve az egyén boldogtalanná válik, és a nép is végveszélybe kerül. Mondhatjuk, hogy az ember három legnagyobb felfedezése a tűz, a beszéd és a család.

Vadászó-gyűjtögető őseink családban éltek és vetélkedés csak a párválasztás idején volt, utána már nem. Csak a legények, azaz a fiatal emberek versengenek, legénykednek, és a leányok a kialakuló rangsor alapján választanak. Nem nehéz kitalálni, a még versengőknek nem engedhették meg, hogy ott legyenek az oroszlánokkal küzdők között. A természet rendje szerint a család felbonthatatlan, azaz a nő csak egyszer választhat.

Tudatosítanunk kell magunkban, hogy a nők az erősebbek, mivel ők a felelősek az élet továbbadásáért és nagyobb részben a gyermekek neveléséért is. Őket illeti a párválasztás joga és bármelyik egészséges nő képes arra, hogy párt találjon magának, olyan eszközeik vannak, hogy ezt megtehetik. Rajtuk áll, hogy szülnék-e, mikor és hány gyermeket. Bárki elgondolkozhat azon, ha az édesapja még egészséges, azaz még nem betegedett bele napjaink egyre nagyobb hajszájába, kicsoda, az édesapja vagy az édesanyja vetheti fel azt, hogy ne hajtsuk már magunkat annyira, elég az nekünk, amink már van? Akiket eddig megkérdeztem, szinte egyhangúan válaszolták, hogy ilyet csak az édesanyjuk mondhatna. Valóban, ha egy férj vetné fel, nagyon könnyen megkaphatná, hogy akkoriban még nem így beszéltél.

A vadászó-gyűjtögető csoportban a legjobb vadász számít a legsikeresebbnek, mivel az egyenlően elosztott zsákmányból ő vehetett legelőször. Egyben ő a legkiválóbb is, hiszen nemcsak a testi adottságai elsőrendűek, hanem a lelkiek is. Amíg futás közben el nem éri a fáradtságot nem érző állapotot, kitarónak, állhatatosnak, céltudatosnak is kell lennie. Bátor és hidegvérű, kiváló harcosként az oroszlánokkal való küzdelemben is helyt kellett állnia.

A legényt csak az ösztönei vezetik és csak akkor választhat, ha már kiválasztották, válogatni pedig csak akkor válogathat, ha többen is vonzanák. Mivel a legkapósabb legénnyel számos leány szeretné magát észrevéttetni, ő inkább a legvonzóbbra figyel fel, és hozzá kezd közeledni. Hasonlóképpen jönnek össze a rangsorban utánuk következők, így végül is a leginkább egymáshoz illők kerülnek össze. A családban élés nemcsak a csoporton belüli versengést szünteti meg, hanem a természetes kiválasztódás határfokát is növeli, mivel a jobbak a hasonlóan jobbakkal kerülnek össze.

Bár a leányok között is alakul ki rangsor, esetükben nincs különösebb versengés. Rájuk sokkal nagyobb feladat, az élet továbbadása vár. Ebben kell sikeresnek lenniük, ezért a leány el tudja fogadni, hogy ő úgy néz ki, mint az átlag, mert hogy ki mit ér, azt később a családja és a gyermekei mutatják meg. Megfelelő apát kell ehhez találnia, meg kell a gyermekeket szülnie és fel is kell őket nevelni. Nem véletlen, hogy a

nagymama annyira szereti az unokáit. Láthatja, hogy a gyermekei is továbbadták az életet. Az apa nemcsak a családja eltartásáért felelős, ösztönös feladata az is, hogy a gyermekei sikeresek legyenek, és így meg tudják állni helyüket az életben.

A nő ösztönösen megérzi, hogy a férfi szereti-e a gyermeket és a választásában ez is szerepet játszik. Másként szereti gyermekeit és bánik velük az apa és az anya. Míg az anya feltétel nélkül szereti a gyermekét és az 60 évesen is a kislánya és a kisleánya lesz, az apa a család egészségének helyzetéért felel és ösztönösen beíródott feladata arról gondoskodni, hogy gyermekei felnőtté válva megállják a helyüket. A gyermek számára az anya és apa egyaránt fontos, csak a kétszülős családban nevelkedve tudja jól megtanulni, mint kell viselkednie felnőttként.

A legény először is a nő hosszú, dús hajára figyel fel, mivel ez az egészségnek és így annak a jele, hogy a nő képes szülni. A beteg nőnek ritkul és nem nő rendesen a haja. A fehér embernél a szőke nő a vonzóbb, mert ez a fiatalságra utal. Gyerekként még világosabb a haj, de ahogy telik az idő, egyre sötétebbé válik. Fontos a fiatalság, mert hiába egészséges a nő, a korral egyre romlik az érett petesejt állapota, 35 év felett egyre kisebb a fogamzás esélye. Nem arról van szó, hogy a 35 év feletti nő nem szülhetne szép és egészséges gyermekeket. De 20 évesen még szebbet szült volna. Megfigyelték, hogy a tizenévesek kapcsolatából született gyermekek a leginkább sikerültek. Régebben szerelemgyermekeknek nevezték őket.

Amint a nőnek sikerült magához vonzani a választott férfit, és egymás közvetlen közelébe kerülnek, a nő orra jelzi, hogy összeillenek-e. Ugyanis ahhoz, hogy a születendő gyermekek egészségesek legyenek, az immunrendszereiknek ki kell egészíteniük egymást. Ha a nő a férfi verejtékének szagát taszítónak érzi, nem illenek össze. Nem arról van szó, hogy a férfi valóban büdös lenne, csupán bizonyos nők számára az. A férfi orra a nő fogamzásra kész állapotát észleli és a párja akkortájt válik igazán vonzóvá számára. A nő ilyenkor ösztönösen olyan mozdulatokat végez, úgy öltözködik, hogy felhívja magára a figyelmet.

Ha összeillenek, maradt még valami nagyon fontos, amit az ösztönök nem jeleznek előre, de a nőnek meg kell vizsgálnia. Ilyenkor a férfi arra vágyik, hogy keljünk egybe, de máris. Viszont a nő ezt még halasztaná. Bár nem tud erről, de belé van írva, hogy meg kell győződnie arról, hogy hajlamos-e hűtlenségre a párja. Ha igen, akkor nem bírja sokáig a mindkettőjük számára nehéz időszakot és elmegy egy másik, könnyebben kapható nőhöz. Ez ugyan igen keserves a nő számára, de így még mindig sokkal jobban jár, mintha évek múlva két-három gyermekkel hagyják ott.

A letelepedett társadalmaknak védeni kell a családot. Hogy a nő már foglalt, mert férjhez ment, régebben hajának rejtettsége, a kendő viselése jelezte. Erre utal az a mondásunk, hogy a menyecskének bekötötték a fejét.

Az önszántából gyermektelen nő sorsa. Ha az egészséges nő nem tett meg időben mindent, hogy legyen gyermeke, azaz nem engedelmeskedett ösztöne parancsának, a boldogtalanságnál is rosszabb sújtja majd. Gyermektelensége miatt negyvenes éveitől kezdve szenvedni fog és csillapíthatatlan szenvedése halála pillanatáig fokozódik majd.

Ha sikeres, egyre többet dolgozva hajtja magát, hogy ne kelljen helyzetével szembesülnie. Amint megöregedve visszavonul, először is tudomásul kell vennie, hogy kiesett a versenyből, és ő már nem számít. Kivéve a rokonainak, akik számon tartják, már csak azért is, mert örökölni szeretnének, továbbá mindazoknak, akik szemet vetettek a pénzére és vagyonára. Ezt tudja és gyanakvóvá válik. Egyre jobban szenved amiatt, hogy nem tett meg mindent időben a gyermekért. Különösen akkor, amikor volt osztálytársaival találkozik és azok unokáik fényképeit kezdik mutogatni. Ráadásul nem mutathatja ki, milyen állapotban van, lepleznie kell, mennyire gyötri a gyermektelenség, mert tudja, hogy helyzetéért önmagán kívül más nem hibáztathat. Szünetében az sem enyhítene, ha másnak elmondaná, mi gyötri. Ezért a fiatal nők mit sem tudnak arról, mit jelent az önként vállalt gyermektelenség.

Közelebbről ismertem egy öreg hölgyet, akinél sikeresebbet nehéz volna elképzelni. Igen tehetséges volt, ragyogó tudományos pályát futott be és emellett önerejéből mai pénzben milliárdokra rugó vagyont is

szerezett. Hosszú életének szinte legvégéig, annak utolsó két hónapjáig tevékeny és sikeres volt. Hatalmas vagyonát nemes célra szánta és nagyon gyanakvó volt, félt attól, hogy rászedhetik. Fiatalon, egyetemi hallgatóként volt egy halva született fia. Később nem tett meg mindent, hogy legyen gyermeke. Miután fokozatosan gyengülve ágyynak esett, rá kellett arra jönnie, hogy vagyonával nem az lesz, amire szánta, túljártak az eszén. De ennél sokkal jobban szenvedett attól, hogy nem lett gyermeke. Kérdeztem az őt kezelő, sokat tapasztalt idős orvost, mint lehet az, hogy az ennyire tehetséges, a tudását és adottságait minden más területen oly sikeresen kamatoztató nő ennyire szenved a gyermektelensége miatt. Ő, az orvos, aki sok-sok embert kísért már át a túlsó partra, a következő választ adta: Nem egyedi eset, hanem ez az általános. Valamennyi idős nő betege, aki önmagát okolhatta gyermektelensége miatt, így végezte be.

Póruházas férfiak. Vannak esetek, amikor a férfi nem akarja a gyermeket. Arra hivatkozik, hogy még nincs itt az ideje, vagy még nem elég érett az apaságra, stb. Két fiútestvér, mindkettőnek hosszú évekig tartó szép párkapcsolata volt, a következőképpen járt. A barátnők szépek és csinosak, hozzájuk illők voltak. Amikor az egyik leány már betöltötte a harmincat, gyermeket szeretett volna. Viszont a barátja vonakodott. A leány szakított vele és hamar talált új párt magának. Férjhez ment és hamarosan szült. Hasonlóan járt a fiú testvére is, az ő barátnője is gyermeket szeretett volna, a fiú pedig még nem és emiatt ők is szétváltak. Ez a leány is hamarosan talált magának új párt, férjhez ment hozzá és neki is megszületett a gyermeke. A két magára maradt fiúra egy-egy 40 év körüli, sikeres és jól kinéző nő vetett szemet és nem nehéz kitalálni, mi várt rájuk. Hamarosan bensőségebbé vált mindkét új kapcsolat és egyben kiderült, hogy mindkét új barátnő minél hamarabb gyermeket akar.

2.3. Ösztön és érzés

Az elme a környezet érzékszervek által közvetített képének mintázatát a benne tárolt helyzetek mintázataival veti össze. Felméri, hogy a legjobban hasonlító közlők közül melyikre miben hasonlít és mennyiben térnek el az ismert helyzetekhez hozzárendelt döntések. Ezután nagyon gyorsan dönt. Ha a hozzárendelés alapja az évmilliók, évszázadok alatt felhalmozódott tapasztalat, ösztönről beszélünk. Míg az állat tanult mintázatai főleg élete elején íródnak be, az embernél a tanulás a felnőtté válás korának eléréséig, 25 éves koráig tart, de vannak olyanok, akik akár életük alkonyáig is képesek tanulni. Az ösztönök az érzéseinken keresztül irányítanak.

Öröm, siker, boldogság. A lét- és fajfenntartási ösztön kézi vezérlésűnek mondható. Az őket szolgáló tetteink örömforrások, az ellenük hatókat kellemetlen érzés, fájdalom kíséri. Így az éhesnek öröm az evés, de ha túl sokat találna enni, nem lesz jó vége. A párkapcsolat az ismerkedéstől kezdve a beteljesülésig hosszú és soklépcsős folyamat. Ha az egyes állomásai nőnek és férfinak egyaránt, így vagy úgy, nem okoznának örömet, nem tennék és ezért nem lennének. Ráadásul ahogyan a beteljesülés felé tartunk, az örömezés egyre hevesebb, hogy ne tudjuk abbahagyni. Mindez évmilliók, évszázadok során rögzült bennünk.

Ösztöneink a közösséghez, a többi emberhez való viszonyunkat is szabályozzák. Előírják, hogy egyrészt sikeresnek, másrészt a csoporton, a közösségünkön belül valamennyi emberi kapcsolatban önzetlennek kellett lenniük, meg kellett bízniuk egymásban. Ha valaki azt mérlegelte volna, hogy inkább a mellette küzdők üzzék el a támadó oroszlánt, képtelenek lettek volna a sikeres védekezésre. Ma csoporton belülinek az elme a gyakran látott, ismert társainkat tartja. Ez a tévé csatornáiban gyakran látott közéleti személyekre is vonatkozik. Azaz, ők személyesen nem ismernek minket, de az elménk személyes ismerőseként kezeli az illető politikust.

Mindenki tudja, milyen sikeresnek vagy sikertelennek lenni. Sikeresnek a közösségen belül kell lennem, hogy legyen majd mit ennem, innom, találjak majd párt és legyen családom. A siker vágya a lehetőségek felkutatására, küzdésre, tanulásra ösztönöz. A siker, mint például a kívánt egyetemre kerülést lehetővé tevő

érettségi vizsga letétele akár napokig tartó felszabadult érzéssel, sikerélménnyel jár együtt. De bármekkora legyen is a siker, hamar megszokjuk és jön a másnap, a következő hét. Meg kell tanulnunk, hogy mi vezet sikerhez vagy kudarchoz. Siker a kezdő hentesnek, ha eladja az állott húst, viszont hamar megtanulhatja, hogy az ilyen siker tönkremenéshez, kudarchoz vezet. Az öröm és a siker nem csupán az Ént erősíti, hanem a csoportot is, mivel csak az erős egyénekre épülő csoport lehet életképes.

Míg az öröm és a sikerélmény magát az egyént, a boldogság érzése az egyén másokat, a közösséget szolgáló tevékenységét valamint a közösség tagjaihoz jó viszonyt serkenti és jutalmazza. Így egyrészt akkor boldog az ember, ha azzal töltheti az időt, ami neki való, amit szeret csinálni. Ez nemcsak neki, hanem a csoportnak is jobb. Hogy mi a nekem való, mit szeretek csinálni, a génjeimtől függ. Lehet akár olyan adottságom is, melyhez hasonlóval csak minden ötszázadik ember dicsekedhet, és olyan is, amelyik csak minden tizedikben van meg. Sok mindenben pedig átlagos vagy az alatti vagyok. A közösségnek az a jó, ha lehetőleg mindenki olyasmivel foglalkozik, amiben a legjobb, vagy legalább is sokkal jobb, mint az átlag. Gondoljuk csak el, mit jelent valamennyiünk számára a munkáját kényszerből végző tanító, eladó vagy bárki más. A nemszeretem tevékenységre, tevékenységekre kényszerülő boldogtalanává válik.

Vannak olyan nemszeretem munkák, amiket mégis el kell végezni. Ilyen lehet például a mosogatás. Tegyük fel, ketten lakunk együtt és közösen étkezünk. Ha el vagyok fáradva, de látom, hogy a társam sincs jobb állapotban, a legjobb, ha elmosogatok. Ami az emberi kapcsolatokat illeti, akkor válik valaki boldoggá, ha a vele élő, a csoportjához tartozó, vagy bárki más az ő hatására jobb állapotba kerül, növekszik az életerege. A szegény és kevésbé sikeres egyén is lehet boldog. Ha valakinek bőven jut az örömeiből, sikeres a pályáján és mégis boldogtalan, magában keresse az okát. Nem úgy bánik a környezetében lévőekkel, a családjával, ismerőseivel, beosztottjaival, ahogyan tehetné. A boldogság állapot.

Mivel csak a többiekkel együtt boldogulhatunk, emberközpontú az értelmünk, mivel elménk elsősorban az emberi viszonyokkal való foglalkozásra összpontosít. A természetes környezetünk élő és élettelen elemeit is hajlamosak vagyunk emberszerű tulajdonságokkal, viselkedéssel jellemezni.

Tudatosság. Tudatos gondolkodásunk, tudatunk kialakulása feltételezhetően annak tulajdonítható, hogy az emberelődünk és a csoportja közötti viszony a füves szavannára való húzóadás közben mind összetettebbé vált. Egyedül nem létezhetnék, csak csoport tagjaként. Mulandó vagyok, valaha nem voltam, egy idő után már nem leszek, megmaradni a csoportnak kell. Az ősi vadászó-gyűjtögető csoport számára az a legfontosabb, hogy az egyén élete és tevékenysége a csoportot is erősítse.

Ha az észlelt helyzet ismert, az emberi elme az állati elméhez hasonlóan elemel, ilyenkor csak az elme tudatszint alatti tartománya, a tudatalatti működik. Ha nincs meg benne az észlelt helyzetnek pontosan megfeleltethető kép vagy mintázat, akkor felméri, hogy a részben hasonlóak közül melyikre mint hasonlít és az érintett területeket "megszavaztatva" dönt. Ha a döntés csak az egyéni lét fenntartását szolgálja, az elme azonnal végrehajtja.

Ha a vizsgált helyzet másokra is hatással van, a tudatos felülvizsgálja, hogy a tudatalatti által javasolt cselekvés elfogadható-e és milyen hatást gyakorol ezzel a többiekre. Feltételezhető, hogy ennek során egy adott, létező vagy elképzelt helyzetet a benne tárolt tanult és öröklött boldogság-boldogtalanság, siker-kudarc és öröm-fájdalom mintázatok tartalmzó állományokkal veti össze. Ezt nagyon gyorsan megteheti és eldönti, hogy a tudatalatti által ajánlott cselekvés végrehajtható-e. Ha nem, a tudatalatti újabb elemzést végezhet. A kidolgozott és elemzett mintázatok egyúttal bekerülhetnek a meghozott döntést felülvizsgáló mintázatok közé.

Elmének elsődleges mérlegelési szempontja az alapvető szükségletek kielégítése. Tegyem azt, ami örömet okoz, hacsak nem tesz sikertelenné. Ha többet ennél a kívánatosnál, örömet ugyan okozna, de hosszabb távon kudarcos, mert elhízhatok. Vagy rendetlenkedik a fogam, el kellene mennem a fogorvoshoz, de a fájdalomtól félve nem akarok menni. Viszont így elveszíthetem a fogam, és foghíjasan később kisebb esélyeim lesznek, kudarcot vallhatok. Ugyan a siker érdekében az egyén szinte bármire képes lenne, de a csoportnak is az a legjobb, ha olyan munkát végez, amit szeret. Utána következik, hogy valamennyi, a csoporthoz és annak tagjaihoz fűződő emberi kapcsolatban önzetlennek kell lennie.

Ha a döntéshozatalra vonatkozó, most leírt elképzelés igazolható, akkor a tudatos és a tudatalatti között nincs valódi határ. Míg a tudatalattiba nem láthatunk bele, a tudatos szint működése már követhető lehet, mivel az egyszerű igen-nem, és-vagy, ha-akkor összefüggésekkel dolgozik. Mivel ezek állandóan ott forognak a fejünkben és az egymáshoz tartozó, egymás mellé rendelhető viszonyok vizsgálata matematikai alapfogalmakhoz társítható, nem csoda, hogy van érzékünk a matematikához. Ez nem azt jelenti, hogy a tudatos tevékenységünket ténylegesen végig is követjük. Annál tudatosabb és egyben szabadabb valaki, minél mélyebbre lát magába, mennél több esetben képes a tudatszint alatt hozott döntések felülvizsgálatára, a magasabb szint felsőbbségének tartására. Lelki életünk, hangulataink, érzelmeink, gondolataink, hogy éppen milyen a kedvem, elégedett vagyok-e vagy nem, végső soron az Én és a Mi viszonyának pillanatnyi állapotára vezethető vissza.

Meg kell jegyezni, hogy a letelepedés után kialakult társadalmakban az egyén és a közösség viszonyát szabályzó szokásrend, a letelepedett közösség által elvárt viselkedés, amit erkölcsnek nevezünk, nem azonos az ösztönösen rögzülttel. Többek között az erkölcs általában felülírja a boldogság-boldogtalanság alapján történő ellenőrzést. Ezzel később részletesebben is foglalkozunk.

2.4. Az aranykori ember

Valaha volt aranykorról beszél a hagyomány, amikor az emberek jók voltak, békében éltek. Nem volt háború és erőszak, nem nélkülöztek, bőségben élhettek, nem kellett verejtékezve küzdeni a betevő falatért. De az ember megromlott, az aranykornak vége lett. Hasonló történet olvasható a Teremtés könyvében, Isten az embert romlatlannak teremtette és az Éden kertjébe helyezte, ahol az aranykornak megfelelő körülmények között élhetett. Ám az ember nem tudott a kísértésnek ellenállni, bűnbe esett és ezért az Éden elveszett.

Feltételezhető, hogy az aranykort a letelepedett embercsoportok megjelenéséig számíthatjuk. Mivel egy terület sokkal több földművelőt és állattenyésztőt tarthat el, mint vadászó-gyűjtögetőt, a többségbe kerülő, fejlettebb eszközöket használó letelepedett ember kiszorította az ősi életmódot folytató csoportokat. Utóbbiak vagy átvették a letelepedett életmódot, vagy kerülve a letelepedettekkel való érintkezést a senkinek sem kellő, földművelésre és állattenyésztésre egyaránt alkalmatlan száraz peremterületekre szorultak vissza. Ott egészen a huszadik század második feléig folytathatták ősi életmódjukat. Csak az utolsó előtti pillanatban, a 20. század közepén indult meg életmódjuk alaposabb, tudományos igényű tanulmányozása. A közjük költöző kutatók megtanulták a nyelvüket és évekig éltek együtt velük. A különböző térségekben gyűjtött anyagokból ismerjük, mint élhetett az aranykori ember.

Csoport- avagy csordaszellem. Az önzetlen, testvéries együttműködés csak a csoporton belülről vonatkozik, a másik csoport és annak tagjai vetélytársak, mivel ugyanazokat a forrásokat használják, mint mi. Az idegenek rászédése, becsapása sikerélmény elménk számára. Ők is így viszonyulnak hozzánk és ha már kevés a hely, ösztöneinket követve szétvándorlunk.

A csordaszellem a biztonsághoz kötődő fogalom, a csorda tagjai egymás viselkedését utánozzák. Ugyanakkor van közöttük, bár alig megkülönböztethető tőlük, akihez igazodnak. Őt szokás főkolomposnak nevezni. A csordaszellem megnyilvánulására hazánkban a devizahitelezés történetét hozhatjuk példának. A magyar népesség igencsak gyanakvó, ezért volt megdöbbenő, hogy 2002-2010 között miként viselkedett.

Ha valaki lakásvásárláshoz, építkezéshez vagy gépkocsivásárláshoz hitelért ment a pénzintézetbe, az ügyintézők azzal kezdték, hogy a forinthitelüket nem ajánlanák, hanem vegyen fel forintban kapott, ám devizaalapú, svájci frank alapú hitelt, mert akkor jóval alacsonyabb lesz a forintban fizetendő kamat. Jelzálogként a lakás, a ház vagy a gépkocsi szolgált. Hirdették a tévében és másutt is, hogy bolond az, aki nem devizaalapú hitelt vesz fel. Ha bárki elkezdett volna gondolkodni, miért jótékonykodnának vele a közismerten saját érdekeit követő pénzintézetek, rájöhetett volna arra, hogy a pénzintézet most valójában nem hitelt nyújt, hanem befektet. A jelzálogot, azaz a lakását, a házát vagy a gépkocsiját akarja megszerezni. De mivel az igazgató, meg az állatorvos és a szomszéd is felvette a hitelt, felvette ő is. Több

mint egymillió embert fosztottak így ki, sokakat tettek földönfutóvá. Közelebről ismertem egy idős akadémikust, kutató professzort. Mivel kezességet vállalt a fia kölcsönért, teljesen kifosztották. A világlájából kidobták, semmije sem maradt, a szó szoros értelmében mindene odaveszett.

Akkor maradhatott meg az ősi csoport, ha a tagjai közös dolgaikban, az oroszlanokkal küzdve vagy vadászatkor összhangban, egymást félre nem értve tudtak cselekedni. Ha valakinek ugyanarról más jutott az eszébe, mint a többinek, máshogy értette azt, veszélybe kerülhetett. Vagy ha ő volt félreérthető, a többieket sodorhatta bajba. Ezért ösztönösen kivetjük azt, akik nem olyan, mint mi. Amikor sokan vagyunk együtt, az egyének gondolkodása egységesül és elnyomódnak az egyéniséget jellemző vonások, meggondolások, felvillanások. Az eredeti ötlet az egyedül, vagy ritkábban a pár társával együtt töprengő, a vezérfonalat vivő ember elméjéből szokott kipattanni. A nagygyűlés, tömegrendezvény és vallási szertartás az ott lévők egybehangolását szolgálja.

Ősi örökségünknek megfelelően kerüljük a járatlan utakat és szeretnénk valamilyen nagyobb csoporthoz tartozni, ahol biztonságban érezhetjük magunkat. Melléfogásaimat is könnyebb feldolgoznom, ha mások is ugyanezt csinálták. Hajlamos vagyok mentegetni magam, hogy igazából nem hibáztam, miért is csináltam volna máshogyan. Hiszen nem is nagyon tehettem mást és a többiek is ugyanígy jártak. A csordaszellem legyőzi a józan paraszti észet és kevés olyan vallási, nemzeti vagy bármely egyéb közösséggel, csoporttal találkozhatunk, melynek tagjai képesek tárgyilagosabb képet alkotni önmagukról, vagy tudnak saját magukon nevetni.

Megdöbentő, hogy a csordaszellem még azt is képes megakadályozni, hogy az egyén a csoport felfogásával, hiedelmeivel, érdekeivel ellentétes tényeket felfogja. Kutatási felmérés szerint hiába éles elméjű, jó matematikai érzékű valaki, ha a csoportja érdekeit sértő tudományos, számszerűleg megfogalmazott eredmény kerül eléje, képtelen azt felfogni. Ha a csoportja érdekeit taglalná az adatsor, a józan esze azonnal működésbe lépne és megértené, hogy miről van szó. Az egyébként épeszű embereket a csordaszellem teszi csőlátóvá.

Mának élés. A szavannán élők mindennap gyűjtögethettek maguknak, nem kellett a holnapra gondolniuk. Akkoriban még nem tudtunk a környezetünkben maradandó károsodást okozni, így nem kellett a jövővel törődnünk. Ez is az oka annak, hogy az értelem csak a jelenre figyel és hogy hiányzik belőlünk a takarékoság ösztöne. Továbbá a fenyegető veszélyek miatt állandó készenlétben kellett lenniük. Hogy az elme éberségét semmi se gátolja, csak a közvetlen fenyegetést jelentő tényezőket tudatosítja. Továbbá a lehető legjobb állapotban szeretne tartani, így ami csak aggasztó, zavaró vagy kellemetlen lehet, nem hozza a tudomásomra. Csak zavarna, gyengítene, elterelné a figyelmet arról, amivel most kell törődnöm.

A lassú, fokozatos romlással az elme ma sem foglalkozik, alkalmazkodik hozzá és csak akkor kezd védekezni ellene, ha a romlás már szembeötlővé vált. Ma is csak akkor figyelünk fel a veszélyre, amikor már mutatkoznak a jelei, de sokszor akkor sem vesszük komolyan. Ha valami fenyeget, és azt mondják, néhány éven belül bajba kerülhetünk, arra odafigyelhetünk, ám ha olyanról hallunk, ami öt éven túl törhet ránk, hajlandók vagyunk riogatásként kezelni és nem törődünk vele.

Gyermekek. A vándorló csoport népessége nagyobb mértékben nem nőhet. Naponta akár 10-15 kilométernyit is megtehetnek. Mennie kell a többiekkel a várandós és a pici gyermeket nevelő anyának is, de ő csak egy gyermeket tud felvenni. Ezért a kisgyermek idősebb testvérének együtt kell tudni mennie a többiekkel. Emiatt a felnevelhető gyermekek születése között eltelt időszak meglehetősen hosszú, 4-6 esztendőnyi. Évekig, 4-6 évig szoptatnak az anyák. Ez nem csupán a gyermekek táplálását könnyíti meg, teszi egészségesebbé és véd a fertőzések ellen, - az immunrendszer 6 éves korra erősödik meg -, hanem egyúttal fogamzásgátlás is. Ha a gyermek nem a megfelelő időszakban született meg, nem nevelhetik fel, elhagyják. Vadászó-gyűjtögető csoportban a gyermek, mivel csak kevés nőhetett fel, igen nagy kincs.

Megtartható gyermekeit éveken át nagy figyelemmel és szeretettel gondozza az anya. Szükségünk van erre, mert a ma született csecsemő az állatok kicsinyeihez képest nagyon fejletlen. Nézzük a hozzánk sok

mindenben hasonlító disznó malackáit. A koca évente egyszer fial, és akár tizenöt malaca is lehet. Amint az első világra jött, azonnal négy lábra áll, megkeresi az anyja leginkább duzzadó csecset és szopni kezd. Az utána következő malacka azzal kezd, hogy el akarja dúrni az elsőt a legjobb helyről. Míg a malacka máris csaknem mindent tud az életről, az emberke csak éveken vagy évtizedeken át tanulva sajátíthatja el, mint állhat helyt.

Közel hatéves koráig a kisgyermek ösztönösen ragaszkodik az édesanyjához, a felnőtthez. Legfőbb és igen hatékony tanulási módszerünk a másik utánzása, viselkedési, gondolkodási mintázatainak ösztönös átvétele. A pici és a kisgyermek a felnőttől és a nála nagyobb gyermekektől tanul és az ő társaságukhoz vonzódik. Sokat ártunk azzal, ha 4-6 éves koruk előtt kortársaik társaságába kényszerítjük őket.

Erőszakmentesség. Mivel az emberi élet hatalmas érték, a vadászó-gyűjtögetők ösztönösen kerülnek az erőszakot. Nincs miért harcolniuk, nincsenek felhalmozott, elragadható javak. A másik elleni erőszak tanult viselkedés. Bár fegyverek jóval hamarabb léteztek, ember elleni használatukra a régészeti leletek szerint először csak 12-13 ezer évvel ezelőtt került sor. Az 1861-65 között zajló amerikai polgárháború csatáit elemezve, a lőszer felhasználását és a fegyverek ütközet utáni állapotát felülvizsgálva döbönt rá a hadvezetés arra, hogy a katonák legfeljebb 20%-a képes ölni. Utóbbiak nagy többsége korábban komoly lelki megrázkódtatást szenvedett, érzelmileg kiégett egyén. A többi nem tüzel, vagy fölé és mellé lő és a közelharcban is inkább hagyja magát, minthogy embertársa gyilkosa legyen. Az amerikai hadseregben a II. világháború után bevezetett kiképzési módszerek, a céltábla helyett mozgó emberszerű alakzatokra lövés, valamint a kegyetlen, érzelmeiket kiégett kiképzés vezetett el oda, hogy a 20%-os gyilkolási arány a vietnámi háború időszakára (1965-1973) 90%-ra nőtt. Az így kiképzettek között az öngyilkosok aránya az amerikai átlag háromszorosa.

Ha már kevés a hely, szétvándorlunk, túlnépesedés esetére ez a belénk épült, ösztönös viselkedés. Később részletesebben tárgyaljuk, hogy az ember elleni erőszak, amely a fentiek szerint nem ösztönös, hanem tanult, akkor jelenhetett meg, amikor a szavannáról szétvándorló vadászó-gyűjtögetők már betöltötték az elérhető területeket.

Létfenntartási ösztönünk és az anyagiasság hiánya. Létfenntartási ösztönünk az élelem kereséshez kötődik. A szavannán élők az oroszlánok miatt együtt gyűjtögettek. Nem szóródhattak szét, látó- és hallótávolságon belül együtt kellett maradniuk. Továbbá akkor voltak még nagyobb biztonságban, ha minél hamarabb végeztek a gyűjtögetéssel, amely napi 2-4 órát vett igénybe. Mindenki magának gyűjtött. Létfenntartási ösztönünk a csoportos gyűjtögetés gyorsaságát és hatékonyságát szolgálja. Megköveteli, hogy amit meglátok és megkívánok, fel kell kapnom. Nem hagyhatom ott, mert más felveheti, mire nagyobbat nem lelve újra meglelhetném.

Ösztöneinkhez a tudatalatti képeket rendel, ezek valamennyi ember számára közősek, részei az ember ősképeinek összességét magában foglaló, Jung által felfedezett közös tudatalatti tartománynak. Nagy erejű ősképek áll létfenntartási ösztönünk mögött, Tantalusz kínjai példázák jellegét. Tantaluszt örök éhséggel és szomjúsággal büntették az istenek. Nyakig vízben, tóparton állt, ám nem olthatta szomját, mert ha lehajolt, a vízszint lesüllyedt, akár a pocsolyás tófenékig. Ha éhségében venni akart a feje fölött lógó, érett, kívánatos gyümölcsöktől roskadozó ágról, hirtelen szélroham csapta fel előle az ágat. Ez a valamennyiünk tudatalattija mélyén ülő kép azt sugallja, hogy ha most nem ragadod meg a kívánatot, nélkülözni fogsz.

Vadászó-gyűjtögető őseink számára a tárgyak nem sokat jelentettek, bolondnak tartották a hozzájuk ragaszkodókat. Állandóan mozogtak, vinniük kellett a holmijukat. Így a tulajdon egyben teher is volt, halmozása nem érte meg. Ha valaki mégis vállalta a fölösleges cipekedést, hamarabb fáradt el, nehezebben mozgott és sérülékenyebbé vált. Így a természetes kiválasztódás az anyagiassággal viselkedő embert elvetette. Nem a szerzés és gyűjtés ösztöne, hanem későbbi, tanult viselkedés miatt vagyunk ma annyira anyagiasságok.

2.5. Letelepedés

Amíg volt a szavannán hová menni és utána még jó ideig, amíg a szétvándorlásra volt szabad hely a Földön, a vadászó-gyűjtögető számára felhőtlen volt az élet. Amire vágyott, adott volt, az ösztöneibe íródottak és a lehetőségei összhangban voltak. A vadászó-gyűjtögető csoportok száma addig nőhetett, amíg volt hová vándorolni. A szavannáról először délre indultak el és a part mentén hajózva közel 100 ezer éve értek Dél-Afrikába. 60 ezer éve Afrika északkeleti partjai mentén hajózva keltek útnak. Az Indiai-óceán és a Csendes-óceán partja mentén mintegy 45 ezer éve érték el Ausztráliát. Szárazföldi úton 40-45 ezer éve jutottak át Európába, de a 2015 végén közölt leletek szerint egy csoport már akár 100 ezer éve a Közel-Keleten át Kínáig jutott. Eurázsia szárazföldi területein vándorolva, Szibérián északkeleti részét elérve, a Bering szoroson keresztül kb. 13 ezer éve gyalogoltak át Észak-Amerikába, mivel a tengerszint az akkori eljegesedés miatt lecsökkent. Alaszkából kb. kétezer év alatt érték el Dél-Amerika legdélibb területeit. Ha lassan is, de növekedett a csoportok lélekszáma és ezután már nem volt hová vándorolniuk.

Göbekli Tepe . A Termékeny Félhold - közelítőleg a mai Izrael, Jordánia, Szíria és Irak területét foglalja magába - éghajlatát az enyhe, csapadékos telek és a hosszú, forró száraz nyarak jellemzik. Ez nem kedvez az élő, azaz a több éven keresztül létező erős szárat, vastag gyökérzetet fejlesztő, a táplálékot a növénytestben felhalmozó növényeknek. Viszont a hosszan tartó szárazságot elviselni képes és a felvett táplálék jó részét a nagymagvú termésben halmozó egynyári növények az esőzések beköszöntével hamar kikelnek és gyorsan növekednek. Ezért a térség növényzete egynyárvá vált. A Termékeny Félholdról származik a mai emberiség számos fő terménye, mint a rozs, a köles, a búza és a borsó. A házasítható állataink ősei is ebben a térségben is éltek. A ragadozók elől egyedül menekülő állatok nem házasíthatóak. Viszont a nyájban, csordában élő, egymás viselkedését utánzó állatok csoportjában van egy vagy néhány mintaadónak tekintett vezérállat. Ezért házasíthatók, karámba zárhatóak, terelhetőek.

Mindeddig a történelemtudomány az Édenkert létét és az ott történeteket jelképes őszövetségi történetnek tartotta. Ám 1994-ben, Kelet-Törökország kurd lakta területén, a Tigris és az Eufrátesz között, a valaha volt Éden városának közelében nagy jelentőségű régészeti lelőhelyet fedeztek fel, a neve Göbekli Tepe (magyarul lapuló kutya vagy pocakdomb). Nem természetes magaslat, kőkorszaki eredetűnek gondolta a reá figyelő német régész és nekiláttak az ásatásnak.

Göbekli Tepe téglalap alakú kövei, a felszínen csak ennyi látszik belőle, hatalmas T-alakú őskori kőemlékek fedőkövei. Elrendezésük az angliai Stonehenge-hez hasonlóan körkörös és annál 7000 évvel vagy még korábban készültek. A radiokarbon kormeghatározás szerint a köröket legalább 12-13 ezer évvel ezelőtt kezdték építeni. 5-10 méter átmérőjű köröket találtak, a legnagyobb kb. 20 méter átmérőjű. Közel 5 méter magasak a leghosszabb oszlopok, 7-10 tonna a súlyuk. Eddig a lelőhely 5%-át tárhatták fel. Legalább 16 kör található a közel 10 hektárnyi területen. Még 50 évig tarthat a teljes feltérképezés.

Valószínű szentély volt a hely, a legrégebbi, amit ismerünk. Vadkanok, rókák, kacsák, rákok, oroszlánok, skorpió és keselyűk ábrázolásai díszítik a faragott mészkő emlékköveket. Fémszerszám akkor még nem volt, nem ismerték a fazekasságot sem, keményebb kövekkel faragták ki a mészkövet.

A legújabb ásatások eredményei szerint Göbekli Tepe egy virágzó kőkorszaki település közepén helyezkedett el. Lakói esővizet gyűjtő és tároló rendszereket építettek. Az ásatás során több ezer gabona őrlésére, valamint sörfőzésére szolgáló eszközt találtak a dombot övező térségben. A szentély építése közel ezer esztendeig tartott. Korábról tudjuk, hogy a környéken nemesítették ki egy búzafajtát és innen származik a zab és a rozs is. A környéken házasították a kecskét, birkát és a szarvasmarhát.

Számos hátránnyal járt a letelepedés. Vége szakadt a vadászó-gyűjtögetők természetes, változatos táplálkozásának. Szinte kizárólagosan néhány termesztett gabona és tenyésztett állat alkotta táplálékukat. Jóval többet kellett az élelemért dolgozni. Egészségi állapotuk romlott, testmagasságuk, életkoruk rövidült. Az együtt tartott állatok könnyebben betegednek meg fertőző betegségeikben. Bizonyos kórokozók megbetegíthetik az állatok közvetlen közelében lévő embert is. Már csak egy másulat (mutáció) és a fertőzés az emberek között is terjed. Így került át ránk a szarvasmarháról a TBC, a kanyaró, a himlők és a vörheny.

Pusztító járványok kialakulására vezettek. Elsősorban a csecsemőket és a 6 évesnél fiatalabb, fejletlenebb immunrendszerű gyermekeket sújtják a fertőző betegségek. Ettől fogva a nők az igen szapora csecsemő- és gyermekhalál miatt folyamatos szülésre kényszerültek, hogy gyermekeik közül 2-3 felnőhessen.

Mindemellett a letelepedőknek el kellett szenvedniük az első nagy környezetkárosodást, a domboldalak termőföldjeinek lepusztulását, az elsivatagosodást is. Hogy mekkora megrázkódtatást szenvedtek a letelepedettek, mutatja az is, hogy korabeli emberáldozati szertartások nyomaira bukkantak a környéken. Hatalmas halálvermekben ölték meg az áldozatokat, gyermekeket korszóba bezárva élve temettek el, másokat nagy bronz teknőkbe sütöttek meg. Gondolván, hogy az isten ezzel megelégszik, és megkíméli a többit. Göbekli Tepét végül betemették, sok ezernyi tonna földet hordva rá dombbá alakították. Hogy miért, most még csak találgathatjuk. Feltehető, hogy az építmény, a Stonehenge-hez hasonlóan, csillagászati megfigyelésekre szolgálhatott. Számos, a köveken található ábrázolás üstökös becsapódására, a térséget is sújtó természeti csapásokra utalhat.

2.6. A történelmi ember megjelenése

Göbekli Tepe földrajzi fekvése és leletei alapján feltételezhető, hogy az Ószövetség paradicsomkerti története a letelepedéssel járó hatalmas megrázkódtatásokra utal. Mózes első könyvének, a Teremtés könyvének a szövege közel 2500 éve rögzült, mintegy tízezer évvel a történetek után. Nem várhatjuk tőle a történet tudományos igényű leírását, csak találgathatjuk, mit jelenthet a bűnbeesés.

A letelepedés előtt az ember természeti lényként élt, nem kellett választania, életét a vadászó-gyűjtögető életmódhoz idomult ösztönei irányították. A kép, hogy ettünk a jó és rossz tudása fájának gyümölcséből, arra utalhat, hogy a letelepedés alkalmával szakítottunk a régi életmóddal, máshogyan kezdtünk élni és gazdálkodni mint korábban, mert az ember úgy gondolta, hogy ez jó lesz így. Bár nagyon értelmesek vagyunk, de a tudásunk részleges és a természeténél fogva mának élő ember, lásd a 2.4. szakaszban, hajlamos azt hinni, hogy ami neki most jó, azt megteheti. Képtelenek vagyunk belátni, nem is gondolunk rá, mire vezethet ez majd később. Ma is ugyanígy vagyunk, annak ellenére, hogy most már tudjuk, hogy a jövő kiszámíthatatlan. Akár apró, most jelentéktelennek tűnő kis változás is nagyon súlyos jövőbeli következményre vezethet, lásd később a pillangó hatást a 9.1. fejezetben.

Az eredendő bűn. Mivel a nő hallgatott a kísértőre, Isten megbüntette, erősen megsokasította számára a gyermek kihordásának fájdalmait. Ennek az feleltethető meg, hogy míg vadászó-gyűjtögetőként 2-4 gyermeket szült és nevelt fel, a fertőző betegségek megjelenése után egyfolytában szülnie kellett. Több mint 10 ezer éven át, a 19. század végéig ez lett az anya sorsa. Mivel húst is fogyasztott, korábban, már 15-16 évesen szülni kezdett és szült, amennyit és ameddig bírt vagy amíg bele nem halt. Arany Jánosnak csak egy nővére volt, tíz testvérük meghalt. Csak alig száz éve, a járványokat megfékező védőoltások után kezdett javulni a nők helyzete.

Kezdetben a kert gyümölcsei táplálták az embert, nem kellett dolgoznia. Mivel a férfi hallgatott a nő szavára, mindennapos fáradtságos munkával, arcának verejtékével, tövissel és bogánccsal küzdve kellett ezután keresnie kenyerét.

Az ember eredendő bűnének az ember értékének, helyének az anyagiakkal való mérését tarthatjuk. Az Ószövetség a maguknak aranyborjút öntő és akörül táncoló nép történetében, az Újszövetségben Jézus a Mammon, a pénzisten tiszteletének tiltásával erre utalhat. Rosszabbul viselkedünk annál, mint amilyenek valójában volnánk. Ma már tudjuk, hogy mindaz, amit a várandós anya átélhet, mint a cserbehagyottsága, az őt ért bántalom, a benne ébredő düh, félelem, harag, indulatosság, durvaság mind hatnak a magzatra. Alakítják idegrendszerét, méghozzá fejlődése kezdetén, annak legérzékenyebb szakaszában. A korai környezeti hatások, az anyaméhben tapasztaltakkal kezdve, arra is hatnak, hogy a genetikai örökségünkben éppen mi nyilvánul meg, mely késztetések, milyen ösztöntörékvések mozgatnak majd bennünket. Ezért

már a ma világra jött csecsemőt is terheli, hogy alapvető gondolkodási és érzelmi jellemzői nem anyyira tökéletesek, mint amennyire lehetnének. Már ő is hordozza, viseli szülei tökéletlenségét. Születő tudatosságát és így a ma született csecsemő sorsát is jellemzi az a már magzatként is tanult, így berögződött, az ember lehetőségeit erősen beszűkítő, torzító viselkedés, amit az egyistenhit eredendő bűnként tart számon.

Romlottságom a környezetemtől átvett tökéletlenség következménye, mivel az ember leginkább hatékony tanulási módszere mások utánzása. 14 éves korig a gyermek nem tehet arról, hogy milyenné lett. Nem hibáztathatom szüleimet és a többieket azért, mert nem lettem tökéletes. Ők is csak azt adták tovább, amit felmenőiktől kaptak. Ha nem vagyok eléggé tudatos és fegyelmezett, a gyermekeimnek és unokáimnak adom tovább.

Óvatosnak kellene lennünk az eredendő bűn fogalmával. Ne gondoljam magam tehetetlennek, végzetesen megromlottnak. Az évszázadok sőt évmilliók során belénk rögzült, ösztönössé vált viselkedési mintázatokat nem rúghatjuk fel csak úgy. Vallásos kifejezést használva, Isten munkáját nem tehetjük semmissé. Nehéz, de van lehetőségem arra, hogy ne kövessem a közfelfogásnak megfelelő, romlottnak nevezhető életvitelt.

Az eredendő bűn és a gyermekek. Mindennek legnagyobb vesztesévé a gyermekek váltak. Anyjuk vagy várandós volt, vagy szoptatott és a házimunka is reá hárult. Nem sok segítséget kaphatott, férje a földdel és az állatokkal volt elfoglalva. Anyjuk vészes túlterheltsége miatt gyermekei személyiségének fejlődése eltorzult. Mivel a gyermek legfőbb tanulási módszere az idősebb utánzása, arra volna a picinek szüksége, hogy 4-6 éves koráig az édesanyja vagy más felnőtt legyen vele. Mivel az agyonterhelt anya erre képtelen, alighogy járni tanul a pici, máris a gyermekcsapatba kerül. Leginkább a legidősebb gyermekei segítségét kérhette az anya, hogy segítsenek a házimunkában és vigyázzanak a kicsikre. Sok-sok idő és türelem kell ahhoz, hogy a 6-7 éves gyermeket munkára foghassunk. Erre egy agyongyötört anyának sem ideje, sem ereje. Kiabálni kezd a gyermekeire, majd egy idő után már meg is verheti őket, vagy az apjukkal vereti meg őket. Mivel a gyermek ezt a mintát kapja, ilyen lesz ő is és ezt adja tovább. Mennél kisebb és gyengébb a gyermek, annál jobban ki van szolgáltatva a gyermekcsapat nagyobb, erősebb tagjainak, akik gyötörhetik, alázhatják, kínozhatják. Amint a kicsi nő és erősödik, ő is erőszakos, békétlen, mindenáron győzni vágyó és egyéb rossz tulajdonsággal sújtott lesz. Mindezt továbbadja a nála kisebbeknek, később a saját gyermekeinek is. Emiatt a természeténél fogva erőszakot kerülő emberből a nemzedékek során erőszakos, gyilkosságra is hajlamos egyén lesz. Ahogyan a történet írja, Ádám és Éva egyik gyermeke, Káin, féltékenységből megöli a testvérét, Ábelt. A népmesék a legkisebb leány és a legkisebb fiú sikerének történetével gyógyítják a kisgyermekek lelki sebeit.

Az Én a Mi fölé kerekedik. A vadászó-gyűjtögető ember ösztöneit követve, a természet rendjének megfelelő döntéseket hozott. A letelepedéssel járatlan útra lépett és a gazdálkodás lehetőséget adott arra, hogy a férfi többet termeljen, mint amennyire ténylegesen szüksége van. Ahogyan tárgyaltuk, lásd a 2.1. fejezetben, a természet rendje szerint a leány a sikeresebb legényt választja. A vadászó-gyűjtögetőknél a legjobb vadász állt a rangsor élén. Érthető a letelepedő társadalomban élő, elsősorban a jelen helyzettel foglalkozó nők választása. Többet szerettek volna maguknak, azaz a családnak. Ez az állattenyésztésre való áttéréskor azt jelentette, hogy az a sikeresebb, akinek több állata van. Ezzel a férfiak is egyetértettek, pedig tiltakozhattak volna, hogy legyünk óvatosabbak, ne szakítsunk olyan könnyen a régi módszerrel. Ha a több állatért folytatott versengés helyett a terelhető állatokkal közösen gazdálkodnak, mint ahogyan valaha közösen vadásztak, sok mindent elkerülhetek volna. De a letelepedés után már nem volt szükség a férfiak annyira szoros együttműködésére és a legények közötti különbség szembeötlőbbé vált. Egy idő után az anyagiak váltak az értékrend meghatározójává. Nem csak munkával, ügyességgel, ötlettel, alkotással válhat a férfi gazdagabbá, hanem úgy is, hogy másokat megrövidít és a nálánál szegényebbeket szolgáljává teszi.

A nagyobb lélekszámú letelepedett közösségekben az önző könnyebben gazdagodhat. A vagyonközpontú értékrend uralkodóvá válása során az ösztönösen bennünk lévő önzetlenség visszaszorult, mivel sikertelenné tesz. Aki önzetlen, kihasználják, becsapják és kinevetik. Továbbá egyre kevesebb a lehetőség arra, hogy valaki azzal töltse az idejét, ami neki testhezálló, amit szeretne csinálni. Aki mégis csak ezt teszi és azt mondja, hogy őt nem érdekli, hogy emiatt kevesebb pénzhez jut, nem tartják épeszűnek. Mindaz, ami az embert boldoggá tehetné, az önzetlenség és a szeretett tevékenységhez való ragaszkodás elfojtódik, mert szembekerül a anyagiakat mindenek fölé helyező értékrenddel, a kialakuló közerkölccsel. Minél inkább a pénz határoz meg mindent, mennél inkább a Mammon válik életünk urává, az ember annál boldogtalanabb lesz. Boldogtalanságát még több öröm szerzésével és a siker hajszolásával kísérli meg ellensúlyozni.

Az új értékrend nem csupán boldogtalaná teszi az embert, hanem kimeríti a természet erőforrásait is és ezzel vesztébe sodorja az emberiséget. Az Énnek a Mi fölé való kerekedése a történelemben élő ember megjelenését, a történelem kezdetét jelentette. Ha a vagyon a rangsor meghatározójává válik, akkor a férfi többet termel, mint amennyire ténylegesen szükség volna. Mind több olyat állít elő, amelyek nélkül jól megvolnának. Nem elég a szükségletek kielégítése, igényessé válunk és hogy ki mit igényelne magának, elsősorban az határozza meg, hogy mi van a többieknek. Mindaz nekem is jár, meg még annál is több. Azon kívül, hogy kinek van több állata, megindulhatott a versengés, hogy mekkora a ház, mint van az berendezve, mennyire kényelmes, fényűző és így tovább. Összetettebbé válik a munkamegosztás, erősödik a gazdaság, egyre szervezettebbé alakul a közösség és a társadalom.

Minél anyagiasabb a társadalom, annál többet foglalkoznak a gazdasággal. Minél nagyobb a gazdaság teljesítőképessége, annál hamarabb feléli természeti környezete erőforrásait. De nem pusztulnak el. Ha gazdagabb a társadalom, akkor fejlettebb az ipara, mint a többieké, és képes több és jobb fegyvert, harci szekeret majd később harckocsit gyártani. Rátör a szomszéd népekre és elfoglalja területüket. Birodalmat alapít, annak a természeti forrásait is feléli és a birodalom törvényszerű bukását követően csak sivatag, letarolt, csupasz fátlan térségek maradnak utána. Ezzel nem áll meg a történelem, újabb birodalmak születnek. Nem a régi helyén, ott már nincs mire, hanem másutt. Egészen addig, amíg az ember a teljes bolygót föl nem éli. Napjainkban jutottunk el ideig.

Ott volt az Édenkertben a tudás fája mellett az élet fája is. Isten kiűzette az embert a kertből és ezzel az ember elvesztette az örök élet lehetőségét. Arra kell most gondolunk, mivel járt az életmód váltása. Hamarosan rettenetes, halált hozó csapások sora zúdult az emberiségre. Megjelentek a szörnyű járványok, a környezet pusztulásával együtt járó éhezés. Ölni kezdték egymást és háborúskodtak. Felsötétlett a kép, hogy az emberi nemzetség eltűnik a világból. Az örök élet elvesztése az emberiség kipusztulásának képét vetíti elé.

Arra, hogy a megromlás, az eredendő bűn lényege az ember értékének anyagiakkal való mérése, az Ószövetség a maguknak aranyborjút öntő és akörül táncoló nép történetével, az Újszövetségben Jézus a Mammon, a pénzisten tiszteletének tiltásával utal.

A megromlás Eurázián kívül . Az ember sorsát eldöntő rossz választás Éden körzetében 12-13 ezer éve történt. Ahogyan a 2.1. fejezetben olvashattuk, az ember már jóval azelőtt benépesítette Ausztráliát és akkoriban vándorolt át Amerikába. Ausztráliában és a Csendes-óceáni szigetvilágban és más, az európaiak által csak az újkorban, Amerika felfedezése után elért területen a felfedezők számos szigeten és Ausztráliában romlatlan embereket is találtak.

Amerikában, bizonyos népeket kivéve, az európaiak maguknál nemesebb lelkű, tisztább emberekkel találkoztak. Ez arra vezethető vissza, hogy az Euráziába 45 ezer éve érkezett emberek fegyverei még nem voltak annyira jók, így a földrészt háziasításra alkalmas nagytestű növényevő állatai hozzászokhattak az emberhez és menekülni kezdtek előle. Mire az ember 12-13 ezer éve átjutott Amerikába, a vadász-fegyverek már sokkal hatékonyabbak voltak. Rövid időn belül, csaknem kivétel nélkül kiirtotta a háziasítható nagytestű növényevőket. Később csak olyan kistestű, az embertől genetikailag jóval távolabb lévő állatokat háziasíthattak, mint a pulyka. Tőlük nem kaphattak emberek között is terjedni képes fertőző

betegséget. Ezért Amerika letelepedett társadalmában az anyák vadászó-gyűjtögető elődeikhez hasonló módon foglalkozhattak gyermekeikkel.

Azonban az emberek közötti, vagy non alapuló különbség Amerika letelepedett társadalmában is kialakult. Hasonlóképpen, a túlnépesedéssel együtt az erőszak és a háború Amerikában és a nagyobb óceáni szigeteken is megjelent. A Közép-Amerikában, Mexikóban élő aztékok hite szerint a Napot az istenek önkéntes tűzhalála hozta létre és az így született Napistent vérrel kell táplálni, hogy haladhasson pályáján. Kezdetben az istenek szívét vágták ki, hogy a Nap elindulhasson és ahhoz, hogy a Nap mindig rendben haladjon pályáján, emberekkel kell etetni és embervérrel itatni. Emberáldozataikat Tenochtitlán, a mai Mexikóváros főterén, a piramistemplom csúcsán lévő oltárokon mutatták be. Ezeket emberek százazreit áldozhatták fel és az évente feláldozott emberek száma 10-50 ezer lehetett. Az emberáldozati szertartás során a Holdistennőként előkészített, felöltöztetett nőt a Napisten szerepét betöltő pap kovakő késsel megölte, szívét kitepte és áldozatként ajánlotta fel. Hasonlóan áldoztak a többi istenüknek, így Esőistennek és Kukoricaistennőnek is.

Amerika népeit valójában nem a spanyol hódítók jobb fegyverzete, lovai győzték le. Az európaiak nem tehetek az általuk behurcolt járványok borzalmas pusztításairól. Kolumbusz 1492-ben Hispaniolán, a Karibi tenger második legnagyobb szigetén is partra szállt. A járványok 30 éven belül a teljes bennszülött népességét kipusztították, és már 1502-ben afrikai rabszolgákat kezdtek telepíteni a helyükre. Nehéz utólag az eredeti népesség számát megbecsülni, a becslések 60 ezertől 8 millióig terjednek. A karibi térségben élő sokmillió taíno indiánokból hírmondó sem maradt. Amerika felfedezésekor a földrészén 200 millió ember élhetett. A járványok pusztítása miatt száz éven belül Amerika népességének 95 százaléka kihalt.

Ahhoz, hogy tárgyalhassuk, mint alkalmazkodhat az ember a változó körülményekhez, képes-e fenntartható módon élve elkerülni a kipusztulást, az elménk működéséről kell többet tudnunk.

3. Az elme működéséről

Nem a valóságot látom, hanem annak bennem előállítható képét. Azaz nem maga a valóság vezeti az embert, hanem az, aminek a valóságot az elme azt mutatja. Aszerint ugrom vagy nem az úszómedencébe, hogy milyen mélynek hiszem a vizet, függetlenül attól, mennyire mély az valójában. Bár a betegnek már évekként elzárkózták a lábát, néha mégis viszket a talpa.

Bolyai János az elme feladatát így foglalta össze: az igazat érteni, a szépet érezni, a jót cselekedni kell.

Esemény tárolása. Elménk az eseményt nem filmszerűen, felvevőgépként rögzíti, hanem a már korábban ismertekkel, tapasztaltakkal összevetve elemzi és tárolja. Ennélfogva az egyén a világból csak azt veheti észre, amit vagy amihez hasonlót már ismer. Vannak az eseménysornak olyan elemei, amelyeket az elme korábbi tapasztalatai alapján pontosabban azonosíthatóak, ezek alkotják az emlék vázát. A teljes történet úgy áll össze, hogy a többit odaképzeli és beilleszti. Erről nem tudok és a történetemet a valósággal azonosítom.

Képzeld magunkat a vizsgálóbíró helyzetébe, fel kell tárnia, mi történhetett, mi miképpen zajlódhatott le. Egyenként hallgatja ki a szemtanúkat, akik egymásnak ellentmondó dolgokat is mondhatnak. A vizsgálóbíró tudja, ez úgy is lehetséges, hogy senki sem hazudott. Csak beállítottságuknak, neveltségüknek, korábbi tapasztalataiknak megfelelően más-más ragadta meg a figyelmüket, ezért elméjük különbözőképpen rögzítette a történeteket. Ha a vallomások egybeesnek, akkor a vizsgálóbíró tudja, hogy hazudnak neki. Összejátszanak, mert bűnrészesek, vagy megfélemlíthették, esetleg megvesztegették őket.

Elmém, mint bárki másé, önközpontú, önmagamhoz képest értékelem a látottakat, tapasztaltakat. Japánban három hónapot töltöttünk. A gyermekeknek vettünk kenyeret, mi ketten viszont, a helyi szokásoknak megfelelően, mindent rizzsel ettünk. Kint csaknem tíz kilót fogytam, de ezt csak itthon, a mérlegre állva vettem észre. Továbbá feltűnt, hogy az itthoniak meghíztak. Nyilván csupán én láttam őket kövérebbnek.

Az USA-ban viszont híztam és fél év után hazatérve soványabbnak láttam az itthoniakat. Korosodva feltűnt, hogy sokkal több fiatal látok az utcán és magamnál öregebbet pedig egyre kevesebbet.

Nemrég ismerték fel, hogy az emlék felidézése egyúttal tartalmának kisebb módosulásával járhat együtt. Azzal, hogy felidézzük, kiemeljük a tárából, az elme úgy bánik vele, mintha most történe. Mire vissza-kerül, kissé más, az azóta tapasztaltakat is figyelembe vevő váz képződött és ez egészült ki. Azaz minél többször idézzük fel, annál erősebben módosulhat az emlék tartalma. Idősebbként tapasztalhatjuk, akik nem felejtették el, hogy a családban, tágabb rokonságban, szomszédságban vagy a munkahelyen évtizedekkel azelőtt mint viselkedett a múltjára emlékező. Amikor ő most felidézi, ámulva hallgatjuk, miket hord össze, miként írja le a szerepét. Először azt gondoljuk, hogy van képe ekkorát hazudni. Jól tudjuk, mit csinált vagy mit nem tett meg, annyira bántó, szégyellnivaló volt a viselkedése. De láthatjuk rajta, hogy nem akar minket félrevezetni, vagy utólag győzködni, tényleg azt mondja, amire emlékszük.

Különösnek hangzik, de ez a természetes viselkedés. Lelki egyensúlyunk önképünkön alapul. Akkor fogadhatja el valaki önmagát, ha a jó tulajdonságokat tekintve magát kissé az átlag felett állónak tarthatja és amiben gyengébbnek mondható, az meg nem annyira számottevő, nem kell miatta különösebben pironkodnia. Ennek megfelelő élettörténet alakul ki az elméjében. Ami megesett, és bizony szégyellnivaló, annak emlékét az elme lassacskán, az emléket többször átgondolva, újabb szempontokat bevonva elfogadhatóvá dolgozza át. Akkor van baj, ha valakinek ez nem sikerül, mert nyomasztja, mint viselkedett és ha nem sikerül megszabadulnia terhétől, előbb-utóbb lelki beteggé, orvosi esetté válhat. A gyógyszeres kezelés csak a tüneteket enyhíti. Jobb, ha lelkipogozó veszi kezelésbe, aki hosszas beszélgetések során feltárja, mik terhelik betegét és segít neki elfogadható élettörténetet kialakítani.

3.1. Szív és ész

A tudatalatti érzelmeinken keresztül nyilvánul meg és általában nem tudjuk megmondani, miért érezzük éppen azt. Az érzem és a szív szavakat használva a tudatalattira, az értem, értelem és az ész szavakkal a tudatosra utalunk.

A tudatos és tudatalatti közötti gát ál munkban eltűnik, továbbá a szesz és egyéb bódító szerek is leépítik a gátat. Akkor megy jól a versírás, ha minél több kifejezés, fordulat jut a költő eszébe. Néhányan félálomban verselnek. A 19. század második felének francia költői közül sokan kábítószeres bódulatban írtak. Ady kannányi bort odakészítve látott neki a versírásnak és addig ivott, amíg el nem készült a költeménnyel.

Hit. Hitről akkor beszélünk, ha a hit tárgyát képező dologban a tudatos és tudatalatti egyetért. Máshogyan fogalmazva a hit az ész és a szív, az értelem és az érzelem összhangja, azaz amit az értelmem jónak tart, azt érzelmileg is elfogadom, azzal a lelkem mélyén is azonosulni tudok. Megfordítva is mondható, ami a lelkem mélyén van, amit ott érzek, arra az értelmem is rábólint.

Hinni nemcsak Istenben, hanem valami és valaki másban is lehet, például egy pártban vagy a piacgazdaságban. Ha csak az értelmemmel szeretnék istenhívó lenni, attól még nem válok azzá, csak akkor, ha egyúttal a tudatalattim is szereti, elfogadja Istent. Vagy a fordított esetben, tudatalattim már régebben felismerte a természetfölöttit, de eddig a neveltetésem miatt elutasítottam Istent és most hirtelen az értelmem is rábólint arra, hogy Istennek léteznie kell. Éppen az jelenti a hitre jutást, a megtérést, az újjászületést, hogy az érzéseim és az értelmem, a szív és ész összhangba kerülnek egymással és így képes leszek megtenni azt, amire vágyom és amit jónak tartok.

Szabadság. Ósrégi kérdés, mi a szabadság és mennyire vagyunk szabadok. Az állatnak, bár általában azt teszi, amit az ösztönei és a tanultak előírnak, is van szabadsága. Megfigyelték, hogy a rovar, bár megint ugyanabba a helyzetbe jut, azaz a külső feltételek azonosak, nem adja mindig ugyanazt a választ. Ugyanazon fajon belül vállalkozóbb szellemű, bátrabb rovarokat is találtak, akik többet mertek. Azaz még a rovar sem ösztönei egyszerű gépezete. Joggal mondhatták korábban a darázsfészek építésére, hogy a darázsak

génjeiben tárolt, évmilliók során csiszolódott, finomodott ösztönös tevékenység, és ma már megy magától is. Mindezt ellenőrizni lehetett. Még a nyolcvanas években megvizsgálták, képesek-e a lódarazsak a súlytalanság és más egyéb, földitől különböző körülmény között darázsfszszket építeni. Néhány sikertelen kísérlet után tudtak. Pedig a törzsfjlődés, a faj fjlődése során a darazsak ilyet nem tanulhattak. Ennélfogva joggal tételezhetjük fel, hogy a darázsrajnak is van némi szabadsága.

A tapasztalatok és a nevelés különbözősége miatt is érthető, hogy adott helyzetben különböző emberek mást-mást tehetnek. Ahogyan a rovar egyszerű idegrendszere ugyanabban a helyzetben képes különböző válaszokat adni, az ember tudatalattija még inkább képes erre. Még nem igazán szabad a kisgyermek, mivel legtöbbször azt teszi, ami a leghamarabb eszébe jut, azaz amit a tudatalatti elsőre kidolgoz. Van aki felnőttként is ilyen, azaz mindig éppen a legkézenfekvőbbet, a legkönnyebben adódót cselekszi. Ő meg van kötve, mert az ösztönei és a múltja határozza meg, hogy mit tesz, azaz nem mondható valójában szabadnak. Csak sodródik, különböző világi tényezők játékszere. Embergéppé válik.

12-13 éves korig az addig kapott minták alakítják viselkedésünket. A 12-16 éves gyermek döntései bizonytalanabb háttérűek. Még nem tudja igazából, ki és mi ő és gyors testi-lelki fjlődése is kiegyensúlyozatlanná teszi. 18 éves korában már tisztábban látja helyzetét, valamint a lehetőségeit és 18-25 évesen a legszabadabb. Képes komolyabban változni, tudatos választások alapján alakíthatja életét. 25 éves korára, a testi fjlődés lezáródásával, gondolkodása kiforrottabbá, merevebbé válik. Hacsak nem tanul folyamatosan, az addigra kialakult nézetrendszere, világszemlélete alakítja tovább az életét.

Akkor nevezhető szabadnak az ember, ha annyira öntudatos, hogy személyként, felelőssége tudatában hozza meg döntéseit. Annál szabadabbak vagyunk, minél erősebb bennünk a tudatos szint ellenőrző és mérlegelő szerepe, azaz minél többször tudunk nemet mondani a tudatalatti elsőnek kínált ajánlatára.

A jó és a rossz. Nagyon általánosan a jó úgy határozható meg, hogy előmozdítja a teljesebb, összefogottabb új létrejöttét, azaz összegyűjt, összekapcsol, összetart, új kötődéseket munkál ki, alkot, épít, teremt. Hozzáad valamit. Egyébként erre csak olyan ember képes, akiben van szeretet, ugyanis a jó cselekvéséhez oda kell adnia magát, le kell tudni mondania szabadsága egy részéről. A rossz a jó ellentéte. Szétver, összekuszál, összezavar, elvesz, elvon valamit.

Felmerülhet a kérdés, miért van a rossz egyáltalán. Némi rossz szükséges, mert ahhoz, hogy valami épüljön, a régi nem maradhat változatlan, egy részének szét kell esnie, hogy legyen az újnak miből építkeznie. A jó és rossz aránya a világ szabadságának mértékéhez köthető. Bár egy szabadabb világban az új könnyebben jelenhet meg, de gyorsabban szét is eshet. Világunk szabadsága lehetővé teszi, hogy a természet legbonyolultabb rendszere, az emberi agy létrejöhessen és egyúttal meg is tudjon maradni. Az, hogy a teremtett világban van rossz, az csak a teremtéshez éppen szükséges rossz. Hogy a teremtésben benne van a rossz is, nem jelenti azt, hogy Istennek is lennének rossz tulajdonságai. Isten és világa nem azonosak.

A jó, az építő a meghatározó, hiszen a Mindenség szinte a semmiből jött létre, mi pedig itt vagyunk. Mégis a rosszat könnyebb észrevenni. Nem kell hozzá gondolkodni, már egyetlen érzékelés is jelzi, hogy valami fáj, összeomlott, eltörött. De a jó, a hozzáadó csak az építés folyamatát figyelve vehető észre. Nem egy, hanem többszöri érzékelés kell hozzá és az elmének ezeket még ki is kell értékelnie.

Világunk jó dolgait csak akkor vehetem észre, ha gyakran megállok és elmélkedem. Ha állandóan csak dolgozom, rohanok, akkor a világból csak a rossz látszik, mivel nincs idő a megfigyelésre, elmélkedésre. Fel kellene ismerni a jót, még időben, hogy mindennapi tevékenységünk és az életünk egésze is a jót szolgálja.

Cselekvésre képtelenség, ámitás. Mindenki számára jól ismert helyzet, hogy akarna valamit és hogy azt megtegye, nem volna nyilvánvaló akadálya, mégsem tud úgy viselkedni, ahogyan akarná. Bizonyos dolgokra egyszerűen képtelen vagyok, minden látható külső ok nélkül. Ugyanis a cselekvésre való indulat csak letről, a tudatalattiból jöhet. Ilyenkor a tudatalatti a benne lévő mintázatok elemzésével képtelen a tudatosnak tetsző döntést kidolgozni. Ilyenkor, bár volna rá időm és lehetőségem, inkább mással kezdek el foglalkozni és egy idő után megállapítom, hogy már nincs rá elég időm, nem érdemes nekikezdeni. De ha

az agykérgemben tárolt mintázatokat tanulással és újabb tapasztalatok szerzésével gyarapítom, a tudatalatti meghozhatja a kívánt döntést.

Nem csak a csoporton kívülieket, hanem magamat is megtéveszthetem. Elmém minél jobb állapotba szeretne hozni és tartani lásd a 2.4. fejezetben a mának életről írottakat. Ha már tisztában vagyok a fenyegető veszéllyel, de az még nem követel azonnali cselekvést, ámítom magam. Beszédes a kifejezés, tisztában vagyok vele, hogy volna ugyan miért aggódnom, **ám** még sem kell, mert nincs igazi veszély. Így vágyhatunk olyan örömeire, amely sikertelenné, boldogtalanná tehet majd. A fájdalommal, kellemetlenséggel vagy kényelmetlenséggel járó döntést pedig halogatjuk, pedig saját magunk vagy mások számára feltétlen szükségesek lennének.

Az évtizedeken át keményen dohányzó egyén tudja, hogy mekkora a veszélye annak, hogy idősebb korában tüdőrák végezhet vele, azaz jóval hamarabb és ráadásul kínos halállal halhat meg, de az ilyen gondolatokat elhessegeti. Sokszor úgy derül ki, hogy rákos, hogy nyár közepére, végére sem gyógyul ki a tavaszi megfázásból, mert még mindig köhög. Ugyan ott motoszkál lent benne, hogy netán jóval nagyobb lehet a baj, de akkor rögtön mennie kellene az orvoshoz, végig kellene menni a vizsgálatokon. Inkább ámítja magát, hányszor kigyógyult már a hosszabb ideje tartó köhögésemből, meg hogy a nagyapja kilencven évesen is pipázott, mégsem lett belőle baja. Teszi ezt, pedig az élete múlhat a pár hónapos halogatáson.

Így érthetjük meg gazdasági és más vezetők viselkedését. Hiába tudhatnák, hogy mekkora veszély a világméretű felmelegedés, az erőforrások kimerülése és a természet pusztítása, ámítják magukat, hogy fölösleges riadalomkeltés az egész. Hiszen ha szembenéznének azzal, hogy mindaz, amit mindig is műveltek, amire az életüket feltették, amiben sikeresek voltak és amiből nagyon jól megéltek és megélnek, aligha folytatható, veszélybe kerülne a rangsorban elfoglalt helyük. Hasonlóan ámítjuk magunkat valamennyien. Mennél kevesebbet tud valaki az olaj- és földgáz válságról, az erőforrások fogyásáról, annál kevésbé akar tudni, foglalkozni az egészszel.

3.2. Tudás és bölcsesség

Világról szerezhető ismereteinket illetően a nagy kérdés az, hogy mint kapcsolódnak egymáshoz a világ dolgai. Ha a kölcsönhatásaik erősek, akkor minden mindennel össze van fonódva. Ekkor igazából semmit sem lehetne a többtől függetlenül vizsgálni és a világ dolgairól és jelenségeiről csak átfogóbb jellegű, kézzelfoghatónak aligha mondható kijelentéseket tehetnénk. Nehéz lenne őket számokkal, a matematika eszközeivel jellemezni. Csak bölcselkedhetnénk, hogy milyen a világ. Nem egészen ez a helyzet. Léteznek jól elkülöníthető rendszerek, melyek egyszerűbb módszerekkel tanulmányozhatóak. Az egyszerűbb és bonyolultabb helyzetekkel különböző módon bánhatunk, az okos és a bölcs gondolkodás eszközeivel vizsgálhatjuk őket.

Az okos. Okosan, ok-okozati alapon, azaz ok-osan, okszerűen akkor érdemes gondolkodni, ha valamit minden egyéb másról megfeledkezve vizsgálhatunk. Ekkor a viszonylag egyszerű rendszert pontosan meghatározva, megmondva, mi alatt éppen mit értünk, ok-okozati kapcsolatokat keresve feltárhatjuk a rendszert jellemző viszonyokat, felismerhetjük a szükségszerű és változatlan dolgokat és összefüggéseket. Leírására matematikailag megfogalmazható törvényeket alkalmazhatunk. Ha a vizsgált dolog valóban egyszerűsíthető és a világ többi dolgáról elfeledkezhetünk, az okos gondolkodás hatékony és eredményes. Egyértelmű eredményre vezet, kétértelmű választ nem fogad el. Nincs tekintélytisztelet, az okos vizsgálódás számára csak a tiszta érvelés a mérvadó. A tudatos szinten vagy annak közelében folyik, folyamata megragadható, menete feltárható. Feladatmegoldó gondolkodás, gyümölcse a tudás, a gyorsan áttekinthető, egyszerű összefüggések ismerete mindennapi életünket teszik könnyebbé.

Téves az a közkeletű vélekedés, hogy az értelmes, okos gondolkodás csak az utóbbi pár ezer évben vált fontosabbá. A vadászó-gyűjtögetők életét tanulmányozó, közöttük élő kutatók úgy találták, hogy amikor az ősi életmódot követő ember az állatok viselkedésével vagy a növényekkel foglalkozik, tudományosan

gondolkodik, és a természettudományos gondolkodás szabályait követi. Éppen az okos gondolkodás, lásd a 2.3. fejezet végén, áll hiedelmeink háttérében. Amikor valamiről nem tudunk eleget, azt is meg akarjuk magyarázni.

A bölcs. Világunk folyását változások, esetlegességek sokasága kíséri. Bonyolultabb helyzetek elemzésére az ok-okozati kapcsolatok feltárásán és végigkövetésén alapuló okos módszer alkalmazhatatlan. Fel sem tudjuk tárni, vagy képtelenek vagyunk átlátni az összes ok-okozati kapcsolatot. Ilyenkor sietség nélkül, bölcsen gondolkodva, a párhuzamokat kereső, mintaelemző gondolkodásunkat az okos ellenőrzéssel párosítva lehet ítéletet mondani vagy döntést hozni. A mintaelemzés most hosszú, bonyolult folyamat, az életünk során látottak között keresi a hasonlónak mondhatókat. Sok-sok tapasztalat kell ehhez és a hasonlóságok felismeréséhez jó képzelőerő is szükséges. Mivel mindez a tudatalatti szinten történik, nem követhető, nem térképezhető fel.

Ha sikerült párhuzamot, hasonlóságot találni, ellenőriznünk kell, hogy van-e tényleges alapja a felismert hasonlóságnak, vagy csak a képzelet játéka vetette egymás mellé a két dolgot. Aki bölcs, az egyben okos is. Ha az egyén az utolsó lépésre, az ellenőrzésre nem képes, nem bölcs, mert mások számára követhetetlen kijelentéseket tesz. Példa erre a jóslás. Amikor Kr. e. 480 körül, a második perzsa háború előtt, Themisztoklész athéni arkhón jóslatot kért a delphoi jósdától. Püthia azt üzenté az athéniaknak, hogy építsenek sok faházat. Themisztoklész úgy értelmezte a jóslatot, hogy hadihajókat kell építeniük. Így döntöttek és az athéni flotta a szalamiszi öbölben lezajlott tengeri csatában legyőzte a hatalmas perzsa hajóhadat.

Még a teljesen okszerűnek vehető matematikai tevékenység során is szerepet kaphat a bölcsességet jellemző tudatalatti feldolgozás. Magam is ismertem kevés osztályt végzett falusi embert, aki az egyenletekkel megoldható szöveges feladatok végeredményét azonnal megmondta, ám nem tudott számot adni arról, miként csinálta. Ismerek olyan, az ELTE-n végzett fizikust, aki hallgatóként a matematika zárthelyik példáinak helyes végeredményét azonnal, levezetés nélkül megadta. A tételeket kimondó, bizonyító matematikusok is arról beszélnek, hogy megsejtik az eredményt, majd fáradtságos munkával, lépésről-lépésre bizonyítják be a sejtést.

Amit a bölcs mond, az nem bizonyosság, csak vélekedés, ezért a bölcs tartózkodik a határozott nyilatkozatoktól. Inkább az úgy vélem, azt hiszem, szerintem, valószínű, úgy gondolom vagy efféle kifejezésekkel bevezetve ismerteti, mire jutott. Hiszen a nála tapasztaltabb, többet tudó nem biztos, hogy ugyanazt mondaná. Alapvetően döntéshozó, értékelő jellegű a bölcs gondolkodás, észszerűnek, értelmese-nek, gyakorlatiasnak nevezhető. Gyümölcse a körültekintő, megfelelő döntéseken alapuló életvitel gyakorlása.

A buta és a bolond. Ellentétben az okossal, a buta képtelen a lényegest a lényegtelenről elkülöníteni és az összefüggéseket átlátni. A bölcsesség ellentéte a bolondság. A bolond egyrészt korlátolt, másrészt önismerete hiányában erről nem tud. Műveletlenségéből, tapasztalatlanságából vagy képzelőerejének hiányából eredő korlátoltsága miatt nem látja át, hogy a vizsgált dolog valamely nagyobb rendszer leválaszthatatlan része. Mivel korlátolt, megalapozatlanul bízik önmagában és tekintet nélkül mások tapasztalataira, figyelmeztetéseire, ragaszkodik túlzott egyszerűsítéseihez. Teszi azt, amire éppen képes. Ezzel megoldhat valamit, ám közben jóval több bajt csinálhat, mint amennyit elhárít. Megoldásai újabb gondok sokaságához vezethetnek. Míg a bölcsesség együtt jár az okossággal, az okos egyúttal bolond is lehet, ha okosságát hangsúlyozva képtelen felismerni saját korlátait. Ismert a mondás, fiatalság bolondság. Amint a fiatal párszor már megégette magát, kigyógyulhat a bolondságból.

Az okos tud, a bölcs vélekedik. Mindennapjainkban a csak okos előnyben van a bölccsel szemben, mivel különösebb töprengés nélkül él a lehetőségeivel. Felhasználja a rendelkezésre álló eszközöket és nem vesztegeti erejét és idejét arra, hogy az egészszel és a távlati következményekkel is foglalkozzon. A bölcs viszont gondol a jövőre és a tágabb összefüggésekre is, emiatt határozatlannak, élehetetlennek tűnhet. Hosszabb távon mutatkozik meg a bölcs gondolkodás fölénye. Manapság nem sok szó esik a bölcsességről

és bolondságról. Nem törődünk a jövővel. A bolond viselkedés annyira megszokott, hogy fel sem figyelünk rá.

3.3. Erkölcs, nevelés

Amint a 2.3. fejezetben már tárgyaltuk, ösztöneink az érzéseinken keresztül vezetnek bennünket. Hogy miként viselkedik az állat vagy akár az ember, erősen függ attól, hogy éppen mit érez. Az érzések, az érzelmeink meghatározó szerepet játszanak abban, mint alkalmazkodunk környezetünkhöz. Ha az ösztöneinknek megfelelően cselekszünk, jól érezzük magunkat, örülünk annak, hogy élünk és az életerőnk növekszik. Ha viszont ösztöneink ellenében élünk, rossz vagy kellemetlen érzés jelzi vagy boldogtalanná válunk. Mindaz büntet, ami a boldogtalansággal jár, rossz lesz a hangulatunk, kedvetlenné válunk és apad az életerőnk.

A szavannán élő, az ősi, vadászó-gyűjtögetőknek még nem volt szüksége erkölcsre, viselkedésüket az ösztön irányította. Viszont a letelepedett ember már nem élhet csupán az ösztöneit követve. Például a gyűjtögetés biztonságosságát szolgáló ösztönös viselkedés, hogy csapj le arra, amit megkívánsz, lásd a 2.4. fejezetben, a letelepedett társadalomban büntetendőnek, lopásnak minősül. Miközben a mának élés van belénk íródva, gondolva a jövőre is, takarékoskodnunk kell. Az ember alakítható, ösztöntörékvéseink nemesíthetőek. Gyermekkorban, amikor az ember könnyebben nevelhető, a tudatalattiba az ösztönöket kiegészítő, azokhoz hasonlóan működő viselkedési mintázat, erkölcs ültethető be. Ezek kiegészíthetők, módosíthatók, akár felül is írhatják az ösztönös cselekvést és ezzel ösztöneink hajtóereje más egyéb célok elérésére fordítható.

Erkölcsre elsősorban példamutatással, továbbá tanítással, oktatással és gyakoroltatással nevelhetünk. Miután a minta rögzült, az erkölcsös viselkedés szabályait ösztönszerűen követjük. Erkölcsi szabály az, amit az ember saját meggyőződése szerint a helyes, jó, igaz és értékes kifejeződésének tart. Mindenkor magától értetődő módon engedelmeskedik neki, egyedül lévén is betartja. Míg az ösztönnel ellentétes viselkedés boldogtalanná teszi az életünket, addig a lelkiismeret parancsa ellen való vétés lelkiismeret-furdalással jár.

Az ötvenes években, mint alsó tagozatos tanulókat, takarékosagra is neveltek bennünket. Akárcsak ma, volt kockás és vonalas, házi és iskolai füzetünk. Fel kellett írni, hogy 'Házi feladat', vele egy sorba a kelteztést, majd egy sort kihagyva következhetett a feladat. Utána, egy sort kihagyva kezdhettük el a következő házi feladatot. Bizonyos lapok alján akár három sor is kimaradhatott, de ezeket nem hagyhattuk üresen. Számokkal, majd ha már megtanultuk, összeadásokkal, később szorzásokkal kellett őket kitölteni, a sor elejétől a végéig. Betűkkel, majd szavakkal, később szólásokkal és közmondásokkal kellett végigírunk a vonalas füzet kimaradt sorait. Ezt éveken át megkövetelték tőlünk. Így jobban számolunk, több szólást és közmondást ismerünk, de a lényeges annak belénk vésése volt, hogy ami még használható, nem szabad elpazarolni. Nemcsak a papírral takarékoskodom, hanem mindennel, vízzel, világítással, stb. akkor is, ha nem én fizetem. Képtelen vagyok a tányéron hagyni a maradékot. Nemcsak jómagam vagyok ilyen, hasonló erkölcsi nevelést kapott kortársaim is takarékosak, a bensőnk nem enged mást tennünk.

A kiművelt ember tudatalattijába a takarékoságnál összetettebb fogalmak is beépülhetnek, de ez hosszú és nehéz folyamat. Magamon kb. harminc évvel ezelőtt figyeltem ezt meg. Akkoriban már betöltöttem a negyvenet és naponta foglalkoztam és foglalkozom ma is a fenntartható élethez kötődő kérdésekkel. Ehhez nem elég takarékoskodni, hanem valamennyi tevékenységünket a természet rendjéhez, a természetes körforgások rendszeréhez kell igazítani. Egy idő, talán pár év után vettem észre magamon, hogy már nem csak takarékos vagyok, hanem olyan, mások számára természetes dolog, mint az avar és más szerves anyag szemébe dobása vagy elégetése is zavarni kezd és lelkiismeret-furdaláshoz hasonló feszültséget kelt bennem. Csak az segített, segít ilyenkor rajtam, ha hasznosíthatom ezeket. Felfigyeltem rá, hogy akkor is erősen sietek, vagy futok a zebrán, amikor nem lenne rá szükség, hiszen lassítanak a közelgő kocsik. Viselkedésem okát az magyarázza, hogy így pár köbcentivel kevesebb benzin fogy majd a fékezést követő gyorsításkor.

Nem nekik takarékoskodom, hanem ennyivel is óvom a természetes rendet. Nem sok, de az adott pillanatban ennyit tehetek. Más gyanakvással nézheti, mit csinállok, miért töröm magam, miért pazarlom ilyesmire az erőmet és időmet. Mivel a mintázat, a természetes körforgásokhoz való igazodás, rögzült bennem, erőfeszítést követel, ha mellőznöm kell. Azzal nyugtatom magam, egyébként jogosan, hogy most ugyan ki tudja minek néznek, de nem túl sok idő múlva mindenkinek így kell majd viselkednie.

Az erkölcsre nevelés lehetőséget ad arra, hogy ne csak a csoportomon, hanem más, nagyobb közösségeken belül is önzetlen legyek. Lehet azonosulni, önzetlennek lenni a vallási közösségen, a nemzeten belül vagy bárki mással is. Nem élhetünk az ösztöneink hajtóereje ellenében, ha megkíséreljük, belebetegszünk. Ahogy ma mindazok, akik a bennük lévő önzetlenséget elfojtják és nem tölthetik azzal az idejüket, amit szeretnének csinálni, a boldogtalansággal összefüggő betegségek tüneteitől szenvednek.

Ösztöneinket a társadalom összetettségének és a nevelésnek köszönhetően magasabb szinten is kiélhetjük. Ez adja a megmaradás, a fenntarthatóság lehetőségét. Ösztöneink önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak. Erőforrásként foghatjuk fel őket. Mint ahogyan a félelmetesen lobogó tűz egyúttal az éltető fény forrása, úgy az egyébként ijesztőnek ható ösztönadottságok is nagyon sok jó és szép forrásává tehetők. Szép buddhista jelkép erre a mocsárból kinövő lótuszvirág. Sokféle növény tenyészik a mocsárban, amely egyúttal a lótusz nevelője is.

A fajfenntartási ösztön velejárója, hogy a legények vetélkednek egymással. Ennek durvább kiélési módja az erőszakosság, a kegyetlenkedés. De ezt az adottságot mészárosként, kiképző őrmesterként, sportolóként, felsőbb szinten akár fogorvosként, sebészként is ki lehet élni. Puhány, gyenge természetű egyén nem való orvosnak, nem tudná elviselni a vele járó lelki terheket. Még magasabb szintű kiélése az, amikor az ember önmagával versenyez, önmagából igyekszik a lehető legtöbbet kihozni.

Az önző emberek társadalmának erkölce . A letelepedés után megjelent a vagyon, a tulajdon. Ettől fogva sikeresebbnek a gazdagabb számít és megindult a többért való, azóta is tartó és egyre hevesebb versengés. Ezzel együtt megjelent az anyagiasság, az irigység és az önzés. Nem csak sok munkával, jó ötletekkel válhat valaki gazdaggá, hanem úgy is, hogy másokat megrövidít és a nálánál szegényebbeket szolgájává teszi. Mivel ma már kevés önzetlen emberrel találkozunk, így nem is tudjuk, hogy az önzetlenség boldoggá tesz. Boldogtalanságunkat még több öröm szerzésével és a siker hajszolásával kíséreljük meg ellensúlyozni.

Ugyanakkor a kialakuló erkölcs korlátozza az egyén önzőségét. A törvénné emelt erkölcsi szabály elkövetőit meg is büntethetik. Az önző emberek társadalmának együttélésének szabályait a Tízparancsolat második kőtáblája, lásd lentebb a 6.1. részben, ekképpen összegzi: tilos ölni, paráználkodni, lopni, rágalmazni és irigynek lenni. Sokan vannak olyanok, akik valóban erkölcsösek. Mások csak részben azok, vagy erkölcstelének. Arányuk szabja meg, mennyire követi a társadalom az erkölcs szabályait.

Erkölcösnek kellene lennem, de az erkölcs tágítható. Igyekszem elhítni a többiekkel, hogy amit teszek, az erkölcsös, valójában nem házasságtörés, nem lopás, nem rágalmaztam és nem vagyok irigy. Valójában az Én az első, csak a sikereim és örömeim a fontosak, de az elmémnek meg kell vizsgálnia azt is, hogy mit szólhatnak a döntésemhez a többiek. Ehhez a hasonló, korábban már átélt vagy tapasztalt esetek mintázatait a jelen helyzettel összevetve állapíthatja meg, hogy a döntésem erkölcsösnek minősíthető-e vagy sem. Ha nem, letiltja a már meghozott döntés végrehajtását. Ha még elfogadható lehet, megteszem. Mindez a tudatalattiban zajlik, azaz magam elől is rejtőzöm, nehogy rájőjjenek arra, mit miért csinállok, különben képtelen lennék megtenni vagy furdalna a lelkiismeret. Magamat is becsapom, hogy azután a többieket is rá tudjam szedni.

Ugyan a letelepedéssel a csoport felbomlott, megszűnt. Viszont az elme csoporthoz tartozónak tartja mindazokat, akiket a mindennapokban gyakran láthat, része az életének. Elsősorban a család, közeli és távoli rokonok, az osztály- és csoporttársak, jó szomszédok, közvetlen munkatársak és barátok tartozhatnak ide. Miközben erkölcsösnek igyekszünk mutatkozni, hajlamosak vagyunk a csoporttagnak tartottakat, sőt még a legközelebbi családtagjainkat is félrevezetni. Ennek nemcsak az a következménye, hogy a család

és a munkahely is darázsfaszszékké válik, hanem aki a sikere érdekében becsapja az övéit, magányos és boldogtalan lesz. Nem tudja, hogy miért, szenved a boldogtalanságtól és keresi a boldogság kék madarát. Mit sem tud arról, hogy tulajdon elméje bünteti. Viselkedésével jól berendezett magánzárkát készített magának, amihez börtönőr sem kell.

Az önző, önmaga elől is rejtőzködő ember elméje beszűkül, miközben az egymásban bízók emberek öntudatlanul is kitarulkozhatnak társaik felé. Távolról is megérezhetik, mi történik a másikkal, emiatt a gondolati terük jóval tágasabb, mint az önző embereké. Több mindent felismerhetnek, megérthetnek és ezzel is emelkedhetnek. Jó példa erre a pünkösdi történet, a nyelveken szólás, lásd később a 6.2. szakaszban.

Az önszántából gyermektelen nő sorsa. A nők az erősebbek, mivel a természet rendje szerint ők a felelősök az élet továbbadásáért és nagyobb részben a gyermekek neveléséért is. Őket illeti a párválasztás joga és bármelyik egészséges nő képes rá, hogy párt találjon magának, olyan eszközeik vannak, hogy ezt megtehetik. Rajtuk áll, hogy szülnék-e, mikor és hány gyermeket. Bárki elgondolkozhat azon, ha az édesapja még egészséges, azaz még nem betegedett bele napjaink hajszájába, kicsoda, az édesapja vagy az édesanyja vethetné-e fel azt, hogy ne hajtsuk már magunkat annyira, elég az nekünk, amink már megvan? Akiket eddig megkérdeztem, egyhangúan azt válaszolták, hogy ilyet csak édesanyjuk mondhatna. Valóban, ha egy férj vetné fel, nagyon könnyen megkaphatná, hogy akkoriban még nem így beszéltél.

Ha az egészséges nő úgy dönt, hogy bár szülhetne, de lemond róla vagy halogatja és nem tett meg időben mindent, hogy legyen gyermeke, azaz nem engedelmeskedett hatalmas erejű ösztöne parancsának, a boldogtalanságnál is rosszabb sújtja majd. A siker érdekében a gyerekekről lemondó nő, ha nem lesz sikeres, élete végéig szenvedni fog és szenvedése az idő teltével csak fokozódik.

Ha sikeres, egyre többet dolgozva hajtja magát, hogy ne kelljen helyzetével szembesülnie. Amint megöregedve visszavonul, először is tudomásul kell vennie, hogy kiesett a versenyből, és ő már nem számít. Kivéve a rokonainak, akik számon tartják, már csak azért is, mert örökölni szeretnének, továbbá azoknak az idegeneknek, akik szemet vetettek a pénzére és vagyonára. Ezt tudja és gyanakvóvá válik. Egyre jobban szenved amiatt, hogy nem tett meg mindent időben a gyermekért. Különösen akkor, amikor volt osztálytársaival vagy régi ismerőseivel találkozik és azok unokáik fényképeit kezdik mutogatni. Ráadásul nem mutathatja ki, mint van, lepleznie kell, mennyire gyötri a gyermektelenség, mert tudja, hogy helyzetéért önmagán kívül mást nem hibáztathat. Ha más nőnek elpanaszolhatná fájdalmát, könnyebbülne. De ha ezt bárkinek elmondaná, nemcsak hibáztatnák, hanem a szájukra is vehetik. Rossz elképzelnie, miként tárgyalnák ki, lám, milyen szép fiatal nő volt, mennyi lehetősége lett volna és milyen sorsra jutott. Ezért a fiatal nők mit sem tudnak arról, mit jelent az önként vállalt gyermektelenség.

Ismertem egy öreg hölgyet, akinél sikeresebbet nehéz volna elképzelni. Igen tehetséges volt, ragyogó tudományos pályát futott be és emellett önerejéből mai pénzben milliárdokra rugó vagyont is szerzett. Hosszú életének szinte legvégéig, annak utolsó két hónapjáig tevékeny és sikeres volt. Hatalmas vagyonát nemes célra szánta és nagyon gyanakvó volt, félt attól, hogy rászedhetik. Fiatalon, egyetemi hallgatóként volt egy halva született fia. Később nem tett meg mindent, hogy legyen gyermeke. Miután fokozatosan gyengülve ágynak esett, rá kellett jönnie, hogy vagyonával nem az lesz, amire szánta, túljártak az eszén. De ennél sokkal jobban szenvedett attól, hogy nem lett gyermeke. Kérdeztem az őt kezelő, sokat látott idős orvost, mint lehet az, hogy egy ennyire sikeres, tehetségét és adottságait minden más területen oly sikeresen kamatoztató nő ennyire szenved amiatt, hogy nem lett gyermeke. Ő, az orvos, aki sok-sok embert kísért már át a túlsó partra, a következő választ adta: Nem egyedi eset, hanem ez az általános. Valamennyi idős nő betege, aki önmagát okolhatta gyermektelensége miatt, így végezte be.

3.4. Elfojtás

Lelki gubanc . Ha valami megbántott, megsértett vagy magunk követtünk el szégyellni valót, és az feloldozhatatlannak tűnik, minél hamarabb el akarjuk felejteni. Törekvésünk teljesül, élettanilag az elfojtást

úgy képzelhetjük el, ha nem akarom, hogy eszembe jusson, akkor abban az idegi hálózati szakaszban, amely legérzékenyebb az esetre, inger híján útszűkület vagy zárlat alakul ki. Ám, azon az útszakaszon nemcsak ez a fájdalom közlekedett, hanem más is és az útszűkület miatt sok más terelőútra kényszerül. Lelki gubanc (komplexus) fejlődik ki. Nyelvünk híven szemlélteti az állapotot. Ha valakiben sok ilyen gubanc van, szét-szórttá, szétesetté vált. Ha valakiben alig van, összeszedett, jól összefogott. Nem könnyű felszámolni, újra foglalkozni kell az esettel, beszélni kell róla, nem is egyszer. Ismét át kell élni a fájdalmat, a történetet és ekkor a megszakítás eltűnik. Ehhez általában más személy, sokszor szakértő lélekgyógyász segítsége szükséges, ugyanis saját erőből igen nehéz az elfojtott, és emiatt elfelejtett esetekre rátalálni. Véletlenül, hasonló esetet olvasva, hallva ugorhat csak be. Ezért is érdemes olvasni a rangosabb szépirodalmat és a Szentírást. Utóbbiban különösen sok olyan történet van, amely a bennünk található lelki gubancokat is segít feltárni.

Ördögi gondolatok - a másodpilóta megszállottsága. Valamennyien tapasztalhatjuk, főleg a fiatalabbak, hogy váratlanul képtelen, gonosz, a helyzethez nem illő gondolat törhet fel az elméből. Ez ijesztő, és akivel megesik, az újságban olvasott rémes történetek, mint a 2015 tavaszán százötven embert szállító repülőgépet a Alpok egyik csúcsának vezető másodpilóta esete vagy hasonló szörnyű családi események juthatnak az eszébe. Ha ez irányú aggodalma és félelme erősödik, mind rosszabb állapotba kerül.

Aki vallásos, könnyen segíthet magán, Istenhez fordul védelemért, kéri 'ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg minket a gonosztól'. Ezzel elmém megszabadulhat a gyötrelmes önelemzéstől, mert nem az elmém van baj, hanem külső tényező, a gonosz támad. De Isten segít rajtam, elűzi.

Aki nem hívő, az is tudatosíthatja, hogy a rosszaságot, szörnyűséget nem az igazi valója gondolja. Efféle álmom nem nyomaszt komolyabban, hasonlók bőséggel forognak a tudatalattiban. Most, amikor ébren jutott az eszembe, csak annyi történt, hogy a fáradtság, kimerültség miatt egy pillanatra nyitott szemmel elaludtam, és ezt észre sem vettem. Azaz a gondolatom csupán álmokkép. Mivel sikerült azonosítanom az eredetét, a tudatom 'szemeteskosarába' kerül és elenyészik. Ha majd kipihenem magam, nem jut ilyen eszembe.

Ha viszont már régóta viaskodok vele és így egyre jobban nyomaszt, ne azt hajtogassam, hogy '**nem** vezethetem a gépet a hegynek', mert ezzel csak újra felidézem és ezzel tovább erősítem az ördögi cselekvést ábrázoló mintázatot. A másodpilótának ehelyett lelki gubanccá kellett volna alakítania, lehetőleg minél kisebbre. Oly módon, a fenti helyett a kiképzés során is tanított 'csak az előírt magasságot betartva vezethetem a gépet' felé terelem gondolataim folyását. Ebben nincs ott a 'hegynek' kifejezés, így ismétlődő ingerek híján az ördögi gondolat mintázata gyengülni fog, majd elenyészik. Hasonló módon, minél kisebbé téve a gubancot, dolgozzuk fel nyomasztó gondolatainkat.

A rosszra és a jóra késztetést nem nehéz felismerni. Ami pusztító, abból egyre több kell, kimerít és süllyeszt. Például az ivászat, gyönyör, mámor és kábulat hajszolása felemészt. Ami épít, az nem merít ki. Sőt az idő haladtával kevesebb is ugyanazt a jó érzést adja.

A boldoggá tevő viselkedés elfojtása . Nemcsak az egyénnek, hanem a közösségnek is lehetnek lelki gubanchoz hasonló tünetei, elfojtásai. Ha valaki nemszeretem tevékenységre kényszerül, boldogtalanná válik. Hiába lenne könnyű az ilyen munka, sokkal fárasztóbb, mint az összetett, nagy figyelmet igénylő, ám szeretett tevékenység, mivel végzése közben az egyénnek folytonosan erőszakot kell tennie önmagán. Ma a világ népességének csupán 13 százaléka szereti a munkáját és a munkanélküliek sem boldogok. Viszont ha valaki kimondja, hogy csak olyan munkát vagyok hajlandó elvégezni, amit szeretek, nem tartják egészen épeszűnek. Csak a befutott ember említheti meg, hogy boldog az élete, mert azt csinálhatja, amit szeret.

Továbbá akkor vagyok boldog, ha önzetlenül adok, nem csak anyagiakat, hanem bármi mást is, ami adható. A mai közvélekedés szerint ilyenkor magamat rövidítem meg, csak úgy, kézzelfogható haszon nélkül töröm magam, saját szabadságom egy részéről mondok le. Viszont az agykéreg ekkor jutalmaz a

boldogság, az állandó csendes és néha túláradozó belső jóérzés, kiegyensúlyozottság, elégedettség és békeség érzetével. Senkinek sem kell az önzetlenséget tanulnia, valamennyiünkben ott van.

2015-ben akaratlanul is tudományos jellegű megfigyeléseket tehettem. Sokféle emberi kapcsolat van és régóta motoszkált bennem, hogyan lehetne egy-két szóban összefoglalni az 'úgy tégy másokkal, ahogyan szeretnéd, hogy veled bánjanak' jézusi tanítást. 2015 januárjában, a téli vizsgaidőszak idején ugrott be az önzetlenül ad kifejezés. Mivel szerettem volna tudni, van-e ennél jobb, pontosabb összefoglalás, kérdezgetni kezdtem a vizsgázókat, ki tudná megmondani, mit kellene tennie a boldogságáért. Légy elfogadó, türelmes, segíts a másoknak, ehhez hasonlókot mondtak, és alkalmanként csak hosszabb idő után említette meg valaki az önzetlenséget. Sebaj, az önzetlenül adni kifejezést beírtam a jegyzeteknek az örömmel, sikerélménnyel és boldogsággal foglalkozó, címével is erre utaló részébe és joggal gondolhattam, hogy ezt az is elolvassa, aki csak lapozgatja a jegyzetet. Ám az őszi vizsgaidőszakban csak úgy a harmincadik vizsgázó, egy fiú volt az első, aki erre hivatkozott és saját, ezzel kapcsolatos tapasztalatairól kezdett beszélni. Kétszer is megesett vele, hogy amikor pénztárnál állt sorba, a sor megtorpant, mert az éppen fizetőnél nem volt elég pénz. Ő mindkétszer odalépett és letette a hiányzó összeget, mivelhogy az időnk pénz és egyáltalán nem akkora összegről volna szó. Feltűnt neki, hogy a többi sorban álló értetlenkedve néz rá, mint olyanra, aki nem közülük való. Hasonlóan járt a laborgyakorlaton is, amikor a gyakorlatvezető törési veszteségként ötszáz forintot kért a csoporttól. Nem ő volt a tettes, de mikor egyedül kifizette az ötszázat, ugyanúgy megütközve néztek rá, mint az üzlet pénztáránál.

Nem részletezem, a csaknem hatszáz vizsgázó közül a fiúval együtt tizenketten emlékeztek az önzetlen adni kifejezésre. Amikor a későbbi vizsgákon a fiú fenti két esetét elmondtam és kérdeztem, mi a véleményük a fiúról, többségben voltak a feltűnni vágyó, bolond és hasonló vélemények. Viszont a hallgatók negyedrésze kimondta és vagy közel járt annak kimondásához, hogy önzetlen volt. Ez nem olyan rossz arány. Nyilván még sokunkban ott lappang az önzetlenség, de nem szeretnénk, hogy emiatt bolondnak tartsanak és kinevessenek bennünket vagy sajnálkozzanak rajtunk.

Az anyagiakat mindenk fölé helyező értékrend, közerkölcs fojtja el az egyén boldogsággal jutalmazott természetes viselkedését. Azokra nézünk fel, olyanokat követünk, akiknek jóval több van, mint nekünk. Vannak ugyan olyanok közöttük, aki kiválóságuknak, találmányaiknak, igen kemény munkájuknak köszönhetik gazdaságukat. De a többségük, legalább is azok, akik leginkább a szemünk előtt vannak, inkább szereztek, szereznek maguknak. Ennek megfelelően mi is inkább kapni akarunk és csak kölcsönös alapon adnánk. Mint a párkapcsolatban is. Találkozik két fiatal, együtt töltenek pár órát és hamar kiderül, hogy mindketten inkább csak kapni akarnak. Ezzel a kapcsolatuknak máris vége. Ha legalább az egyik adna, de a másik csak kapni akar, akkor egy-két alkalommal még találkozhatnak. Tartósabb kapcsolat akkor alakulhat ki, ha kölcsönösségi alapon adnak, kapnak. Ebből akár házasság is lehet, de az évek folyamán a terhelésük nem egyenletes. Ha egyikük PhD-t ír, több munkát vállal, a feleség a gyermekkel van lekötve, valamelyikük beteg vagy beteget ápol, a kapcsolat megrendülhet. A kevesebbet kapó félben feltámad az érzés, hogy elválik, fiatalabbra, műveltebbre, gazdagabbra, jobb természetűre cseréli le a párját. Ha legalább az egyik önzetlenül ad, akkor a kapcsolat mindhalálig tartó, viszont ekkor a másik élősdisége lassan felemésztheti az önzetlen társ életerejét. Akkor lesz valóban boldog a házasság, ha mindketten önzetlenül adnak. Sajnos ez manapság ritkaságnak számít. Ha csak azért akarsz megházasodni, hogy boldog legyél, inkább ne tedd. Akkor házasodj, ha a társadat akarod boldoggá tenni.

3.5. Világszemlélet alakítása

Az egyén világszemléletének fejlődését az öröklött adottságok és a nevelés együttesen határozzák meg. A tudat magzatkori, majd kisgyermekkor és reá következő, a felnőttkorig tartó időszak során alakul ki. 25 éves korban szilárdul meg az egyén világszemlélete. Világszemléletétől függ, minek tartja magát az ember a világban, milyennek látja azt, mit tart annak egyes dolgairól, mi lesz számára fontos és mi az, ami kevésbé értékes.

Csak arra figyel fel az ember, ami a benne kialakult világszemléletnek megfelel. Világszemléletünk, világképünk nem adhatja vissza a világ egészének összetettségét. Képtelenség lenne és nincs is rá szükség, csak a megmaradás szempontjából lényeges dolgokat fontos valóságúen tükröznie. A tudatalatti számára könnyen ábrázolható, kezelhető mintázatokra épül, már csak ezért sem várhatunk világszemléletünktől természettudományos pontosságú ábrázolást. Ezeket a gyermekek is gyorsan fel tudják fogni és mennél fiatalabb valaki, annál fogékonyabb a környezet által adott mintákra, mások viselkedésére.

Ha a bennünk kialakult rendszerrel, a világszemléletünkkel értelmezhetetlen dologgal találkozunk, általában észre sem vesszük, mivel elménk, mint értékelhetetlent nem dolgozza fel. Ha azonban közvetlen fenyegetésként hat, kénytelenek vagyunk foglalkozni vele és döntés elé kerülünk. Vagy megváltozunk, ami 25 éves kor után nem egyszerű, vagy töprengés nélkül elvetjük, mondván ez lényegtelen, kivételes és különben is érdektelen. Megtévesztjük magunkat, lásd a 3.1. fejezetben. Azaz az egyén a gondolkodását főleg csak arra használja, hogy önmagát, tetteit utólag igazolja.

Ha valaki belátja saját hiányosságait, akkor magatartásának, életvitelének megváltoztatása csak úgy lehetséges, ha átalakítja már kialakult gondolkodásmódját. Ehhez létre kell jönnie az újfajta gondolkodáshoz szükséges agykérgi rendszernek, ami sok-sok tanulást követelő hosszú folyamat.

Tanulás. A Pavlov által felismert módon tanulunk. Lényege az, hogy az elme az együtt előforduló dolgokat együtt tárolja. Az összekapcsolódott elemek mintázatot képeznek. Elménk azonosítja, melyik mintázatnak mi felel meg a világban és a mintázatokat egymással összevetve hasonlóságokat, párhuzamokat képes felismerni. Rögzülhet benne az is, hogy egy adott mintázat érzékelésekor melyik mintázatnak megfelelőt kell cselekednie.

Általában úgy rögzülhet belénk valami, ha ismétlődik. Ha egyszer rögzült, és a helyzet változott, a régi törlődése és az új beíródása időt igényel. Kleo cicánk esetén értettem meg pontosabban, mint történik ez. Kleo szíámi cica volt, és aki ismeri a szíámi macskát, tudja, ez a fajta nagyon ragaszkodik a gazdájához és mindenhová követi, sőt rajta alszik éjszaka. Kleot a kisebbik leányom szerezte nekünk, és miután ő is elhagyta a szülői házat, Kleo engem választott gazdájául. Nagyon hozzá szoktam az évek során. Reggel korán keltett, mert ki kellett eresztenem a kertbe. Nagy ritkán fordult csak elő, hogy este nem jött be. Egy nap korán reggel arra ébredtem, hogy Kleo nincs rajtam. Gondoltam, kint maradt és felkeltem, hogy beereszem. Nem messze az ajtótól, bent a szobában vettem észre az élettelen testét. Este még nem volt semmi baja. Nem keltettem fel a feleségemet, a kertben oda temettem, ahonnan telente a szomszéd madáretetőjén nyüzsgő madarakat leste. Csaknem egy hébe telt, hogy, bár nagyon jól tudtam, hová lett Kleo, belső kényszernek engedelmességgel kutattam utána, lehajolva, benézve olyan helyekre, ahová el szokott bújni. Ez egy hét teltével törlődött az elméből, utána a szokásos helyein már nem kellett keresnem. Kötődtek Kleóhoz hetente ismétlődő események is, például takarítás közben játszott a porszívó zsinórjával. Két hónap kellett ahhoz, hogy ne keressem a cicát porszívózás közben. A még ritkább esetek később törlődtek. Karácsony délutánként Kleót ki kellett a karácsonyfa szobájából zárni, hogy legalább a gyertyagyújtás előtt ne játsszon a díszekkel. Hét-nyolc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ne zárjam be délután a karácsonyfa szobájának ajtaját. Mindez segít megérteni, mennyire nehéz gyászolni a családban élő közeli hozzátartozót. Átlagosan két év kell ahhoz, hogy a nehezén túljuthassunk.

Mintázatok átvétele, képes beszéd, példázat. A tanulással a tudatalatti tartalmát bővítjük vagy módosítjuk. Ahogyan már említettük, a kisgyermek mintavétellel, utánzással tanul. Öntudatlanul veszi át a környezetében lévő, nálánál nagyobbak által nyújtott mintákat, és csak azt nem utánozza, akiben már csalódott. Ez nem kerül erőfeszítésébe, ösztönösen teszi, anélkül, hogy észrevenné. 12 éves kora tájt ébred rá, hogy akik körülveszik, olyanok, mint a többiek és ettől fogva csak azokról veszi a mintát, akikre felnéz. De ez sem tudatos, nem elhatározás kérdése, kire néz fel, veszi-e tőle a mintát, ezt ösztönösen teszi ezek után is. Nincs annak tudatában, hogy átvett és magáévá tett valamit. Megfigyelhettem, hogy hatvanöt év fölött is veszem néha a mintát. Ez a tanulás leghatékonyabb módja, minden egészséges ember számára adott. Abban különbözhetünk egymástól, ki mit tud könnyebben a másiktól átvenni.

Amint már tárgyaltuk, világról alkotott elképzeléseink, világszemléletünk is képekben, mintázatokban összegződik. Egyrészt az ösztöneinket ábrázoló, kifejező képek vezetnek, továbbá a tapasztalt, megélt, belénk nevelt anyag is mintázatokként él bennünk. Ezért a megfelelő képek, képes történetek a nevelés igen hatékony, közvetlenül a tudatalatti alakító eszközei.

Hasonlító, a párhuzamokra építő eljárással, más dolgokkal összevetve képzeljük el és magyarázzuk a világot és benne az embert. Korábban ez volt az uralkodó módszer, a hagyomány, a szóban élő történelem, a mesék, regék, ezeknek rendszere és a világ egészéről képet adó vallás igazította el az embert a világ dolgaiban. Szemléletes képekkel, hasonlatokkal, példázatokkal hatottak a gondolkodásra és így vezették az egyént és a közösséget. Tudni lehetett, mi a jó és a rossz, mit szabad tenni és mit nem, mire kell törekedni és mitől kell óvakodni. Intettek arra, nem szabad meggondolatlanul csak a tennivalókra összpontosítani, hanem szemlélnünk, töprengenünk és időről-időre mérlegelnünk is kell, hogy vajon jó úton járunk-e.

Nagyon hatékony a példázatokkal való tanítás. Ha el akarunk érni valamit, ténylegesen hatni szeretnénk valakire, akkor példázatban beszélünk. Idézzük fel, miként vonta felelősségre Dávid királyt Nátán próféta. Dávid és Góliát történetét mindenki ismeri. Dávid Izrael királya lett, országa felvirágzott. De olyat is tett, amit nem lett volna szabad, nem elégedett meg azzal, amije volt. Palotájában élt és számos felesége, másodfelesége volt. Egyszer a palotája tetejéről véletlenül észrevett egy nagyon szép asszonyt, Betsabét. Érdeklődött utána és megtudta, hogy katonafeleség és a férje oda van a sereggel. Dávid hívatta az asszonyt és vele hált. Betsabé várandós lett és tudatta Dáviddal. Ekkor Dávid üzent a sereg parancsnokának, hogy küldje haza szabadságra az asszony férjét, Úriást. Úriás hazajött, de nem volt hajlandó bemenni a saját házába és ezt megmondta Dávidnak is. Erre a király vendégségbe hívta, lerészegítette, de Úriás ezután sem ment be a feleségéhez. Ezek után Dávid üzent a sereg parancsnokának, hogy a visszatérő Úriást biztos halálba vivő összecsapásba küldje. Úriás elesett és Dávid feleségül vette Betsabét. Betsabé első gyermeke meghalt, de a zsidók nagy királya, a bölcs Salamon, Dávid királynak Betsabétől született második gyermeke volt.

Nátán próféta, a főpap, példázatot mondva vont a Dávidot felelősségre. Van Izraelben egy gazdag ember, és bár rengeteg juha és marhája van, elorozta egy szegény ember egyetlen báránkját. Dávid nagy haragra gyulladt a vétkes ellen. Nem véletlenül, hasonlót vétett, a tudatalattija számára nyilvánvaló volt tettének és a báránkjás történetnek a párhuzama. De mivel ez most nem jelentett közvetlen fenyegetést, nem vált tudatossá, lásd a 2.4. fejezetben tárgyaltaknál. Nátán most vont a felelősségre, rámutatván, hogy ő a király az, aki ezt tette. A sakk-matt helyzetbe került Dávid nem vághatott vissza, nem méltatlankodhatott, szembesülnie kellett azzal, hogy mekkorát vétkezett. Ha Nátán egyenesen Betsabé esetével kezdi, akkor Dávid királyi személye ellen irányuló sértésként kezelhette volna az ügyet.

Hasonlóképpen, kényesebb helyzetben, ha eredményt akarunk elérni, példázattal kísérletezzünk. Képzeljük el, hogy a lakótársunk nagyon rendetlen. Amikor hazaérek, látom, mekkora felfordulást csinált már megint. Ha kifakadok, hogy nem élünk disznóólban, vagy hasonlók robbannak ki belőlem, bizonyos, hogy visszacsap és nem lesz nagyobb a rend. Ha ellenben azzal kezdem, hogy most jártam az ismerősüknél, akitől egy könyvet kértem volna el, de akkora rendetlenség van nála, hogy könnyebb lesz a könyvet újonnan megvenni, mint nála megtalálni, eredményre számíthatok. A szobatársam egyet fog velem érteni, valóban, szörnyű ott a rendetlenség. Példázatom bogarat ültet a fülébe, és már ott motoszkál az elméjében, hogy rendet kéne csinálni. Nem esik neki máris, de számíthatok rá, hogy egy-két héten belül elviselhetőbb lesz a szobánk.

A mintavételen és utánzáson kívül akkor legkönnyebb, leginkább hatékony a tudatalatti fejlesztése, ha a 12 éven aluli gyermeket felnőtt tanítja. Ez a felnőttől erőfeszítést, odafigyelést és sok más igényel, viszont megéri, mivel a gyermek felnéz a tanítójára, és jóval fogékonyabb, mint később. Szomjúhozza a a gyermek a mesét és a történeteket és minden mást, amit az ő kedvéért mondanak és csinálnak. Később az oktatási intézmények is alakíthatják a világszemléletünket, de mint később tárgyalni fogjuk, ez csak nagyon kevés emberre hat, lásd később lásd a 10.1. fejezetben.

Hatékonyan alakíthatja a tudatalatti tartalmát a szép, a művészetek. Csakhogy a szépet is tanulni kell, akkor hathat az átlagemberre, ha már foglalkozott vele korábban. Nagy tehetség kell ahhoz, hogy

előképzettség nélkül, azonnal menjen a zenélés, az ének, a rajzolás, a tánc vagy más művészettel való foglalkozás.

Láncszem a láncban. Sajnos a nemkívánatos beidegződések tanulása már az anyaméhben kezdődik. Mindaz a rossz, amit a várandós anya átélhet, a cserben hagyottsága, bántalmái, a benne ébredő düh, félelem, harag, indulatosság, durvaság és irigység, mind hat a magzatra. Alakítja idegrendszerét, méghozzá amikor a hatás a legmélyebben rögzül. Korai környezeti hatások, az anyaméhben tapasztaltakkal kezdve, azt is befolyásolják, hogy genetikai örökségünkől éppen mi nyilvánul meg, mely késztetések, milyen ösztön-törekvések mozgatnak majd bennünket. Ezért már a ma világra jött csecsemőt is terheli, hogy alapvető gondolkodási és érzelmi jellemzői nem annyira tökéletesek, mint amennyire lehetnének. Szentírásbeli kifejezéssel, már ő is hordozza, viseli szülei romlottságát. A születése után tanultak csak tovább rontanak rajta.

Mivel az ember legfontosabb, leginkább hatékony tanulási módszere mások utánzása, 14 éves korig a gyermek nem tehet arról, hogy milyenné lett. De a szüleimet és a többieket sem hibáztathatom azért, mert nem lettem tökéletes. Ők is csak azt adták tovább, amit felmenőiktől kaptak. Mindez, amit a Teremtéstörténet eredendő bűnnek nevez, lásd a 2.6. fejezetben tárgyaltuk, 12-13 ezer évvel korábbi, a letelepedés során kialakult emberi változásokra nyúlhat vissza. Jómagam láncszem vagyok az eredendő bűn láncában. Kaptam a felmenőimtől és hacsak nem vagyok eléggé tudatos és fegyelmezett, a gyermekeimnek és unokáimnak adom tovább.

Két világszemlélet küzd egymással, hogy mint élhetünk romlott emberként és mit kell tennünk. Egyik, a beletörődő felfogás szerint az emberi természetet olyannak kell elfogadni, amilyen, nem lehet az embert bölcsebbé, kedvesebbé, jobbá tenni és a társadalmat eszerint kell berendezni. Viszont a felvilágosodás nagy alakja, Rousseau szerint az embert a társadalom rontotta, rontja meg. Ha jobb társadalmat hozunk létre, az emberek is jobbakká lesznek. Jobb- és baloldaliságnak ezek a gyökerei. A jobboldali ragaszkodik a hagyományokhoz, mivel az emberi természet olyan, amilyen, a már járt utakat kövessük. Elfogadja azt, hogy az ember elnyomhatja, kizsákmányolhatja embertársait, mert hát ilyenek vagyunk. Továbbá a gyengébb állam hívei, mivel a kormányzók nem elég bölcsék ahhoz, hogy jól irányítsanak. Erős rendőrséget és katonaságot akarnak, merthogy a bűn és a hódítás vágya állandóan kísérti az embert valamint a szabad piac hívei, mivel szerintük ez az egyéni önzőséget a közösség boldogításának eszközévé teszi. Mondván mi járunk jobban, ha a pék nagyravágyó, mert akkor jobb kenyeret süt majd.

A baloldali a fenti álláspontokat kishitűnek és érzéketlennek minősíti. Vallja, hogy ha a nevelési, művelődési, oktatási, sajtó és tájékoztatási rendszerünkön, valamint egyéb társadalmi célkitűzéseinken megfelelően változtatunk, akkor az emberek értelmesebbek, kedvesebbek, békésebbek és jobb lelkűek lesznek. Hisz a haladásban, hogy az ember egyre jobban viselkedővé és közben egyre gazdagabbá válhat.

Egyik felfogás sem boldogít. Nem az éppen létező kormányzás a felelős azért, hogy romlottak vagyunk, mélyebb a gond, mi emberek tettük, tesszük egymást olyanná, amilyenekké lettünk. Nem fogadhatjuk el, hogy az ember ilyen, de nem várhatjuk, hogy gyorsan, intézmények változtatásával meg lehetne változtatni. Ehhez nemzedékek kitartó munkája szükséges.

Ha a környezete megfelelően viselkedik, nincs nagyobb gond a gyermekkel, mivel az utánzással eleve a jó ivódik belé. De mivel sajnos romlottak vagyunk, az utánzással épp a rosszat veszi át a kicsi. Ezért a javuláshoz az egyéb tanulási módszerekre, a 12 évnél fiatalabbak meséikkel majd történetekkel való nevelésére és a művészetek világába való bevezetésére kell támaszkodnunk. Ha ezekkel előbbre jutottunk, akkor a következő nemzedék gyermekei az utánzással is a jobbat kezdik majd tanulni.

3.6. Tudatfejlődés

A tudatunk állapotától függ, miként fogjuk fel a világot. Ahogyan a gyermek megszületik, fejlődik és érett felnőtté válik, elméje lépésről lépésre összetettebb feladatokra lesz képes és az egyes tudati lépcsőfokra fellépve másként látja a világot. Annyira átalakul világlátásának rendszere, hogy később már nem tudja

elképzelni, hogyan lehetett korábban olyan kis buta. Nehezen hiszi el, hogy rosszat téve valaha ő is eltakarta a szemét, abban a hiszemben, hogy így más sem veszi észre, mi történt. Már csak ezért sem szereti annyira a fiatal, ha felemlegetik, milyen volt kisebbségeként.

A tudat tágulása. Röviden tekintsük át, miként tárgyalja a lélektan az én fejlődését. Elsődleges emberi szükségleteink az elemi élettani szükségletek, ezek a testi egyensúly feltételei. Ha ez megvan, a következő legalapvetőbb emberi szükséglet a biztonság, ami a lelki egyensúly feltétele. Enélkül állandóan vívódunk, szorongunk, nem tudunk igazából mással, mint saját védelmünkkel foglalkozni. Ennek birtokában otthon érzem magam a világban és nem kell állandóan saját lételem igazolásával, magam értékének bizonygatásával foglalkoznom. Majd a másokhoz tartozás felé tágul a tudatom, és már nem csak én magam vagyok, hanem a családdal, a kisebb-nagyobb közösséggel való egység érzését is átélhetem. Tudatom további tágulásával nő az önbecsülésem, a magam értékének tudata, megélve azt, miként válok fontossá mások és a közösség életében. Legmagasabb személyes tudatszintként megélhetem, hogy képes vagyok magamat, tudatalatti és tudatos részem harcát és együttműködését valamint a világot kívülről látni és értékelni.

Nem ismertethetjük behatóbban a tudatfejlődésről alkotott elméleteket, sok van előlük és még nem teljesen kiforrottak. Csupán annyit emelnénk ki, hogy a felfelé jutás folyamata, a tudat tágulása nem egyszerű. Egy adott szint akkor haladható meg, ha sikerült birtokba venni, azaz nem lehet egy fejlődési fejezetet átugrani. Ha megrázkódtatás vagy egyéb romboló hatás nem engedi az adott szint biztonságos birtokba vételét, a személyiség fejlődése sérül, alacsonyabb szinten reked meg. De nem lehet arról beszélni, hogy valaki pont adott szinten van. Lehetséges visszaesés és időleges előreugrás, a tágultabb tudatú állapot ideiglenes átélése, a csúcsmély is.

Vannak olyan irányzatok, amelyek a személyes tudatszinteken túli szintekről is beszélnek, ám ezeket csak az érheti el, aki keményen megdolgozik érte. A személy feletti tudatállapotokhoz csak hosszan tartó testi vagy lelki gyakorlás után lehet eljutni. Példa lehet erre a hosszútávú elméjének működése, lásd a 2.1. fejezetben.

3.6.1. Ósbizalom, a szorongó ember

Biztonságérzetünk tanult, a feszültségeket kezelő agykérgi központ, a feszültségek központ (stressz-központ) behálózódásának során fejlődik ki, és a tanulási folyamatot a külső ingerek milyensége határozza meg. Mivel a szeretet áradását az állapot is érzi, nem csodálkozhatunk azon, hogy a magzat és a csecsemő számára annyira fontos. A magzatkor és a csecsemőkor az öntudat fejlődésének - az Én és a világ létre való ráébredésnek, - kulcsfontosságú szakasza. Ha életének ezen szakaszában azt érezhette, hogy szeretik, örvendezve várják és jövedele nagyon sokat jelent a környezet számára, akkor egyúttal az is tudatosul benne, hogy ez a világ az ő világa, és otthon érezheti magát benne. Az így létrejövő bizalom és biztonságérzés, az ósbizalom mélyen gyökerező és a lelkeségnek meghatározó elemévé válik. Eredetével az egyén nincs tisztában, hiszen a benső biztonságérzet kb. egy éves kora előtt fejlődik ki, - és maradandó emlékek általában csak a három és fél éves kor után rögzülnek. Ez a mélyen lakozó belső bizalom, az ósbizalom határozza meg az egyén egész életét, viszonyát az emberekhez és a világhoz.

Szorongás. Az ósbizalom hiánya, az állandósult szorongások gyökerei a magzati és az egy éves kor előtti hónapokra nyúlnak vissza. Ha valaki nem vártak, azaz keveset gondoltak rá és nem tudtak vagy gondatlanságból nem törődtek vele eleget, sírni hagyták, a viselkedését a sejtek szintjén szabályzó rendszer, az ún. epigenetikai rendszer életre szólóan megváltozik és ez néhány nemzedéken át öröklődni fog. Akkor is, ha csak az apa ilyen, mivel a férfi ivarsejtjeinek epigenetikai állománya örökíti a viselkedést. Ha az édesanyja is ilyen, öröklötte az vagy ilyenné tették, gyermekei már magzatkoruktól kezdve tanulhatják és ők is ilyenek lesznek. Akit ez sújt, úgy érzi, nincs biztonságban, és emiatt állandó készenlétben kell állnia. Mennél többféle csatornán jutott hozzá mindehhez, így akár apja, anyja öröklötte ilyen, ráadásul őt

nem is várták, és így tovább, annál éberebbé válik. Az ősbizalom hiánya a nő és a férfi esetén különböző tünetekben nyilvánul meg.

Férfi esetén számomra a leginkább emlékezetes esettel még a kilencvenes évek közepén találkoztam. Már voltak jegyzetek, amiből készülhettek. Egy hallgató több tárgyból is vizsgázott nálam és feltűnt, hogy mennyire félszegen, feszülten és idegesen viselkedik. Amikor utoljára volt vizsgázni és már csak ketten voltunk a teremben, megkérdezhettem tőle, hogy mire emlékszik a korai gyermekkorából, mi az első maradandó emléke. Megmondta, kúszó-mászó csecsemő volt és megfogta a padlón hagyott még forró vasalót.

A szorongó nő feltűnően ingerlékeny, attól fél, hogy bántani akarják. Hajlamos a hasonló társadalmi helyzetűt támadni, mivel a legjobb védekezés a támadás. Az esetek nagy többségében nem volna erre oka. Hisztisnek szokták nevezni. Férfi így nem enyhítheti a benne lévő feszültséget, a nők ezt nem engedik.

A szorongó hallgató szóbeli vizsgáját az jellemzi, hogy amikor a vizsgáztató kérdezi, hirtelen semmi sem jut az eszébe, pedig rendesen felkészült. Valamennyi feszültebb, veszélyes helyzetet körültekintőbben kell mérlegelnie. Így a tanára kérdésére hallva némi időre van szüksége ahhoz, hogy az elméje megállapítsa, hogy ez csak egy szóbeli vizsga, és azt kell mondania, amit megtanult. Ha azonnal válaszol, nagy bajba kerülhet.

Ez az állapot nehezzé teszi az életet, de mint a 2.1. részben tárgyaltuk, a túl éber anya gyermeke az átlagosnál tehetségesebb, vagy akár kiemelkedően és sokoldalúan tehetséges lehet. De hogy ez kibontakozhasson, megfelelő környezet kell. Hiába tudta az a juhász kívülről a Bibliát, juhász maradt, csodabogárnak tartották. Viszont városias környezetben időben felfigyelhetnek az ilyen tehetségekre.

Mit tehet, aki ilyen? Legjobb, ha elfogadja az állapotát és a következő tüneti kezelést alkalmazza. Amint rátör a riadalom, képből gondolkozva kapcsolja le a benne berregő vészcsengőt vagy a kigyulladó piros lámpát. Ha ezt sikerül magába beírnia, akkor valóban gyorsan megnyugszik és minden eszébe jut. Kívülről csak az látszik, hogy az illető megfontoltan és összeszedetten válaszol és higgadtan kezeli a feszültséggel járó nehéz helyzeteket. Láttam, mint alkalmazza az eljárást a nagy hírű öreg lélekgyógyász (pszichoanalitikus). Ő sok évtizeddel korábban az ilyen jellegű gondjaira gyógyírt keresve ment el lélektant tanulni. Ritkán, de találkozom olyan vizsgázóval, aki maga jött rá arra, mit kell ilyenkor tennie.

Születési megrázkódtatás. Megszületni leírhatatlan megrázkódtatás. Mi csak az anya gyötrődését vesszük észre, az érkezőt alig. Korábban nem is elemezték, mit érez szülés közben a baba, gondolván, nem sok mindent élhet át belőle. Ma már tudjuk, ez nem így van. Arra ugyan nem emlékezhetünk, miképpen jöttünk a világra, de ami magzatként és szülés során történt, mély nyomokat hagy bennünk. Mint a 3. részben tárgyaltuk, tudatunk fejlődése már a magzati lét harmadik hónapjában elkezdődik. Igen szoros az anyával való kapcsolat, az agykéreg behálózódása az anyától kapott ingerek hatására történik. Egyre többet tudunk a méhen belüli állapotról. Felvételeket készíthetünk arról, miként válaszol a magzat az anya állapotváltozásaira, hogyan játszik a köldökzsinórral és amint kifejlődött a hallása, miként fogadja a külső hangokat.

A magzati lét a gondtalanság kora. Szépen növekszik a magzat, az anyától a köldökzsinóron át mindent megkap. Egészen addig, amíg a szülés ideje el nem közeledik, amikor már nem a megszokott tökéletes módon táplálja a méhlepény. Egyre rosszabbul érzi magát a magzat és beindítja a szülést. El kell hagynia a méhet és át kell jutnia egy nagyon szűk folyosón. Ez az út nemcsak az anyának, hanem a gyermek számára is gyötrő. Óriási igénybevételnek van kitéve. Ha közben összenyomódik a köldökzsinór, oxigénhiányos állapotba kerül és fuldokolni kezd. Azt is érezkelnie kell, hogy az anyja erőfeszítéseitől függ minden és mily mélységesen ki van neki szolgáltatva. Észleli, hogy az anyja is szenved, de csak ő tudna segíteni. Többet tehetne érte és nem teszi, és nem vele, hanem csak önmagával van elfoglalva.

A szülés okozta megrázkódtatást, ami egyébként természetes, azután az anyai gondoskodás, szeretet oldja fel. A szoptatás, a sok-sok bensőséges anya-csecsemő együttlét lassan feledteti a szüléskor átélt fájdalmat, félelmet és szorongást. Ha a csecsemőkori és kisgyermekkori anyai gondoskodás megfelelő, akkor a születéskor átélt megrázkódtatás nem károsítja a személyiséget.

Ha a születési megrázkódtatást nem sikerül feldolgozni, életre szóló következményei vannak. Ilyen a növekedéstől való félelem, vagyis hogy az illető nem tudja elviselni, ha huzamosabb időn át sikeres. Önmaga és mindenki más számára is érthetetlen módon véget vet a sikereinek. Tudata mélyén a szülés ősfélelmének élménye munkál, amikor a méhben csoda jól érezte magát, ám utána jött a hirtelen romlás, a rá következő szörnyű fájdalommal és életveszéllyel. Önsorsának rontásával öntudatlanul ezt az állapotot akarja megelőzni, inkább ne legyen sikeres.

Ha az anya ráadásul nem igazán várta a gyermekét és utána sem szerette eléggé, akkor az anyától való öntudatlan félelem torzítja a gyermek, különösen a lányok lelkiségét. A népmesékben oly gyakran szereplő ördögös szüle és boszorkány a rossz anyára utal. Jancsi és Juliska története is ezt a félelmet oldja a gyermekben. A gyermekeket fogságba vető, hizlaló majd felzabálni készülő boszorka a kiszolgáltatott gyermekét rettegésben tartó anya torzképe, a boszorka felett aratott győzelem pedig oldja a gyermekben esetleg még lappangó szorongást.

4. Vallás

Cselekvéseinket világszemléletünk irányítja és akkor lehet fenntartható a társadalmunk, ha a megmaradásunkhoz kötődő dolgairól alapvetően helyes képet ad számunkra. Egészen a utóbbi időkhöz az emberek túlnyomó többségének világszemlélete vallásos keretben fogalmazódott meg. A vallásos nevelés során hatásos, világszemléletet formáló, erkölcsös életre nevelő képek kerülnek az elmébe. Valamennyi műveltség, közösség jellemezhető vallásával. Nem találtak még olyan népet, törzset, melynek ne lett volna vallása, istene vagy istenei, amely ne tisztelne egy számára felfoghatatlan, földi lét felett álló világot. A magát valálástalannak tartó emberek aránya csak az utóbbi évtizedekben és csupán néhány európai társadalomban ért el számottevő hányadot.

4.1. Biztonságérzet és vallás

Ok-okozatban gondolkodunk és emiatt akkor érezhetjük magunkat biztonságban, ha meg tudjuk magyarázni, hogy az életünket befolyásolni képes tényezők miért olyanok, amilyenek. Ha tudni véljük, hogy mi miért van, akkor ennek megfelelően igyekszünk viselkedni.

Természetes hit. Ma Magyarországon az emberek közel hatoda jár többé-kevésbé rendszeresen egyházba, gyülekezetbe. Rajtuk kívül még az emberek több mint 70%-a mondja magáról, hisz abban, hogy 'nem lehet az, hogy a világ egésze csak úgy magától létezzon'. Vizsgáljuk meg, mi lehet az ilyen, természetes hitként meghatározható megnyilatkozás mögött. Ha fessegetjük, vajon miért gondolja az illető, hogy 'az egész mögött kell lennie valaminek', kiderül, vélekedése alapvető emberi tapasztalatok összegzésének eredménye. Egyik ilyen mély emberi tapasztalat a természet rendjének érzékelése. A 20. század elején, amikor még nem volt közvilágítás, a természet egészének rendje a felhőtlen éjszaka csillagos eget szemlélő ember számára lenyűgöző érzés volt.

Ha valaki a természetben elsősorban a kusza, veszélyes elemekre figyel fel, mint a 'nagy sötét rengeteg erdő', vagy amikor a tó 'fenyegető nagy víz', akkor az illető általában nem saját személyes tapasztalatai miatt szorong, hanem belső bizonytalanságát vetíti ki a természetre.

Másik alapvető, szinte magától értetődő, mindennapos emberi tapasztalat a munkához kötődik. Sikereinket annak köszönhetjük, hogy értelmes munkánkkal rendet teremtünk magunk körül, pl. házat építünk, kertet művelünk. Ősi tapasztalatunk, hogy ami gazdátlanul marad, rendezetlenebbé válik és tönkremegy. A rend megjelenése az alkotó munka, fennmaradása az értelmes gazda folyamatos gondoskodásának következménye.

Ha gyermekként a természethez közel éltünk, megtapasztalva annak hatalmasságát és összhangját, akkor a tudatalatti feldolgozás egy idő után ezt úgy értelmezi, hogy világunk egészének összehangolt rendje, és ennek fennmaradása a természet felett álló értelem műve. Ugyanis az anyagi világ egyedüli értelmes lény az ember, de a természet rendjét nem mi hoztuk létre, annak csupán a termékei vagyunk. Mindez az emberből azután úgy bukik ki, hogy nem lehet az, hogy a világ csak úgy magától létezzon, lennie kell mögötte valaminek. Ennek megfogalmazásában a természetes hit mutatkozik meg. A természethez közel élő ember természetes módon hisz és előbb-utóbb megjelenik benne a természetfölötti fogalma.

Ha viszont a gyermekkori lakóhely elsősorban épített környezet, beleértve a betonrengeteg kevés szabad helyére odatervezett fákat is, és máshol sem volt rácsodálkozni a természet egészére, akkor a tudatalatti a világ rendjét emberi tevékenységnek tulajdonítja és a természetes hit nem alakul ki.

A természetes, csak 'az egész mögött kell lenni valaminek' szintjén megnyilvánuló, szunnyadónak is nevezhető hit az ember élete során felerősödik, mivel egyre több idő jut szemlélődésre, a tapasztalatok összegzésére. Idővel már nemcsak a világ egészében, hanem saját élete folyásában is felismeri a rendet. Úgy érzi, mindaz, amit korábban érthetetlen, zavaros történések sorozatának látott, valójában összefüggő rendszert alkot, amely valami felé terelte, tereli a sorsát. Nem véletlen, hogy a felmérések szerint az idősebbek 90%-a hisz a természetfölöttiben.

A vallásos nevelés akkor lehet hatékony, ha a gyermek elméjében már megjelent vagy kialakulóban van a természetfölötti képe.

Természetes hit és a lét értelme. Érthető, a világ rendjében elsősorban önmaga helyét keresi az ember. Megszületik, él, de tudomásul kell vennie, hogy a világ rendjéhez hozzátartozik a halál, az ő halála is. Amikor ez valakiben tudatosodik, rögtön felmerül benne a kérdés, mi az értelme a létének, ki ő, miért létezik egyáltalán, mi a helye a világban. Ezekhez szorosan kapcsolódó kérdések még, hogy miért létezik az emberiség és maga a világ. Életünk értelme az emberlét legfontosabb kérdése. Emellett másodlagosnak tűnik, mi lesz velem a halál után. Ha az ember megtalálta élete értelmét, akkor eszerint rendez be az életét és ezek után a világszemlélete megalapozottá, biztonságossá válik. Tudja, mi az életben igazán fontos, mire kell törekednie, mitől kell félnie, mi a világban a jó és mi a rossz. Ha eszerint él, akkor joggal gondolhatja, hogy ha van valami a halál után, abból biztosan a jobbat kapja majd.

Amint valakiben meggyökerezik a természetfölötti értelemben való hit, a halál veszít félelmetességéből. A tudatalattiban kezdem azt érezni, hogy a felsőbb értelem és a saját értelmem rokonok, azaz a halálban csak az értelmet hordozó test pusztulhat el. Értelmes lényünk egy része halhatatlan lehet.

Később tárgyaljuk, a lét értelmére vonatkozó végső kérdésekre nem lehet természettudományos igényű választ adni. Emiatt a természettudomány módszereire, sikereire, eredményeire hivatkozó anyagelvű (materialista) bölcselet tagadja a végső kérdések létezését, egyszerűen értelmetlennek tartja őket.

Végső kérdések. Most tekintsük át a vallás alapjául szolgáló vallásos hit ismérveit. Míg a természetes hit megreked 'az egész mögött kell valaminek lennie' kijelentés szintjén, addig a vallásos hit a természetfölöttit feltételező, a lét teljességét értelmező világszemléletet fogalmaz meg. Tekintve a különböző vallásokat, a természetfölötti lehet személyes létező, az Isten, vagy istenek, vagy lehet valamilyen más, meg nem személyesíthető értelem.

Második alapvető ismérv, hogy az ember meghajlik a természetfölötti előtt, hódol a nagyobbak, értelme-sebbnek. Ezzel emberlétének biztonságát is megalapozza. Érezve, tapasztalva, a világ egészének értelmes voltát, a hívó ember rádöbben arra, hogy saját személyes létének is megvan a maga értelme. Nem a vak véletlen sodorta ide, hanem a Teremtő szándékkal hívta létre őt is. Emiatt nem nyomasztja, miért is született erre a világra, miért éppen olyanok az adottságai. Elfogadja magát annak, aki, érezvén, hogy a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyenné. Aki hívó, a Teremtő iránti elragadtatással és hódolattal szemléli a világot. Elfogadja és szereti a világegyetem egészét, az életet, az embert, az emberiséget és természetesen saját magát is, mint aki a Teremtő akaratából létezik és a Tőle kapott képességekkel alakíthatja ezt a szép világot.

A vallásos hit gondolkodási módszere a bölcsesség. Mivel hasonlóságokban és párhuzamokban gondolkodik, nem mondhat bizonyosságot. Csak hihet, bízhat abban, amire jut. Ezért a vallásosság alapvető jellemzője a hit és a bizalom. Nem véletlen, hogy a vallás követőit a vallás híveinek nevezik.

4.2. Élettávlatok

Ha az értelmes, sokat tudó emberek közössége úgy tekinti az embert, mint a legértelmesebb állatot, egyben az emberi szabadságról is ítéletet alkotott. Ekkor csak a jelen és a múlt határozza meg a döntéseit, tudatosan követett értékrend nem hat. Ilyenkor az ember csak megél, de nem él igazából és a csak a mára tekintő, sodródó életmód hosszabb-rövidebb időn belül elpusztítja a közösséget. A magasabb rendű értékrendbe vetett hit és a bizalom, az ember felfelé tekintése a fenntartható és fejleszthető emberi műveltség alapfeltétele.

Életünk több, mint a legértelmesebb állatként való élés, tökéletesedésre, valós, minőségi fejlődésre is képes. Lelki és szellemi élettávlatunk is lehet. Lelki élettávlatunkat az eszmények, a természetfölötti világba vetett hit és az anyag fölötti célok alkotják. Az ember, hogy összhangba kerülhessen az eszményeivel, és a fölötte álló hatalommal, a lelki élettávlatának megfelelően igyekszik élni. Mert ha van lelki élettávlatom, hajt valamilyen magasabb rendű cél, nem viselkedhetek akárhogyan saját magammal, a másik emberrel és a természettel.

Miközben arra törekszünk, hogy a lelki élettávlatunknak megfelelően éljünk, anyagtalan, de az anyagi világhoz kötött szellemi élettávlat, a természetfölöttibe vetett hitnek megfelelő gondolkodási rendszer, felfogás alakul ki bennünk, azaz az ember azt kezdi jónak, szépnek és igaznak tartani, ami a természetfölöttibe vetett hit szerint az. Ennek megfelelően igyekszik önmagához, embertársaihoz és a természethez viszonyulni, ennek megfelelő erkölcsi és intézményi rendszer alakul ki a társadalomban.

Hit és vallás . Hit és vallás nem azonosak: a hit a lelki síkon fogalmazódik meg és a vallás a hitnek a társadalom közegében való megnyilvánulása. A vallás erejét az mutatja meg, hogy az alapjául szolgáló hit mennyire képes szellemi élettávlat kialakítására és az ennek megfelelő viselkedésre indítani a társadalom tagjait. Állati tehetetlenségben való éléséből, legértelmesebb állati létéből istenhite emelte ki az embert. Ez adott számára magasabb rendű célokat, eszményt. A mély vallásosság hatalmas szerepet játszott a latin, a zsidó, az arab, az indiai, kínai és a keresztyén Európa történelmében is. Függetlenül attól, van-e Isten vagy nincs, egészen a 20. századig az emberiséget lelki élettávlat, Istenbe vetett hite vezette. Minden tettét, cselekedetét, alkotását Isten létezésében bízva vagy érezve végezte. Akár kereste Isten tetszését viselkedésével, akár nem, az ember mindig számolt Isten létezésének a tényével.

4.3. Vallásgyakorlás

Mivel a vallásos hit lényege a világ egészéhez és az élethez való viszony, igazi mértéke az, mennyire szereti és fogadja el az ember az életet, a többi embert, az emberiséget, a világ valóságát, a világmindenséget. Az élet és világ szeretete az emberek többsége számára az ősbizalmon alapul. Ha valaki szereti és elfogadja az embereket és a világot, vallásos beállítottságúnak tekinthető akkor is, ha szavaival istentagadó.

Imádság. Fontos ismérve a vallásos hitnek az imádság. Az imádság, a szent könyvek tanulmányozása, a vallásos versek, énekek megtanulása és gyakori felidézése, a katolikusoknál a rózsafüzér ima agyi hálózatainkat építi. Belénk vési a tanítást és ezzel a hitre hangolja a tudatalatti tartományt. Nem csoda, hogy a vallások ajánlják vagy egyenesen megkövetelik a rendszeres imádkozást, éneklést, igeolvasást. Ezek megnyugtatók és örömet szereznek a hívő számára, valamint erőforrásává is válnak. A hívő ember rendszeresen imádkozik. Vannak akik akár naponta többször is, hosszabb időn át, vannak akik ritkábban, hetente csak egyszer és akkor is csak röviden. Az imádkozásra fordított idő nem feltétlen arányos a hit mélységével.

Éretlen, gyermekes hit. A gyermek hite korának, természetes fejlődésének állapotát, elsősorban szülei-hez való viszonyát tükrözi és a felnőttek hitének biztonságára épül. Ha a felnőtté válás során a függetlenedés folyamata bizonytalan, akkor a világszemlélet és a hit sem fejlődik megfelelően és az éretlen, gyermekes szinten marad. Az éretlen hitű felnőtt számára az anyagi és természetfölötti világ két külön, párhuzamosan létező dolog. Imáiban az éretlen hitű felnőtt Istentől csak a mindennapok gondjai miatt kér segítséget. Sokszor olyat szeretne Isten segítségével elérni, amit a maga erejéből kellene megcsinálnia. Ilyen a 'hadd menjek át a vizsgán, ne azt húzzam, amit nem tudok', könyörgés. Imádsága nem arra szolgál, hogy az ember önmagát Isten rendelkezésére bocsáthassa, hanem arra, hogy Isten álljon az ember rendelkezésére. Vágya, célja eléréséhez felajánlásokat tesz Istennek, mintegy üzletfélnek tekinti Őt.

Aggályosan ragaszkodik a megszokott imádságokhoz, szertartásokhoz. Figyelmét a vallásgyakorlat pontos teljesítése köti le, ezeket tekinti Isten akaratának. Számára a vallás menekülés a köznapi élettől és a mindennapokat hitétől függetlenül éli, a vallásos ismeretei nem váltak személyiséget kiegyensúlyozó, alakítani képes tényezőkké. A lelki béke hiánya és az éretlen hit közös oka általában az, hogy a család és a környezet nem adott megfelelő mintákat az igazán élhető életre.

Felnőtt hit. Felnőtté válva a gyermek rájön arra, egyedül felelős az életéért és magára kell támaszkodnia. Nem rakhatja át az élet terheit másokra. Hite a felnőtté válás során jelentősen átalakul. Rájön arra, Istent nem a világon kívül kell keresnie, hanem Isten jelen van a természetben és az emberekben is. Istenhez való kapcsolatát a teljes élet iránti vágyában találja meg. Hite felnőtt hitnek nevezhető. Minél felelősségteljesebb életet él valaki, annál közelebb érzi magát Istenhez. Istent elsősorban az élete által és nem csupán vallásának gyakorlásával imádjja. Isten hívására az életével felel, nem pedig szavaival, imádsága az élete maga. Általában keveset imádkozik, akkor sem kér, hanem magát, az életét ajánlja fel Istennek, azért fohászkodik, hogy Isten országa már itt valóságossá váljon. Isten őt arra ösztönzi, hogy merjen élni és szeresse az életet, Isten világát fogadja el a maga egészében, örömeivel és nehéz óráival együtt. Azért hisz Istenben, mert érzi létezését, látja a világban a jelenlétére vonatkozó utalásokat. Hite a természetes hit megnyilvánulása.

Érett hit. Meglehetősen személytelen a felnőtt hit Istene, mivel a súlypontja a látható világ. Komoly változásokon mehet keresztül, mert a felnőtt hitű ember életében is bekövetkezhetnek mélyreható válságok. Az ezekkel együtt járó belső megrendülés, szokatlan élmény lelki átalakulásokra vezet. Ezek érzékenyebbé teszik a hívőt Isten megnyilvánulásaira és addig nem ismert mélységek tárulhatnak fel előtte. Tartalmasabbá válik az élete. Nemcsak a maga, hanem a mások életében is észreveszi Isten munkálkodását. Érett hitével békességet, derűt áraszt maga körül. Jelenlétével is nyugtatja környezetét, szebbé teszi a környezetében lévőket életét. Nem emlegeti a hitét, de érződik, hogy békességben él Istennel.

Az érett hitű ember elmélyülten imádkozik, mert imái erőt, békességet, világosságot adnak számára. Legmagasabb foka az imádságnak az, amikor az ember Istennek teljesen átadva magát átéli a Mindenséggel való egyesülés érzését. Ez megtisztít és megújít, hallatlanul nagy erőforrásokat szabadíthat fel. A szerzetes fő szándéka éppen az, hogy így tudjon imádkozni. Ehhez egyrészt magány, másrészt a társak hitének példája, továbbá sok évtizedes, lelki vezetők által segített gyakorlás is szükséges lehet. Egy agyfényképezéses vizsgálat szerint a vizsgált buddhista szerzetes agyának boldogságközpontja, - ez a terület egyébként a bal homloklebeny mögött helyezkedik el - annyira erősen működött, amihez hasonlóat addig nem észleltek.

Az érett hit nem kötődik az ember műveltségéhez, egyszerű emberek között is szép számmal találhatunk örömet és bölcsességet sugárzó, békét és nyugalmat teremtő személyiségeket.

Hitre jutás, térítés. Amíg valakinek a hite bizonytalan, de szeretne dűlőre jutni, feszültségben él. Ha az értelmével szeretne hitre jutni és vonzza a gyülekezet, de a tudatalattija még vonakodik, akkor mindenkinek bizonygatja, hogy milyen nagyszerű dolog hívőnek lenni, mennyire jó, hogy megtért. Ha már valóban

hisz, lásd a 3.1. fejezetben, akkor csökken benne a feszültség és azután nem foglalkozik oly erősen a hit kérdéseivel.

Ha valaki viszont lázad a tudatalattijában ott lévő természetfölötti ellen, minden útjába esőt igyekszik meggyőzni arról, hogy nincs Isten. Csak akkor csendesedik el, ha valóban eldőlt benne a kérdés. Aki valóban istentagadó, egyszerűen nem érdekli, hogy van-e Isten vagy nincs. Az érett hitű ember nem Isten létének bizonygatásával térít, hanem valóban érdeklődik a másik iránt és akaratlanul is úgy bánik a másikkal, hogy az ezáltal kerül közelebb Istenhez.

4.4. Vallás és társadalom

A vallás fel akarja emelni és ezzel meg akarja tartani a Földet betöltő, letelepedett társadalmakban élő embert. Ha az értelem csak az egyén lét- és fajfenntartási ösztönét szolgálja, azaz az ember csak a legértelme-sebb állat, akkor nagyon gyorsan feléli a Föld erőforrásait. Előbb-utóbb összeomlanak a társadalmak és az emberiség egészére is gyors pusztulás vár. Egyedüli lehetséges utunk, hogy megelégszünk a valóban szükséges anyagiakkal és a természetes rendhez illeszkedve tevékenykedünk. Haladhatunk, de csak kellő óvatossággal, nagyon megfontolva, hogy miféle újat vezetünk be. Ez csak akkor lehetséges, akkor élhetünk a valós helyzetünknek megfelelően, ha elsősorban az anyag feletti célok hajtják az embert és az ezeket megfogalmazó képeket belénk építve nevelnek fel bennünket.

4.4.1. Róma vallásossága

A vallás hatalmassá teheti a közösséget, erre Róma korai korszakának vallásossága nyújt példát. Róma fejlődése a csodával határos volt. Egy kis latin település, melynek létezését a görög világ eleinte észre sem vette, és eredetileg még a latinok között sem játszott vezető szerepet, pár száz év alatt az akkori világ központjává fejlődött. Róma fénykorának nagyjai és történetírói a rómaiak vallásosságában keresték sikerük magyarázatát. Meggyőződésük szerint sikereik erős vallásosságuk jutalma. Nem az égiek akarata tette nagygyá a rómaiakat, nem az istenek ábrázolása, a szertartások, imádságok voltak a fontosak, hanem az, hogy a rómaiak állandóan magukon érezték isteneik tekintetét. Mindennek, a háznak, a kertnek és a konyhának is volt istene. Isteneik arculat nélküliek.

Az ember által végzett tevékenységnek megfelelő isten mindig jelen van és figyel. Ha az ember nem úgy végzi a feladatát, amint kellene, az azt felügyelő isten mindezt nem torolja meg. Még csak közbe sem szól. Hanem ahogyan a terület sérül, úgy gyengül annak istene is. Viszont ha a világon egy valami megromlik, annak hatása máshová is kiterjedhet és hatalmas felforduláshoz vezethet, lásd később a 9.1. szakaszban a pillangó hatást.

Ha az ember vétett valamit és a terület istene gyengülni kezd, ennek jele mutatkozik. Például egy kacska elkukorékolja magát vagy egy kő hirtelen elszíneződik. Az ott élők megriadnak, tudják, rosszat tett valaki és emiatt valamilyen rémség fenyeget. Gyorsan papot hívnak, aki a jósjel alapján megállapítja, melyik isten gyengül és azt is megmondja, miféle áldozatot bemutatva lehet az istent megerősíteni. A világ rendjének helyreállítása gyötrelmes, költséges folyamat.

Nem csoda, hogy a régi római igyekezett figyelmesebben dolgozni és tevékenykedni, elkerülni azt, hogy sértse a világ isteni rendjét. Mindent egyre jobban, az adott tevékenységet figyelő istennek tetszően igyekeztek végezni. Innen ered a religio szó, ami az 'egyre jobban', 'egyre gondosabban' jelentéssel is bír, s amely a vallás nemzetközileg használt megnevezésévé vált. Hangsúlyozzuk, nem az a fontos, hogy létezik-e Isten, vagy az istenek, hanem az a hatás a meghatározó, amit a róluk alkotott kép az adott vallást követő emberekre és így a társadalomra gyakorol.

Egy társadalom csak akkor tud felfelé emelkedve, fenntartható életre nevelni, ha van magasabb rendű mintákat adó szellemi vezető rétege. Nem eleve elveszett az ember, voltak olyan népes társadalmak, mint

Tibet és az Edo kori Japán, amelyek az ösztönök hajtóerejét a szellemiekben való épülésre fordítva fenntarthatóan éltek.

4.4.2. Tibet

Tibet már az őskorban is lakott volt és egészen a 20. század közepéig fenntartható módon élt. Kevés és sérülékeny a termőtalaja, óvni kellett. Nem szaporodhatott túl a népesség. Ezt megakadályozandó húzták meg a mezőgazdasági és szellemi munka csaknem ezer éven át érvényes szabályait. Oszthatatlanná tették a családi birtokot, örököse a legidősebb fiú, vagy férfi örökös híján a legidősebb leány lett. Csak ő köthetett házasságot. Így Tibet nem népesedhetett túl és a földjeit nem zsigerelték ki. Aki pár nélkül maradt, otthon dolgozhatott vagy a férfiak és nők egyaránt buddhista szerzetesnek vonulhattak. Ott a rendház földje tartotta el őket. A gyengébb képességűek inkább otthon maradtak.

Aki a rendházba belépett, először is megtanult tanulni. Számos olyan tevékenység van, gondoljunk a sebészre, amikor műt, vagy a fogorvosra, melyek során hosszasan, akár 15-20 percig át lankadatlanul figyelni kell. Nem fordulhat elő, hogy a gyökérkezelést végző fogorvosnak a beteg jelezze, hogy nem figyelt oda eléggé. Az átlagember egyetlen tárgyra vagy fogalomra csak rövidebb ideig, jó, ha húsz másodpercig képes összpontosítani. Manapság a videojátékokon és az okos telefonokon felnövő gyermekeknek komoly erőfeszítést jelent, hogy figyeljenek a tanórákon. Mindenkinek megtanulhatja, mint lehet figyelmesebb.

Hosszabb idő kell ahhoz, hogy valaki megtanulja, mint lehet egy pillanatra sem lankadva figyelmes maradni. Tibetben éveken át, naponta órákig gyakorolva, három gyakorlatsort ismételve jutottak el odáig, hogy akár húsz percig is éberek maradhattak. Ma az első gyakorlat a következő lehet. Figyeljünk az ajtó kilincsenek a nyelvére, vagy valami más hasonló apróságra és ügyeljünk arra, hogy ne kalandozzunk el. A második gyakorlathoz fekdjük le, hunyjuk be a szemünket és ügyeljünk arra, hogy semmi se jusson az eszünkbe. Nehéz így ébernek maradni, mert könnyen elalhatunk. A harmadik gyakorlat a folyamatra figyelés.

A fa tavasszal és ősszel. A folyamat megfigyelésére a fa anyagcsere folyamatait vizsgálata ajánlható. A fa számára szükséges kémiai elemek közül a szenet és oxigént a levegő szén-dioxidjából, a többi elemet, mint a nitrogént, a foszfort, a káliumot és sok más ritkább elemet a talajból vízben oldva, ionként veszi fel. Még annyit érdemes tudnunk, hogy a fa gyökérzetének tömege kb. akkora, mint a talaj feletti rész tömege. Képzeld el, mint jut el egy kálium ion az őt felvevő hajszálgyökérből az egyre vastagabb gyökereken át utazva a fa törzsébe, majd a törzs elágazásain keresztül egy levélbe, a levél egyre vékonyabb erezetén át vándorolva egy sejt falához, majd a sejtben az aminosavakat gyártó egységhez.

A fa ősszel amit csak lehet, visszaküld a gyökereibe. A lehulló levelek anyaga gyakorlatilag csak hosszú szálú cellulóz. Ez a talaj felszínén élő gombákat valamint a talajon és a talajban élő rovarokat és állatokat táplálja, akinek kedve van hozzá, ezt is végig követheti. A talaj feletti növényzet és a talajlakók egymásra vannak utalva, egyik sem létezhetne a másik nélkül. Tavasszal, a rügyek fakasztásához szükséges építőelemeket a gyökérzetben tároltakból veszi fel.

Az alkotó szerzetes. Miután a szerzetes megtanult figyelni, aztán azzal foglalkozhatott, amire hajlama volt, és amit a legjobban szeretett csinálni. Bár nem lehetett családjuk és nem gazdagodhattak, mégis kiegyensúlyozott, boldog és gyümölcsöket hozó életet élhettek. Jóval kevesebbet kellett itt dolgozni, mintha családot tartanának fent, és bőven maradt idő az elmélkedésre, tudományokra, művészetere és általában a szellem dolgaira.

Sohasem voltak többen a tibetiek két-három milliónál. Mégis, a tibeti nyelvű irodalom közel akkora, mint a latin nyelvű európai irodalom. Háromszáz éven át, egészen a 20. század közepéig Tibet népességének harmada rendházakban élt. Tibet szerzetesei közül sokan váltak kiváló hittudóssá, nyelvészé, történészé,

orvossá, gyógyszerésszé vagy művésszé és az ő műveik töltik meg Tibet könyvtárait. Mindez a hallatlan szellemi kincs a fenntartható életre való törekvés gyümölcseként halmozódott fel.

Vakhitűség. Lehetséges, hogy egy kiforrott világszemléletű egyén ismétlődő tapasztalatainak hatására komolyabban módosítja világszemléletét, ám ez ritkaságnak számít. Sokkal gyakoribb, hogy ragaszkodik nézeteihez, még akkor is, ha azok kezdenek tarthatatlanná válni.

Amikor a felfogásunkkal össze nem egyeztethető dolog biztonságunkat kérdőjelezi meg, jelenhet meg a vakhitűségnek (idegen eredetű szóval fundamentalizmusnak) nevezett jelenség. Jellemzője, hogy megfontolás nélkül veszélyesnek ítéljük és visszautasítjuk a meggyőződésünket megkérdőjelező felvetéseket. Mindenképpen ragaszkodunk az általunk jónak érzett, tartott vallási, gazdasági vagy egyéb felfogáshoz. Mivel a vakhitűség a fenyegetettségből, a biztonságérzéshez való feltétlen igényből ered, nem meglepő, hogy elsősorban vallásos köntösben jelentkeznek, bár megjelenhet számos más módon is. Eredetileg amerikai protestáns felekezetek nevezték magukat fundamentalistának. Feltétlen ragaszkodtak bizonyos vallási alapelvek tiszteletben tartásához. Meg akarták őrizni a vallás tisztaságát, bizonyos újításokról hallani sem akartak, mert azokat veszélyesnek tartották.

A vakhitű nagyon ragaszkodik a meggyőzéséhez és nem hajlandó engedni, egyezkedni. Nem ad fel semmit. Feltétlen tiszteli a sérthetetlennek tartott hagyományos felfogást. Mondjuk ragaszkodik a szent irat szó szerinti értelmezéséhez. Nem akar hallani arról, hogy a szent irat szavai netán a régi nyelvben mást jelenthettek, mint ma, vagy hogy a fordító értelmezése is befolyásolhatja, mit mond az adott szöveg. Például a bibliai teremtéstörténetet úgy érti, hogy Isten a világot szó szerint 6 nap alatt teremtette és így a világ csak 7-8 ezer éves. Nem fogadja el a teremtéstörténet másféle hittudományi értelmezését és a mai természettudományos eredményeket egyszerűen hamisnak tartja. Nem alkuszik, csak akkor érzi magát biztonságban, ha minden pontosan úgy van, ahogy a Szentírás alapján őszintén lennie kell. Képes valamit a végsőkéig ellenezni és valamivel teljesen azonosulni, de arra, hogy egyezséget, szövetséget kössön, türelmes vagy elnéző legyen, képtelen.

Akkor válik igazán veszélyessé a vakhitűség, ha az alapjául szolgáló eszmerendszer - legyen az vallási, világnézeti vagy akár gazdasági, - eltorzítja a világnézetet és emiatt rossz döntések születnek. Ilyenkor a vakhitű a valóságból csak azt hajlandó észrevenni, ami megfelel világnézetének, egyébről egyszerűen nem vesz tudomást. Ami nem értelmezhető a képzeletével, az számára eleve hamis. Akik máshogyan gondolják, azokra egyszerűen nem figyel. Súlyosabb esetben elhallgattatják vagy egyenesen üldözni kezdik a más véleményt hangoztatókat.

Nem túl régi példa erre, hogy egy, a fenntartható élet ügyének elkötelezett újságíró a Ford egyik igazgatóját kérdezgette. Bírálta a Ford üzletvitelét, mert városi forgalomra is hatalmas, nagy fogyasztású kocsikat gyárt és azokat erőteljesen hirdeti. Mint az újságíró megjegyezte, az emberiség egyetlen év alatt annyi kőolajat használ el, amennyi évmilliók alatt felgyűlt szerves üledékből keletkezett. A Ford vezérigazgatójának válasza: 'Évmilliók, ez lehetetlen! Hiszen a világ a Szentírás szerint csak nyolcezer éves! Hiszek minden egyes kijelentésének! Különben is, nem lehet az, hogy elfogyjon a kőolaj meg a földgáz, hiszen Isten megígérte, hogy az embernek mindent megad, amire csak szüksége van.'

Nem buta ember a Ford idézett vezetője, hiszen okosan érvel. Bölcsnek viszont nem mondható, bolondnak inkább. Ragaszkodva a Szentírás szó szerinti értelmezéséhez, nincs tekintettel annak egészére. Egy-egy mondatot a szöveggörnyezetéből vakon kiragadva nem veszi észre, hogy a Szentírás egésze nem az egyes kijelentések gyűjteménye, hanem egységet, teljességet alkot. Számtalan szál, utalás fűzi egybe a Szentírás különböző történeteit, mondásait. Aszerint, bölcsen kellene azt tanulmányozni, értelmezni. Ugyanolyan jellegű hibát követ el, mint a Szentírás istentagadó bírálója, aki a Szentírás pár soráról kimutatja, hogy az szerinte nem állja meg a helyét, majd erre hivatkozva kijelenti, hogy a teljes Szentírás hamis képet ad a világról. Mind a vallási vakhitűség, mind a fenti istentagadó érv lényegi jellemzője, hogy a kérdés tanulmányozásához szükséges bölcsesség helyett az egyszerűbb okos, ám ez esetben bolond módszert követi és ezzel hamis eredményre jut.

Bármely vallásban felléphet a vakhitűség. Ha a társadalom egészét áthatja, akkor a kormányzat vallásos irányítás alá kerül, összefonódnak a vallásos és világi területek. Világi bíróságok a vallásos törvények szerint ítéleznek, a mindennapokat is szigorúan a vallásos előírásoknak megfelelően élik. A vallásos vakhitűség egyéniségről, önmegvalósításról hallani sem akar, mivel ezek veszélyeztethetik a hagyományos értékek mindenek felettségét. Sokkal fontosabb a közösség, a hagyományok tisztelete, mint az egyén kibontakozása. Szélsőséges esetben az egyén élete sem számít, akár emberek tömeges pusztítása is megengedett lehet, ha az úgymond a jó győzelmét segíti.

Nem csak a vakhitűség jellemzi a Ford idézett vezetőjének megnyilatkozását. Számos, az idézetteknel jóval nagyobb számú, vallásos fejezetet lehetne felhozni az újságíró érveinek támogatására. Amiket a szorult helyzetben lévő vezető előkapott, csak arra volt jó, hogy legyen mivel igazolnia saját tevékenységét. Nagyban gyengíti a vallás embert formáló erejét az, ha a hívő kicsemegezi magának azokat az elemeket, amelyek számára jól hangzanak, ígéretet mondanak, miközben elhanyagolja, félreérti azokat, amelyek követelményeket támasztanak vele szemben.

Vallás és erőszak. Tárgyaltuk, hogy a vallás az egyén és a társadalom biztonságának alapjául szolgál. Amíg a társadalmak egymástól elszigetelve éltek, addig a vallás műveltséget és társadalmat éltető szerepe egyértelmű. De ha a különböző vallású társadalmak érintkeznek, akkor a vallási különbségek gyakran összetűzésekhez, háborúkhoz is vezethetnek. Ha a másik nem fogadja el a világ általam vallott rendjét, az feszültségeket kelthet bennem és elbizonytalanít. Biztonságérzetünk alapjainak megkérdőjelezése zűrzavarhoz, észszerűtlen viselkedéshez, akár véres összetűzésekhez is vezethet. Az átlagember számára a gazdasági és más ellentétek legegyszerűbben vallásos fogalmakat használva magyarázhatók el. Ezért az emberiség fennmaradása szempontjából létkérdés, hogy a különböző vallások vezetői felismerjék a más-más módon megfogalmazott tanításaik alapvetően közös vonásait és a hívek ezek szellemében tanulják meg becsülni a sajátjuktól különböző vallások értékeit is.

De az együtt élő, gyakorlatilag ugyanazt a vallást gyakorlók között is felléphet a gyűlölködés, az erőszak, és kitörhet a háború. Ez akkor fenyeget, ha a vallást, amely természeténél fogva eleve sokszínű, egymástól észrevehetően eltérő elgondolásokat tartalmazhat, egységesítik, szabványosítják. Azaz csak egyetlen, szigorú pontossággal megadott értelmezést neveznek ki helyesnek, és aki nem ezt vallja, azt eretneknek, a vallásnak a hitetleneknél is veszélyesebb ellenségének tartják, akit ki kell vetni. Idővel az eretneknek tartott nézetekkel szemben egyre keményebb kézzel lépnek fel. Ez a történelem során erőszakhoz, számtalan hívő üldözéséhez és legyilkolásához valamint példátlanul véres, kegyetlen és országrészek népességét csaknem kipusztító vallásháborúk kitöréséhez vezetett. Ez a fajta vallásos erőszak korunkban is tombol és ma is szedi ártatlan áldozatait.

4.5. Az elme és a vallásos élmény

Látomás. Ha nem kóros folyamat eredménye, a látomás nem tekinthető betegségnek, csupán ébren látott álmokkép. Álmunkban a tudatos és tudatalatti közötti határ eltűnik. Látomás főleg az ébrenlét határán léphet fel, amikor ébredszik az ember, nyitva már a szeme, de ugyanakkor még álmodik. Alakok jelennek meg a hajnali, reggeli szobában, elhunyt hozzátartozók, sejtelmes árnyak. Mindez súlyos megrázkódtatást jelenthet annak, aki néha átéli. Nem mer másnak beszélni arról, mi szokott vele történni, nehogy gyenge idegzetű betegnek nézzék. Pedig természetes folyamatról van szó.

Nappal is jelenhet meg látomás, ha a fáradt ember rövid időre elpilled, és átbillen az álmodó állapotba. Hirtelen azon veszi észre magát, hogy különös alakot, arcot lát. Ettől gyorsan felriad és érthető módon megdöbben. Hasonlóan hallhat beszédet, hangokat, sokszor igen nagy hangerővel. Érthető a rémülete, hiszen olyannak a hangját hallhatja, aki netán úton van. Nem nyugszik meg addig, amíg nem sikerül felhívnia és beszélnie vele. Ha nagyon rövid ideig tart az átbillenés, az ember a látott képtől megijedhet és félni kezd önmagától, lásd a 3.4. fejezetben az ördögi gondolatról írottakat.

Két agyféltekénk közül a bal az okszerű gondolkodás központja. Jobb féltekénkre az érzelmi gondolkodás a jellemző, teret és időt nem érzékelünk vele. Számára ismeretlen a lehetetlen fogalma, ez a félteke a megérzés, az alkotóképesség, a tudatalatti agytevékenység fő hordozója. Két féltekénk szorosabb együttműködése hatalmas lehetőségeket nyit meg az egyén és a közösség előtt. Régen az ember erősebben használta a jobb agyféltekéjét. Gyakoribbak voltak a látomások. Nagyon fontos gondolatokat jeleníthettek meg, tettek felfoghatóvá az ember és a közösség számára. Senki sem gondolta betegnek, nem akarta orvoshoz küldeni Odüsszeust, mert megjelent előtte Pallasz Athéné és útmutatást adott. Az észszerűséget túlhangsúlyozó mai világban a jobb agyféltekés tevékenységek visszaszorulnak.

Tudományos vizsgálatok alapján annyit lehet mondani, hogy a látomások megfelelő elektromágneses terek segítségével és megfelelő vegyületek adagolásával is előidézhetőek, továbbá a megfelelő agyterület kikapcsolásával el is tüntethetőek. Mindez nem győzi meg a látomást észlelőt. Ő azt emeli ki, soha még ilyen erős, tiszta tekintetet, gyönyörű tájat és más csodát még nem látott, nem is láthatott. Inkább azt mondják meg neki, honnan kerültek ezek az elméjébe.

Vallásos tapasztalat. A mély, érett hit forrása, egyesek Isten létének lehetséges bizonyítékaként is kezelik, a vallásos tapasztalat. Olyan eseményként, élményként írják le, melynek során az ember valamiképpen közvetlen, személyes kapcsolatba kerül a szenttel, az Istennel, észlelve annak létezését. A legfőbb érték átéléseként írják le, függetlenül attól, mi történt. Jelentkezése lelki újjászületéshez vezethet. Ne csak rejtelmes élményre, látomásra gondoljunk, habár az egyházi hagyományban erre is bőven van példa. Vallásos tapasztalat - egyesek szerint emberek milliói éltek és élnek át ilyen élményeket - sokkal egyszerűbben, csendesebben is megérinthesi az embert.

Apás szülésen jelenlévő apa beszélt el, mit éltek át fiuk születésekor. Éppen megszületett a pici és letették az édesanyja melletti ágyacskába. Látja az apja, hogy kinyílik a fia szeme. Olyan, mint egy felnőtté, és őt nézi. Majd az anyja felé fordul és őt is ennyire figyelmesen szemléli. Gyorsan szól a feleségének, hogy a fiuk nézi őket. Ismétlődött az eset és ezt már az anya is látta. Utána lecsukódott a pár perce született baba szeme és a boldog apa úgy ment haza, hogy rendkívül értelmes gyermekük született. De másnap és később is azt tapasztalták, hogy a csecsemő ugyanúgy viselkedik, akár kortársai. Nem tudtak arról, hogy az újszülött az első félóra során rendkívül éberén szokott viselkedni, így mindez vallásos jellegű élménnyé vált az apa számára. Ez a jelenség állhat a lélekvándorlást hirdető vallások tanításai mögött is.

Velem történt, vallásos tapasztalatnak vehető esetet ismertetnék. A hetvenes-nyolcvanas években több ismeretterjesztő közleményem jelent meg. Két komolyabb ismeretterjesztő folyóiratot tartottak akkor számon, a Természet Világát és az Élet és Tudományt. A Természet Világa pályázaton díjazott munkaként közölt két írásomat. Miután a nyolcvanas évek közepén megismertem a világegyetem emberarcúságának elvét, elhatároztam, hogy írok róla. Csakhogy kényes területnek számított, értelmezése sértette az anyag mindenek fölöttiségét való marxista felfogást. 1987-ben alaposan átgondolva, a világszemléleti megfontolásokat kerülve fogalmaztam meg a kéziratot és beküldtem a Természet Világa éves pályázatára. Nem kaptam érte elismerést, az első díjat egy vidéki tanárképző főiskola marxista-leninista intézetének oktatója kapta, aki arról írt, mekkora képtelenség egyes fizikusok antimarxista felfogása. Nem bántódtam különösen, éreztem, nem hiába írtam meg. Pár hónap telt el. Egy délelőtt benéztem intézetünk, az Atomki igazgatói titkárságára. Ritkán fordultam ott meg, de már régebben szóltak, hogy elvihetek onnan valamit és mivel éppen ráértem, átmentem. Nem volt ott a titkárnő, csak egy ismerősnek tűnő nő várakozott. 15 évvel korábban Budapesten, a Központi Fizikai Kutató Intézetben többször találkoztunk. Éva elmondta, hogy az Élet és Tudomány rovatvezetőjeként érkezett Debrecenbe és az igazgatóra vár, hogy megtárgyalják, mely debreceni tudományos eredményekről írhatnának cikkeket az intézet munkatársai az Élet és Tudományba. Kapcsoltam, gyorsan elbeszéltem neki, mint jártam a Természet Világával és kértem a tanácsát. Megtetszett neki az anyag, és elkérte a kéziratomat. Átszaladtam a csaknem 150 méterre lévő szobámba a kézirat másodpéldányáért és visszaérve még mindig egyedül találtam. Átvette a kéziratot és mondta, majd meglátja mit tehet. 1988 nyarán, két héttel azután, hogy Kádár Jánost leváltották, az Élet és Tudomány közölte a munkámat.

A vallásos tapasztalat során átélt élmény egybefogja az ember tudatalattijában már korábban is ott lévő, ám addig összefüggéstelen tapasztalati anyagot, megvilágosítva azok közös eredetét. A megvilágosodás pillanata a bölcs gondolkodást jellemző 'megvan!' érzésnek felel meg, csakhogy itt a felismerés nem egy feladat megoldására, hanem az ember egész lényét meghatározó kérdésre vonatkozik.

Halálközeli élmények. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a halálközeli élményekben vallásos jellegű képzetek jelennek meg. Két ilyen halálközeli élményt ismertetnék, mindkettő lelkigondozással is foglalkozó hallgatótól származik. Falusi öregember élte át az egyiket. Hatalmas, aranyló mezőn aratott és ez hallatlan felszabadulással és örömmel járt számára. Boldog emberek seregét látta a búzaföldek között az égbolt leginkább ragyogó része felé vonulni.

Nem mindenki számol be felemelő, felszabadító halálközeli élményről. Sikertelen öngyilkosságot elkövetők és létrontó egyének halálközeli élményei a valamennyi vallási rendszerben valamiképp megjelenő végzetlen és kilátástalan szenvedést idézik fel. Ez a másik halálközeli élmény ilyen jellegű. Iszákos egyén élte át, aki italmérésben találta magát. Mérheterlenül szomjas volt, ám valahányszor megragadhatta volna az előtte lévő behűtött sört vagy egyéb szomjoltó italt, keze minduntalan átment a poharakon. Képtelen volt azokat megragadni. Nem véletlenül élte át az illető, mindenéből kisemmizték. Élménye megfelel a görög mondavilágból ismert tantaluszi kínoknak, lásd a 2.4 fejezetben.

Elmélyült imádkozás vagy elmélkedés. Agyfényképezési módszereket használva követték, miként viselkedik a különböző vallások mélyen imádkozó szerzeteseinek agykérge. Apácákon és tibeti szerzeteseken végzett megfigyelések azonos eredménnyel jártak. Egyrészt, az agynak az a része, mely a figyelő embereknél erősebben igénybe van véve, az imádkozó, elmélyedő szerzetesek esetén is fokozottan működik. Észlelnek mindent, éberek, tisztábban és mélyebben fogják fel a világot, de mégis felülemelkednek a környezetükben történeken. Továbbá az egyén tér és időbeli elhelyezkedésével foglalkozó agyterület alig jelez, azaz mintha a személy téren és időn kívüli állapotba került volna. A mélyen imádkozó szerint ilyenkor egynek érzi magát a mindenséggel. Ez a kép is része ősképeinknek. Bizonyos gombából származó szert használva is előhívható.

Vallásos élmény és az elme jel/zaj viszonya. Fontos kérdés, mi játszódik a vallásos élményt átélő ember elméjében. Mi működik másként, jelzi-e egyáltalán valami a különleges állapotot. Mi történik, ha valaki igazán mélyen imádkozik, elmélkedik vagy éppen halálközeli élménye van? Lassan a mai vizsgálati módszereink és a felgyült tapasztalat erre is adhat valamiféle választ. Agykérge kb. 30 milliárd agysejtje igencsak zajos rendszert alkot. Sejtcsoportok milliárdjai adnak jelet egyszerre, ingerlik egymást. Műszereink észlelik, melyik agyterület dolgozik erősebben, mekkorák a kialakult jelek. Csak ritkábban emelkedik ki a zaj háttéréből olyan jelcsoport, amely gondolatnak vagy utasításnak felelhet meg. Néha viszont az agyműködése sokkal áttekinthetőbb. Jelentősen javul a jel/zaj viszony mert a jelek sokkal kifejezettebbé válnak vagy a zaj csökken le. Agyterületek csendesednek el és bizonyos jelek jóval erősebbé válnak. A vallásos élmény valószínű a rendezettebb elmeállapotban mutatkozik, a buzgó imádság, vagy az elmélyült szemlélődés állapotában ilyen agyműködést észlelhetnek a műszerek. Amikor valaki hirtelen életveszélybe kerül, másodperceken belül lefuthat előtte a teljes élete és sok mindent megért, mi miért történt.

Amikor valaki halálközeli állapotba kerül, már leállt a szíve. Agykérge sem kap táplálékot. Teljesen elcsendesedik az elme, zaja elül. Csak az mutatkozik benne, ami igazán fontos. Isten gyermeke vagyok-e, aki a világosság felé tart avagy pusztulás, pokoli rémségek, a teljes megsemmisülés vár-e reám. Ezzel szembesülök. Természetesen ez megvan elmémben máskor is, de a világ zaja elnyomja. Ha ingerben szegény környezetbe kerülök, mondjuk félreeső falusi házban éjszakázom, ahol teljes a csend, hűtőszekrény zaja és más sem zavar, szokatlannak hat először. Elmém lecsendesül és szembesülhetek önmagammal. Ekkor nemcsak a bensőmet ismerhetem meg jobban. A kísértő is ilyenkor támad. Sivatagban, pusztában éjszakázva könnyebben rám tör. Jézust is a pusztában kísértette az ördög. Nem a homokdomb mögül támadnak rám a megjelenő rémségek. Belőlem jönnek, nekem magamnak kell megküzdeni velük.

5. Vallásokról

Egy adott vallás világszemléletének jobb megértéséhez ismernünk kell a vallás alapfogalmait, rendszerét. Jogos a kérdés, honnan származhat egy-egy vallás, miként jutott a törzs, a közösség a vallásához. Általában a vallások eredete a múlt kódéba vész, de ahol tudjuk az eredetet, ott a forrás mind hasonló. Szó sincs arról, hogy a vének vagy bölcsek gyülekezete agyalta volna ki. Ahol szó esik az eredetről, ott kinyilatkoztatásról van szó. Ennek során a vallást alapító személy különleges lelkiállapotba kerül, melynek során egy természetfölöttinek mutatkozó hatalom őt használja fel arra, hogy üzenjen valamit az embereknek. Azután a kapott tudás szájról szájra terjed és csak néhány nagyobb vallás esetén foglalták őket írásba. Így keletkeztek a szent könyvek.

5.1. Kinyilatkoztatás és szent könyvek

Ugyan emberek írták a szent könyveket, de a vallások szerint a szerzőket isteni kinyilatkoztatások vagy sugalmazások vezérelték. Először a három nagy egyistenhívő vallás kialakulásában meghatározó szerepet játszó személyek, Ábrahám, Mózes, Pál apostol és Mohamed elhívásának rövid történetét ismertetjük. A szent iratokban található igen részletes leírásokból azokat az elemeket kíséreljük meg kiemelni, amelyek érthetőbbé tehetik, mi történt velük. Jézus élete annyira összefonódott a keresztyénséggel, hogy életével, tevékenységével ott foglalkozunk részletesebben.

Ábrahám. Ábrahám a legnehezebb helyzetekben is feltalálta magát. Sikeres volt és gazdag lett, de nagyon sokáig nem lett gyermekük. Sára csak idős korában szülte meg első és egyetlen gyermeküket, Izsákot. Ábrahám másik fia, Izmael, az arabok őse Hágártól, Sára szolgálóleányától még Izsák előtt született.

Ahol Ábrahám élt, már 12 ezer évvel ezelőtt is áldoztak gyermeket, lásd a 2.5. szakasz végén, a gyermekek életét járványokkal elragadó istennek és ez a borzalmas áldozati szertartás nyolcezer évvel később, Ábrahám korában is létezett. Karthágóban, a hatalmas városban is ott volt az elsőszülöttek temetője. Ahol Ábrahám élt, ott is az volt a követelmény, hogy az elsőszülöttet, a legkülönbet, aki megnyitotta az anyja méhét, fel kellett a megfelelő istennek áldozni. Elégedjen meg ezzel és lehetőleg ne ragadja el magának a többi is. Mivel Ábrahámnak és Sárának eleve nem születhetett több gyermeke, Ábrahám részéről Izsák feláldozása csak a nép által kikényszerített cselekedet lett volna. Bár a sokistenhívő vallásokban is ott volt a legnagyobb, az egyetlen Isten, de vele nem törődtek, mert nagyon messze volt. Csak az emberek mindennapjaira ható egyéb istenek számítottak.

Izsákot fel kellett áldoznia, de Ábrahám érthető módon igyekezett minél későbbre halasztani az elkerülhetlent. Végül is elindultak az áldozat bemutatására kijelölt hegyhez. Szolgák nélkül, a kísérők a hegy lábánál maradtak, Ábrahám Izsákkal együtt elindult felfelé. Izsák akkor már felnőtt lehetett, mivel ő vitte fel az áldozati máglyához szükséges fát, Ábrahámnál a kés és a tűz volt. Bár fent a hegyen fellobbant a máglya, Ábrahám mégis Izsákkal együtt tért vissza a szolgákhoz. Az egyetlen, valamennyi egyéb istennél felmérhetetlenül hatalmasabb Istenre hivatkozott, lásd később a ?? fejezetben, aki Izsák helyett egy kost küldött áldozatul.

A Teremtéstörténet szerint Isten Ábrahám hitének vizsgálataként kérte a nagyon későn született egyetlen fia, Izsák feláldozását és csak akkor vet véget a kegyetlen lélekvizsgálatnak, amikor Ábrahám már a farakásra kötözte a gyermekét és előveszi a kését. Mindez arra utal, hogy bár a korai zsidóság eljutott az egyetlen Isten fogalmáig, Ő egyelőre mégiscsak haragvó, kegyetlen, azaz emberszerű, emberi módon viselkedő volt számukra. Másutt az Ószövetségben már az olvasható, hogy Isten ellenzi a gyermekáldozatot. Ábrahám szembe mert fordulni a sokistenhitben élő világgal és Istenére hallgatva elvetette a környezete által követett, gyermekáldozattal békíthető istenséget. Ezzel a világtörténelem talán legnagyobb hatású lázadó-jává vált.

Mózes. A zsidóság Isten választott népe. Mózes az akkor Egyiptomban rabszolgasorsban, ám viszonylagos biztonságban élő népnek a vezetésére szólította fel Isten. Mózesnek menekülnie kellett Egyiptomból. Isten akkor szólította meg, amikor idegen földön, félsivatagos vidéken juhokat legeltetett. Egy égő, ám a tűzben el nem hamvadó csipkebokrot vett észre. Odament, hogy közelebről lássa a csodát. Isten az égő csipkebokorból szólott hozzá, megparancsolva neki, menjen vissza Egyiptomba, járuljon a fáraó színe elé és hozza ki a rabságból a hébereket, Izrael népét, és vezesse el őket a tejjel és mézzel folyó földre, Kánaánba (a mai Izraelbe), amely akkor még számos más nép lakóhelye volt.

Mózes megrettent a hallatlanul nagy feladattól. Hogy merjen ő ilyen kéréssel a világ leghatalmasabb embere, a fáraó színe elé kerülni és egyáltalán, hallgatnak-e rá a héberék. De Isten meggyőzte a vonakodó Mózes, hogy Ő mindig vele lesz és így úrrá lesz minden akadályon. Mózes megkérdezte, mi a neve, mert a zsidók kérdezni fogják. Isten a VAGYOK AKI VAGYOK, héberül »ehve áser ehve«, néven nevezte meg magát.

Hallatlan nehézségek kísérték Mózes vállalkozását, csak súlyos természeti csapások sora, az egyiptomi tíz csapás vette rá a fáraót arra, hogy engedélyezze Izrael népének Egyiptom elhagyását. Bár Izrael népe távozhatott, a fáraó meggondolta magát és a hadsereg a kivonulók után eredt. Ám a nép csodálatos módon száraz átjárót talált és átkelhetett a Vörös tengeren, míg az őket üldöző egyiptomiak harci szekerei elakadtak a sárban, és az átjárót előtűz tenger elpusztította az üldöző sereget. Isten és a héberék a Sínai-hegynél kötöttek szövetséget, Mózes fent a hegyen kapta meg Istentől a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát és a szóban kimondott törvényeket.

Bár a sivatagban vándorló nép talált enni és innivalót, az egyiptomi húsfélékakra emlékezők mégis lázadtak Isten ellen. Magának Mózesnek is megrendült a hite, ezért sem a lázadók, sem Mózes nem léphettek az ígéret földjére. Negyven évet töltött a nép a sivatagban, ezalatt az Egyiptomba visszavágyók mind kihaltak. Mózes még megpillanthatta az ígéret földjét, csak azután halt meg. Izrael népének történetét, a sivatagi vándorlást, az Istentől kapott törvényeket a Szentírás első részének, az Ószövetségnek az eleje, Mózes öt könyve, a Tóra foglalja magába.

Pál elhívása . Pál 1-5 között született Tarszoszban (a város ma Törökországban van), tekintélyes, római polgárjogot kapott zsidó család gyermekeként. Körülmetélésekor a Saul nevet kapta. 15 évesen Jeruzsálembe küldték, hogy rabbivá neveljék. Mivel a tarszoszi zsidó közösség a sokistenhitet követő népek között élt, Saul gyermekként alaposan elsajátíthatta a görög-római műveltséget és a római birodalom vallási életét meghatározó sokistenhívő vallások jellemzőivel is tisztában lehetett. Jeruzsálemben a kor legnagyobb rabbijának lett a tanítványa.

Saul a vallási vezető réteg tagjaként tanúja volt Jézus feltűnésének és mindannak, ami Jézussal, majd később tanítványaival történt. Maga is szenvedélyesen üldözte Jézus követőit és egy keresztyén vértanú kivégzésében személyesen is segédkezett. Amikor az új hit, a keresztyének esküdt ellenségeként Damaszkuszba tartott, hogy üldözze, fogságba vesse az ottani keresztyéneket, útközben hirtelen önkívületi állapotba került. A betegségét jellemző, epilepsziás nagyroham csúcspontján megvilágosító élményben volt része. Jézus szólott hozzá, megtérésre hívta és megmondta, mit kell tennie. Saul azonnal megtért, ekkor oldódhatott fel elméjének a hivatalos zsidó felfogást követelő tudatos és a Jézus követő tudattalan tartománya közötti feszültség, lásd a 3.1. szakasz elején. Felvette a Pál nevet. Téríteni, tanítani kezd, és az új hit eszmerendszerének megfogalmazójává válik. Egy idő után nem a zsidók között munkálkodik, hanem a Római Birodalom keleti tartományaiban a sokistenben hívők tömegeit téríti a keresztyén hitre.

Hihetetlenül nagy a munkabírása, igen sokat utazik. Amikor éppen nem volt úton, hitvédelmi leveleket ír. A római keresztyénüldözések során, valószínűleg 67-ben Pált is kivégezték.

Mohamed elhívása. Mohamed arab kereskedő volt, írni-olvasni sem tudott. Az arab törzsek állandóan marakodtak, dúlt a vérbosszú, és nagyon sokat részegeskedtek. Mohamed családja nem tartozott a sikeres családok közé. Negyven éves koráig Mohameddel semmi különleges nem történt. 610-ben, amikor éjszaka

egy barlangban aludt, látomásra riadt fel. Úgy érezte, Isten ott van vele. Angyal jelent meg előtte és Isten igéjének hirdetésére szólította fel. Mohamed tiltakozott, hogy nincs ehhez képessége és ereje. Ekkor az angyal olyan erővel ölelte meg, hogy Mohamed csaknem belepusztult. Majd az angyal újra felszólította: "Hirdess!" Ismét ellenállt, de a harmadik szorítás után kibuktak szájából az első isteni igék. Miután magához tért, kétségbeesett. Testileg-lelkileg is a halál közelébe került. Azt hitte, megtébolyult, állapotát elviselhetetlennek érezte. Rohant a közeli szirthoz, hogy a mélybe vesse magát. De ott egy angyal várta, aki mint Gábiel főangyal szólt hozzá. Annak látványától nem tudott szabadulni, a hatalmas szellemi erő elől nem volt menekvés. Visszafordult elment a feleségéhez és elmondta neki, mi történt vele. Felesége nagyon okos volt, meggyőzte őt, hogy nem őriült meg.

Hasonló élményeket éltek át a zsidó vallás prófétái is, de Jeremiás és más próféták - a vallásos hagyományt, például Mózes életét is ismerve - tudták, miféle erő hat rájuk, mit jelent Isten küldöttjének lenni. Mohamed minderről addig mit sem hallott. Családjának egy tagja, aki keresztyén volt, nem kételkedett abban, hogy Mohamed Isten küldötte. Néhány év elteltével Mohamed is belátta ezt és elkezdte hirdetni Isten igéjét. Nem egyszerre, hanem huszonhárom éven át, szakaszonként jutott el a kinyilatkoztatás Mohamedhez. Később is az első esethez hasonló gyötrődések kísérték az alkalmat. Mohamed néha még az eszméletét is elvesztette és apránként törtek fel belőle a gyönyörű nyelvezetű verssorok, melyekhez hasonló szépségű, tömörségű arab verseket addig senki sem hallott. Minden egyes alkalommal tömeg vette körül. Az ott lévők egyenként csak egy-egy egy rövid szakaszt ismételve megtanulták és az írástudók leírták a Mohamedből kiszakadt verseket. Mohamed halála után szerkesztették egybe a teljes szöveget. Így született meg a Korán.

Mély hatást gyakoroltak az arabokra a Korán csodálatos versei. Egy idő után senki sem kételkedett Mohamed prófétaágában. Meg voltak győződve arról, hogy ez a műveletlen ember csak Istentől kaphatta mindazt, amit versekbe foglalva kiadott magából. Az új hit, Isten üzenete az arabokhoz, rohamosan terjedt. Az addig egymást pusztító arab törzsek közösségbe forrtak és száz év leforgása alatt hatalmas, a Himalájától a Pireneusokig terjedő világbirodalmat hoztak létre.

Próféta elhívása. A próféta Isten üzenetét hirdetve az igazságot, a tényleges helyzetet tárja fel az embereknek. Általában igen értelmes, sok mindent tudó, jól tájékozott személy. Felismeri, hogy nagy veszély fenyeget és a népet romlásba taszító bűnös viselkedést, rövidlátó felfogást ostorozza.

Nem könnyű az igazsággal szembenézni, mivel az ember hajlamos magát áztatni, félrevezetni, lásd a 3.1. fejezetet. Kivételesen sok tudás, értelmes, tiszta gondolkodás és még így is sok töprengés szükséges ahhoz, hogy az ember a igazságra rádöbbenjen. Mert tetszetős érvekkel könnyen ámíthatom magam és elhessegethetem a nehéz gondolatokat. De ha már elég sokat tud, mivel gyakran foglalkozik a kérdéssel, akkor belé ivódik, átírja a tudatalattiját a valóságos helyzet és a közelgő fenyegetés. Ugyan megfordulhat a fejében, hogy mindezt a saját érvényesüléséhez is felhasználhatná, mondjuk idejében felajánlva szolgálatait a készülődő hódítónak, de nem teszi, mert hűségese népéhez és messzebbre lát.

Miután felismerte, milyen helyzetben van a nép, növekszik benne a feszültség. Ha magába fojtja mindezt, belezavarodhat, belebetegedhet. Megteheti, gyakrabban fordul elő, hogy elkezd inni és ezzel csökken benne a feszültség. Miután elitta az eszét, már nem fogják zavarni a nyomasztó kilátások. Végzetes számára a harmadik lehetőség is, de a próféta ezt választja, mert úgy érzi, máshogyan nem tehet, ezt követeli meg a belső hang, az isteni készítés. Kezdi magyarázni az embereknek, milyen állapotban vannak, mi fenyeget és ezért mit kellene máshogyan csinálniuk.

Nem csak a hatalmasok haragját vonja magára a próféta fellépése, hanem embertársai is kivetik. Kinek hiányzik az, hogy valaki csak úgy jövőbeni veszélyekkel riogassa és magyarázza neki, mi a tennivaló. Bántják, üldözni kezdik, fogságba vetik, életére törnek.

Eleve magányos a próféta, hiszen alkata és főleg tudása miatt nem hangolódhat rá a többség érzéseire, már emiatt is kitaszított. Ha pedig hirdetni kezd, rázúdul a harag. Sikeres és közkedvelt a hamis próféta lesz, aki először is saját magát téveszti meg, majd a nyilvánosság előtt is hangoztatja a valótlan, ám megnyugtató

dolgokat. Őt szeretik és jutalmazzák, mert olyanokat mond, hogy itt van városunkban Isten temploma és nem hagyja magára Isten a várost, eddig sem hagyta. A próféta a hozzá hasonlóktól kap támogatást, akik tudják, hogy igazat beszél, amit ők maguk nem mernek kimondani. Ha a prófétát egyáltalán fel merik keresni, csak titokban, éjszaka teszik, ahogyan Nikodémus látogatta meg Jézust.

5.2. Megszentelt világ

Amíg az ember az ősi vadászó-gyűjtögető csoportokban, a még be nem töltött Földön a természetben élehetett, annak rendjét nem bolygatta. Elménk elsősorban az emberi viszonyokkal való foglalkozásra hangolódott. Nemcsak az ember és az állatok és az ember mozgásai, hanem minden egyéb mozgás és változás mögött is valamiféle élőlt láttak. Emiatt környezetünk élő és élettelen elemeit és az isteneket, sőt az egyetlen Istent is hajlamosak vagyunk emberi tulajdonságokkal, viselkedéssel jellemezni. Ahogyan embertársainkat is befolyásolhatjuk, mit tegyenek, úgy vélték, hogy ajándékokkal, hódolatot, tiszteletet kifejező szertartásokkal és máshogyan befolyást gyakorolhatnak a világ dolgainak menetére is. Esőért, jó időért, bő termésért, egészségért, gyermekáldásért, sikeres vadászatért varázsolnak. Gondoskodtak a megholtak túlvilági nyugalmaról. Hogy sikerült-e a varázslás, ez a varázslatot végző beavatottságtól, hatalmától függött.

Jó példa a varázslásra az ún. csomaghit, amely nem is egy, a második világháború során hadszíntérré vált Új-Guinea környéki szigeten alakult ki a háború után. A szigeten lakók láthatták, hogy a támaszponton állomásozó japán vagy amerikai katonák időnként bizonyos előkészületeket végeznek. Ezután repülő jelenik meg, leszáll és rakodik vagy az égből ejtőernyővel mindenféle javakat küld le. Ez sokszor ismétlődött. Minderről azt hitték, hogy az idegenek isteneiknek mutatnak be szertartásokat és azok látják el őket mindenféle javakkal. Miután a háborúnak vége lett és a katonák elmentek, a szigetlakók, utánozva az idegeneket, repülőtereket építettek. Fából irányítótornyot készítettek, fa fejhallgatót raktak a fejükre, jelzőtüzeket gyűjtöttek és várták az égből érkező javakat. Nem értették, miért nem érkeznek meg a csomagok. Azt hitték, hogy nem elég pontosan végzik a megidézésükhöz szükséges szertartásokat.

Varázseszköz a barlanglakó ember festménye is. Megidézi a vadállat elejtését, beleírja az elmébe a cselekvést. Ha a szoba falára rég elhunyt hozzátartozóink képét függesztjük, megidézzük őket, valamilyen módon jelen vannak. Ha az istenek szobraival veszi körül magát az ember, megidézi az isteneket. Régebben a pravoszláv hívők házában a falon lévő ikonok nem csak szentképek voltak, hanem azzal is fegyelmezték a gyermekeket, hogy az ikonon ábrázolt szent szeme mindent lát.

Művészet és varázslás rokonok. A művész nem másol, hanem az általa megragadott jelenséget festi le. Amit festés közben megfigyel, csak a megragadás pillanatára emlékezteti. Nem másol az arcképet festő művész sem, hanem az általa elkapott, az egyénre oly jellemző, ám esetleg csak ritkán észrevehető arckifejezést örökíti meg. Így a művészet nem az anyagi világot ábrázolja, hanem túllép rajta.

5.3. Sokistenhit

Figyelve a világ életünket befolyásoló mozgásait és változásait, leginkább feltűnőek az égi változások, elsősorban az a Nap, a Hold és a mozgó csillagok, a bolygók mozgása és még sok más, mint az égzengés, a villámlás, a vihar, a szél. Kézenfekvő volt a feltevés, hogy ezek mögött nagyon erős, az embereknél és állatoknál jóval hatalmasabb mozgatók, istenek állnak. Viszont mivel mozgatnak, gondolkodásunk azt sugallja, hogy őket is táplálhatja valami. Ez esetben kapcsolatba léphetünk velük, mivel tudunk számukra valamit nyújtani, ami erősítheti, segítheti őket. Hódolatunkkal azt is elérhetjük, hogy számunkra kedvező módon viselkedjenek. Az égiek nyilván azzal táplálkozhatnak, ami innen feljut, felszáll hozzájuk. Így a jóillatú, az áldozati oltáron elégetett tökéletes áldozati állat vagy illatszer füstje kedves figyelmesség az adott isten számára. Ez még a jobbik eset, az aztékok hitvilága szerint a Napisten és néhány társa embervért kíván. Több olyan ünnepük is volt évente, amelynek alkalmával emberek százainak vagy akár ezreinek metszették ki a szívét az áldozati oltáron.

Feltételezték ugyan, hogy van valamiféle legfensőbb hatalom, teremtő szellemi erő, ismeretlen isten. De úgy vélték, ez túl messzire van az emberektől, és nem törődik velünk. A kisebbekkel léphetünk kapcsolatba.

A görög istenek, bár halhatatlanok, emberek módján élnek. versengenek, csalhatnak, irigykedhetnek és más hasonlót tehetnek, akárcsak mi. Az istenek székhelyét, az Olümposzt, egy hegy tetejére helyezték, és nem az égbe. Az istenek szeretkeznek, földiekkel is, számos földi leszármazottjuk van. Püthagorászt Hermész isten, Platónt Poszeidón tengeristen leszármazottjának tartották. Jellemző, hogy a nép az erkölcstelen cselekedeteit egyszerűen az istenek nyakába varrhatta. Így azért öldösték le a szomszéd nép férfait, rabolták el maguknak leányait, asszonyait, mert valamelyik isten, a görögöknél Apollón erre utasította őket. Ugyanis görögök nagyobb vállalkozásaik előtt jóslatot kértek Apollón delphói templomának jósnőjétől. A homályos jóslatoknak számos értelmezése lehetett.

Az istentisztelet az istennek hozott áldozat bemutatásából állt. Az égőáldozat során sokszor csak az ehetetlen testrészeket, combcsontot és kövéret füstölték el. Utána a többi részt a bálványáldozati lakomán fogyasztották el. Így nemcsak az isten, hanem ők is étkeztek, és így erősödtek a vacsora alkalmával.

A halhatatlan istenek nem törődnek az emberekkel. A görögök szerint az ember sorsát a daimónjai avagy démonai vezérlik. A daimón szellemlény, hirtelen csap le az emberre, álmokban üzen, váratlan gondolatokat sugall. A jóindulatú démon vezérlő szellemként igazítja útba az embert. A rosszindulatú démonok sugallatai sokszor végzetes eseményekhez vezetnek. A középkorban az ördög bújik az emberbe. Ma megszállottokról beszélünk, lásd a 3.4. szakaszban a másodpilóta esetét.

Az istenek közötti viszonyokban, a római, akárcsak a görög vallásban, a végzet akarata volt a legfelső és megfellebbezhetetlen döntés. A végzet, mint a titokzatos, név nélküli, 'beburkolt' istenségek együttese, az istenek felett áll. Jupiter villámjainak felhasználását is befolyásolhatják. Jupiter háromféle villámából csak a legelsőt küldheti saját elhatározása szerint. Ahhoz, hogy a második fajtát levethesse, a tizenkét főisten jóváhagyása szükséges. A harmadikhoz, amelyik nagyobb, egész államokat érintő változásokat hozhat, a végzet engedélye kell.

Mint a 4.4. részben tárgyaltuk, Rómát azt tehetné naggyá, hogy a valamennyi cselekvés mögött istent látó vallása mélyen áthatotta, igazgatta a mindennapokat. Isteneik akkoriban még nem emberarcúak, nem lehetett velük alkudozni. Később, ismerkedve más népek isteneivel, istenhitük módosult.

Nemcsak a régi római polgárok tevékenységét vezérelte a vallás, hanem Róma egyéb ügyeit is. Amikor háborúzni kezdtek, és ez gyakran megesett, a római papok az ostromlott város védőistenével még a város megtámadása előtt tárgyalni kezdtek. Felajánlották neki, hogy a város eleste után átkerül Rómába, ahol nagyobb megbecsülésben részesül majd, mint ahogyan őt jelenlegi városában tisztelik. Számos isten vált így római istenné. Az isten átcsábításakor annak hiúságára, anyagiasságára, kapzsiságára építettek. Pizkos üzlet volt ez, de a rómaiaknak nem esett nehezére, sőt az egészet az egyik legszentebb, leginkább tiszteletre méltó szertartásukként tartották számon és az istenek iránti mélységes tiszteletük és hódolatuk bizonyítékának tekintették.

Az istenek léte általában nem ösztönözte erkölcsösebb, nemesebb viselkedésre a népet. Nem csoda, hiszen az istenek is nagyjából olyanok voltak, mint ők maguk. A korai Róma istenei azért emelheték fel a várost, mert isteneik állapota a társadalom létező rendjéhez kötődött. Ahogyan egyre több, máshonnan származó, emberszerűen viselkedő isten került át Rómába, úgy alakult át, hasonult a római polgár viselkedése a másutt élőkéhez.

A megromlott ember a sokistenhitben. A sokistenhívő vallást követő ember, nép sok mindent megtehet, hiszen emberi törekvései előtt gyakorlatilag nincs akadály, minthogy az istenek haragját kiengesztelheti az áldozataival. Gyakorlatilag azt teszi, amit jónak lát. Gondoljunk a görögség szabadságára és az annak köszönhető káprázatos tudományos, művészeti, kereskedelmi és gazdasági sikerekre. Számukra mindez azt hirdette, hogy az embernél nincs csodálatosabb. Nagy Sándor hódításaival a hellén szellemiség hatása csaknem az egész ókori világra kiterjedt. Róma, miután meghódította a görögséget, átvette a görög műveltséget.

A görög városállam polgárait a pénz kevésbé érdekelte és számukra egyenesen szégyennek számított a kétkézi munka. Megtehették, Athénnek 20 ezer polgárjoggal rendelkező lakosa volt és mellettük 200 ezer idegen, rabszolga és más élt a városban, úgyhogy volt aki dolgozzon. Az athéni polgár a napját az agorán, a főtéren töltötte. Folyamatosan érdeklődött, figyelte, mi az újság, mit gondolnak mások. Szinte egész nap beszélgetett.

Számos történet szól arról, mennyire nagyra becsülték a görögök a bölcsességet, a szellemi javakat. Démokritosz az örökrészét kivéve hosszú tanulmányútra indult és mindenét elköltötte. Hazatérése után városában közölték vele, hogy tékozlása miatt még csak el sem temethetik, hanem a tetemét is a tengerbe vetik majd. Ekkor Démokritosz városa polgárai előtt felolvasta egyik értekezését. Ennek hatására nemcsak állami temetést ígértek neki, hanem az eltékozolt vagyonrésznek megfelelő pénzadományt is kapott. Platón életében egy nehéz időszakában rabszolgának adták el. Aki megvette, miután rájött arra, kit vásárolt meg, nemcsak felszabadította, hanem egyúttal vagyont adományozott neki. Platón ebből az összegből alapította meg az Akadémiát, amely a mai egyetemek őse lett.

A görögség műveltsége arról tanúskodik, hogy a sokistenhit által adott szabadság szellemi pezsgéshez, nagyszerű műalkotások, irodalmi és bölcséleti művek születéséhez vezethet. De míg Athén szabad és gondtalan polgárainak élete a főtéren zajlott, addig Róma polgárai, ők sem voltak arra kényszerítve, hogy dolgozzanak, inkább szórakoztak.

Hogy közben mire volt képes Róma és milyenné lett a hajdan becsületes, fegyelmezett és isteneit oly annyira féltő római polgár, Rómát és a Colosseumot látogató értheti meg valójában. Róma találta fel a betont, amely sokkal jobb minőségű, mint a mai. Van Rómában a Tiberisen egy ókorban épült híd, amely még a mai gépkocsiforgalmat is kiszolgálja. Tíz év alatt, 70-80 között építették meg az 50-80 ezer nézőt befogadó Colosseumot. Nagy hagyományú építőműhelyek húzták fel az egyes szelvényeket és végül milliméterre illeszkedett minden. Azóta csaknem kétezer év telt el, számos hatalmas földrengés sújtotta Rómát, de a Colosseum, ha kissé roncsoltan, de még mindig áll. A pódium alatt sokszintes kiszolgáló helyiségek vannak, itt tartották az állatokat, az elítélteket, a gladiátorokat, a díszleteket és sok minden mást. Csak a felvonók működtetéséhez hetven rabszolga kellett.

Hogy mint telt a nap a Colosseumban, egy ottani tárlón olvashattam. Nem volt belépő, a felsőbb szinteken a teljes napot ott tölthették Róma polgárai. Főztek maguknak, társalogtak és közben figyelték, mi történik lent a színpadon. Dél előtt kétféle műsor volt. Vadászjelenetekkel kezdtek, pálmafák, erdőcske, vadállat, vadállatok, vadász és vadászok jelentek meg a porondon. Folyt a vér, általában csak a vadállatok vére. A dél előtt második felében a nyilvános kivégzések szórakoztatták a közönséget. Délután jött a java, a harci játékok, párviadalok, csapatok küzdelmei, akár valódi tengeri csatát is vívhattak. A vesztesre halál várt. Kérhetett ugyan kegyelmet, de csak a császár kegyelmében reménykedhetett. A szórakozó, őrjöngő tömeg sohasem kegyelmezett.

Róma természeti környezete felszabadult életük áldozatává vált, a Földközi-tenger medencéjét csaknem lecsupaszították. Itáliából még az énekesmadarak is kivesztek.

Hajdan a part menti hegységeket és a tengerparti térséget is erdőségek borították. A tenger fölött képződő felhőket a reggeli szél a szárazföld felé fújja. A lehullott csapadék a partmenti erdőket élteti. Az erdők által párologtatott vízből újabb felhők képződnek, melyeket a szél a szárazföld belseje felé sodor.

Róma Afrika partvidékein kiirtotta az erdőket és az erdőirtások után a helyükön gabonát termeltek. Ennek törvényszerű következménye a partvidékről a szárazföld belseje felé terjedő kiszáradás. Így jött létre a Szahara és a sávja egyre lentebb kerül. Líbiában a kiszáradás az 5. században gyorsult fel. Korábban is szárazabb volt a térség, de sehol sem volt sivatag. Róma bukásának egyik közvetlen előzménye éppen az volt, hogy a térségben élő vandálok beszüntették a gabona kivitelét Rómába. Róma milliós népessége rövid időn belül néhány tízezerre csökkent.

5.4. Hinduizmus

Elménk és a világ valósága. India ősi vallásának meghatározó fogalma az elme tökéletlensége és ennek felszámolása. Elmémnek az volna a feladata, hogy híven tükrözze a világ valóságát és ennek megfelelően vezessen a világban. Ha a világról hamis, részleges, töredékes képet ad, nem csodálkozhatunk azon, hogy az egyén helytelenül, a világ rendjét sértve, sok-sok bajt okozva él. Összetéveszt lényegest lényegtelennel, igazat hamissal, állandót mulandóval. Vakon botorkál a világban, nem tudja, hogy valójában mit csinál.

Elménk állapotát a hindu tó felszínéhez hasonlítja. Ha a derült egű éjszakán a Balaton partján ülünk és a víz erősen hullámzik, a víztükör semmit sem mutat az égbolton tündöklő Holdból. Ha csökken a hullámozás, akkor már fel-felvillan egy-egy cserépyi holdfény. Ha viszont kisimul a víz, a Hold teljes szépségében ragyog a víztükörön. Hasonlóan, ha az elménk homályos, a külső zavarok, azaz a szél által keltett hullámok mindent elfednek, képtelen vagyunk bármit is átlátni. Nem észleljük, nem foghatjuk fel a valóságot, elménk nem tükrözheti vissza. Ha elménk tisztább, valamennyire szűrjük a zavarokat, azaz jobban szét tudjuk választani mi a lényeges és mi csak múló zavar. Csak a tiszta elme, akárcsak a mozdulatlan, sima víztükör, képes a valóságot észlelni és visszatükrözni, megragadni a fontos és alapvető dolgokat.

Szembe kellene azzal néznünk, hogy az elménk a világról töredékes és torz képet ad. Nagyon nehéz ezt tudomásul venni. Beszélünk erről mi is, de csak homályosan, fátyolozottan. Mondogatjuk, - ez a mai világ egyik gyakran hangoztatott, szinte központinak mondható szólama,- hogy minden ember másként gondolkozik, mindenki másként fogja fel a világot. Ez így igaz. De belegondolva, mit is jelent ez valójában és az egyes emberek elméje miként értelmezi ezt, meghökkentő eredményre jutunk.

Mindenki másként látja ugyan a világot, miközben csak egyetlen világ van. Ha az egyetlen valóságot mindenki másnak érzékeli, az bizony arra utal, hogy valamennyien rosszul, nevezetesen töredékesen és torzán ragadjuk meg azt. Arra ugyan képes vagyok, hogy a másik torz felfogását észleljem, legalább is abban, amit jómagam helyesen látok. De azt, amit mindketten vagy valamennyien ugyanolyan torzán látunk, annak hamis szemlélete észrevétlen marad. Egyáltalán elmém a 'mindenki másként fogja fel a világot' mondást a maga szempontja szerint értelmezi. Ebbe ugyanis belefér, hogy van valaki, aki helyesen szemléli a világot és az összes többi pedig helytelenül. Aki pedig tisztán lát, az természetesen én magam vagyok. Nem lehet az, hogy én rosszul emlékeznék, zavarosan fognám fel a világot, összekevernék dolgokat. Lehet ugyan bennem is némi tökéletlenség, de hogy ennyi baj van a világban, annak oka nem én vagyok, hanem a többiek.

Ha az elmém jómagamat tisztán, világosabban látónak veszi, miközben a többi embert helytelenül gondolkodónak tartom, akkor a világot azzal tudom jobba tenni, ha a többi embert a magam képére alakítom. Gondolkodjanak úgy mint én, lássák úgy a dolgokat mint jómagam. Csakhogy a többi ember is ugyanígy viselkedik. Ennélfogva a családon és más kisebb-nagyobb közösségen belül állandóan folyik a küzdelem a többi meggyőzéséért, átneveléséért. Eredménytelenül, csak a zűrzavar nő. Így a 'mindenki másként fogja fel a világot' mondás legfeljebb a türelmet, a másik iránti megértés szükségességét fejezi ki, nem pedig azzal szembe, amire tényleg törekednem kellene. Saját töredékes és torz látásmódomat kellene ugyanis felismernem és felszámolnom. Nem a többi ember, hanem saját magam világosabbá tételére kellene törekednem. Ennek nemcsak az lenne az eredménye, hogy nem zaklatnám feleslegesen a többit, hanem feltisztulva jobban bánnék a világgal és egyben önkéntelenül is példaként szolgálnék mások számára.

Ha valaki eljut a teljes éberség állapotába, akkor az Egy tárul elé. Ez azt jelenti, hogy minden, ami a világon létezik és egymástól különbözőnek látszik, csupán káprázat, a valóságban minden ugyanaz az Egy.

Nem valóság a természet, csupán az én káprázata. De a káprázat egyszerű feleszméléssel, tűnődéssel nem osztható el. Ez a káprázat, szanszkrit szóval májá, nem egyéni. A májá a világegyetem egészére kiterjedő anyagi burok, fátyol, ami isteni eredetű, de amely becsap minket, mert mindannyian összetévesztjük a valósággal. Ez mindenkire, az egész emberiségre és minden érzékelőre egyetemesen ránehezedő elhomályosodás, az éberség lefokozottsága következtében támadt káprázat. Mint ilyen, az éberség magasabb fokán önmagától elillan. A tudomány a természetet, ezt a káprázatot tanulmányozza, rendszerezi, kutatja. A természet és valóság közül elsődleges a valóság. Ami megismerhető, a káprázat, a természet. De ennek nincs

sok értelme, mert ez a létezőt nem érinti.

Hinduizmus istenfogalma. Az Egy, vagy ami csaknem ugyanaz, a Brahman, a lét, önmagában teljes és kiegészítésre nem szorul, kifelé meg nem nyilvánuló, maga a teljes valóság. Mint ilyen, megragadhatatlan, értelemmel el nem érhető. Felfoghatatlan, csak a nemleges jelzőit adhatjuk meg, határtalan, nincs kezdete és vége, elérhetetlen, oszthatatlan. Elvontsága miatt csak a szellemileg legmagasabb szinten állók számára jelent valamit.

A Brahman által jön létre a Mindenség, az ezt létrehozó és fenntartó megnyilvánulása az Isten. Isten mérhetetlen volta csak jelképeken keresztül gondolható el, ezek már felfoghatóak. Isten hatalma három tevékenységben nyilvánul meg, a teremtésben, a lét fenntartásában és a pusztításban, ami egyben újjáteremtés is. Ez a hármasság önmagába visszatérően körfolyamatot képez, egységet alkot. Megszemélyesítő jelképei: Brahma, a Teremtő; Visnu, a Fenntartó; és Síva, a Pusztító és Megújító. A különböző Visnu vagy Síva jelképeket tisztelő hinduk általában nem tekintik egymást más hithez tartozónak, csupán Isten más-más megnyilatkozásai ragadják meg jobban őket.

Nem egyéb a számtalan hindu istenalak, mint egyes természeti erők megszemélyesítése. Eleve megkülönböztetik a hinduk az egy Istentől. Inkább a keresztyénség angyalainak feleltethetők meg, csupán közvetítők az Istenhez. Mivel különbözőek vagyunk, személyiségünknek, értelmünknek, gondolkodásunknak megfelelően más-más módon közelíthetjük meg Istent, juthatunk előbbre és fentebb. Alacsonyabb fejlettségi fokon élő emberek nemhogy az Egy, a Brahman és az Isten, hanem Isten jelképeivel sem tudnak mit kezdeni, csak bizonyos részleges megnyilvánulások, jelképek iránt érzékenyek. Ezért a hindu vallás az emberek közötti értelmi különbségre tekintettel engedi a képek, szobrok és egyéb jelképek tiszteletét. Éppen az a kasztrendszer szellemi alapja, hogy az adott kasztba az azonos szellemi szinten állók születnek.

A kasztrendszer. Az első kasztba a brahmanák, azaz az értelmiségiek és a papok tartoznak. Adományokból, koldulásból és tanításból élnek, azaz nem a hatalom megszerzésére és gazdagodásra használják képességeiket. Mindenki más tiszteli őket, hallgat rájuk. Hogy a legértelmesebbek nem a vagyonért és hatalomért folytatott harccal vannak elfoglalva, erősen fékezi az anyagiakért való versengést. A második kasztba a harcosok és az államot vezetőik tartoznak, a következőbe a kereskedők, gazdálkodók, pénzügyekkel foglalkozók, utánuk jönnek a kétkezi munkát végzők.

A különböző kasztokhoz tartozók nem házasodhattak és nem tarthattak kapcsolatot egymással. Ezért a gyermekek egyértelmű mintákat kaptak. Így a brahmanok gyermekei csakis olyan emberekkel érintkezhetek, akik számára a szellem világa mindennél többet jelentett. Számukra a legfőbb erény az elvont, tiszta gondolkodás, a magába mélyedés képessége, a minél magasabb szellemi szint elérése volt. Mivel a gyermekek eszmélésüktől fogva csak ilyen emberek társaságával találkoztak, maguk is ilyen irányba fejlődtek.

Míg a hindu számára a szellemi fejlődés lehetősége korlátozottabb, a buddhista nevelés több évtizedes kemény gyakorlással olyan szellemi szintekre képes az embert emelni, melyekről a lélektan csak manapság kezd megfoghatóbb kijelentéseket tenni. Nagyobb szellemi erőfeszítésre készítet, mint a hindu vallás, a valóság minél teljesebb megismerése, a megvilágosodás valamennyi követője számára lehetőség, kívánatos cél. Számos kisebb-nagyobb ázsiai társadalom felemelkedésében, fenntartható életrendjének kialakulásában a buddhista felfogás szerinti élés kulcsszerepet játszott. Példaként már említettük Tibetet, lásd a 4.4. részben. Tibet az ember elvesztett örök élete, lásd a 2.6. részben, visszaszerzésének sikeres, intézményesen megvalósult kísérletének tekinthető.

Ember a hinduizmusban. Más egyistenhívő vallásokhoz hasonlóan, a hindu az ember nyomorúságának okát abban látja, hogy az ember jóval messzebbre került Istentől, mint ahol lehetne. Ébersége elhomályosult és emiatt vakon botorkál a világban, ennél fogva nem képes megfelelően, Istennek tetszően élni. Istenhez vezető útja az elme megvilágosodásában van, erre kell törekednie, ez visz az üdvösséghez.

Akármilyen szinten is áll valaki, járhatja az üdvösség felé vezető utat, bárki előbbre juthat a maga ösvényén, ha adottságaival, értelmével, önmaga átadásával erre törekszik. A hindu felfogás szerint az egyetlen és egyetlen törvény követésének számos útja van. Csak egy a fontos, hogy igazán törekedjünk. Csak látszólagos a különböző utak közötti eltérés, valamennyi út egyfelé, Istenhez vezet. Ezért a törvény nem követeli meg, hogy mindenki ugyanazt a hitvallást vallja, ugyanúgy kövesse Istent.

Világ működéséről. A világot három őselv, a tamasz, a radzsasz és a szattva alakítja. A tamasz az öntudatlanság, magatehetetlenség, nehézség és sötétség, a radzsasz a mozgékonyosság, kiterjedés és szenvedés őselve, a szattva az öntudatosság, tisztaság, világosság és egyensúly őselve. Ez a három őselv valamennyire mindenben jelen van. Valamely létmód fejlettségi fokát az szabja meg, hogy a három közül melyik a meghatározó benne.

Alacsonyabb fokon a tamasz a meghatározó, radzsasz éppen csak annyira van jelen, hogy az anyagot összetartsa, mozgassa, szattvából meg csak annyi, hogy a radzsasz tevékenységét irányítsa. Teljesen élettelen a hindu szerint nincs. Míg a növényeknél a tamasz van túlsúlyban, az állatvilágban a radzsasz válik meghatározóvá. Emberi feladatunk, hogy a szattva egyre magasabb szintjére emelkedjünk. Ugyan a tamasz és a radzsasz is ott van bennünk, még a legtisztultabb szellemi fokon álló embernek is szüksége van rájuk, hogy a test működhessen. Éberségünk elvesztése az jelenti, hogy az emberben túl sok a tamasz. Az Istenhez vezető úton egyre több lesz az emberben a szattva.

Nirvána. A magasabb rendű fokozatokig jutó ember állapotát az egyre tisztábban, élesebben való látás jellemzi. Képes lesz arra, hogy csapongó gondolatait uralja, csak egyetlen dologra összpontosítson. Az összpontosítás magasabb fokán egyre tisztábban láthatja a dolgokat, a zavaró hatásokat ki tudja küszöbölni. Majd elméje segítségével felismeri a dolgok mögött álló végső valóságot. Ezután rájön arra, hogy az elméje is csak egy tárgy és így az elme is eggyé válik a valóság teljességével, az Eggyel. Amint az elme azonossá válik az Átmannel, eltűnik a káprázat, a májja. Az Eggyel való egység a léttel való legmagasabb rendű egyesülés, az egyéniség börtönéből való felszabadulás, a Nirvána állapota. Ha a Nirvánát eléri az ember, akkor átlát mindenben, valamennyi esetlegességen és mulandóságon felül tud emelkedni.

Szeretet fokozatai. Az Egyhez vezető utak közül egyik legfontosabb a szeretet útja. Működnek erők, vonzások és taszítások a szellemi világban is. A vonzalom tisztultabb alakja a szeretet, amely az elkülönültség miatt jön létre. Szándéka annak eltörlése. Négyféle lehet a hindu szerint a szeretet, az alacsonyabban állók, a magasabban állók, a velünk egyenrangúak és az Isten iránt érzett szeretet. A szeretet magasabb fokozatai egyben az értelmesség magasabb szintjeinek feleltethetők meg.

Legáltalánosabb és egyben a legalacsonyabb rendű szeretet az alacsonyabb rendűek iránti szeretet, mert nagymértékben ösztönös. Hiszen az állat is szereti kicsinyeit. Emberben ilyen az anyai szeretet és az erősebbnek a gyengébb iránt érzett szeretete. A magasabban állók iránti szeretet már kevésbé ösztönös, ezért magasabb rendű és ritkábban tapasztalhatjuk. Például a szülői szeretet jóval általánosabb, mint a gyermek szülő iránti szeretete.

Még több önzetlenséget követel a velünk egyenlők iránti szeretet. Ilyen a férfi és a nő közötti szerelem vagy az igazi barátság. Az ösztönösség kezdeti szintjén megrekedő házasság nem lehet tartós és boldog ugyanis az ösztön összetartó ereje pár év után természetes módon lecsökken. Valamennyi házasságban lehetnek hosszabb szakaszok, melynek során az egyik nem tud ugyanannyit adni a másiknak. Ilyenkor a kevesebbet kapó fél ösztöne azt sugallja, hagyja el házastársát, keressen helyette magának szebbet, jobbat, vonzóbbat, gazdagabbat, értelmesebbet, műveltebbet, kedvesebbet. Csak az erősödő, magasabb rendű tudatos szeretet tarthatja össze a házasságot. Nem mehatsz el, nem hagyhatod el, hiszen annyi mindent megéltetek már együtt, gyermekeitek vannak, számtalan közös dolog köt egybe benneteket. Jöhetnek olyan időszakok is, amikor te tudsz majd kevesebbet adni és a házastársad fog neked túrni. Elmondhatatlan az az

élmény, amelyet a sok évtizedes, szeretetben növekedő házasság nyújt a házastársaknak. Annyira ismerik egymást, hogy sokszor arcra is kezdenek egymáshoz hasonlítani.

Legmagasabb rendű szeretet az Isten iránti szeretet, önmagunk Istennek való átadása. Ennek is több fokozata van. Első az Isten iránti hódolat, imádat, az Istenről való elmélkedés. Második fokozatban a szeretet kiárad mindenre, mert a világon minden Isten teremtménye. Ekkor az Isten iránti szeretet a teremtmények, az emberek, állatok, növények, az egész világ iránti szeretetben nyilvánul meg. A harmadik fokozatot elért ember rádöbben arra, miért ismeri fel a világban az istenit. Azért, mert az Isten benne is jelen van. Egyek vagyunk Istennel, mert egyedül Ő tölti be egész lényünket. Éppen a bennem lévő isteni ismeri fel másban az istenit. Azaz nincs más, csak az Egy. Ez a fentebb tárgyalt Nirvána állapota.

Buddhizmus. Lényegében a buddhizmus a hinduizmus egy megújult változata, bár vannak akik szerint a hindu és a buddhizmus közös ősi forrásból merít. Buddha szerint, mivel az istenek sem örökök, nem kell velük különösebben törődni. Ami fontos, a megvilágosodás, a Nirvána állapotának az elérése, elég csak efelé törekednünk. Ezért Buddha elutasítja a hinduizmust jellemző kasztrendszer is.

Buddha nem arra törekedett, hogy tanítson, hanem az emberi lét, a szenvedés, az ember reménytelen állapota foglalkoztatta. A természetben minden mulandó, keletkezik és eltűnik. Szenvedünk, mert ellenállunk az élet folyásának, megkísérlünk állandó dolgokba kapaszkodni. De ezek mind káprázatok, legyenek akár tárgyak, emberek vagy gondolatok. Ha mindenáron ragaszkodom az énemhez, csak a szenvedésemet növelem, mert az énem is csak pusztá káprázat. Megvilágosodni azt jelenti, hogy átéljük a lét egységét. Azaz elszakadunk az állandóan változótól és a lét egysége állandó tapasztalatunkká válik. Értelmem csak eszköz, amely megmutatja az utat a megvilágosodás felé. Felébredni, megvilágosodni azt jelenti, hogy túljutottam az értelem világán, amely megkülönböztetésekre, ellentétekre épül és eljutottam oda, hogy a valóságot a maga egységében láthatom.

Mivel a hinduizmus csak a hindukra korlátozódik, azaz hindunak születni kell, a hinduizmus nem térítő vallás. Buddhista viszont bárki lehet, ezért a buddhizmus kiléphetett India területéről és Kínában, Japánban és máshol is terjedve világvallássá vált. Indiából viszont szinte teljesen eltűnt.

A megromlott ember megmentésért való küzdelem a hinduizmusban és buddhizmusban. Az ember megromlása a hindu és buddhista szerint az elme elsötétedésének következménye. A helyreállítás útja a megvilágosodás. Azzal, hogy a hindu vallás önfejlődésre ösztönöz, időnket és erőforrásainkat a megmaradáshoz szükséges tevékenységek felé irányítja. Mivel valamennyien a káprázatban élünk, attól, hogy a többiek is ugyanúgy látják, mint én, egyáltalán nem biztos, hogy az valóban úgy is van. Fátylak borítják a valóságot. Ha egyet eltávolítottunk, ne higgyük azt, hogy most már az igazság birtokosai vagyunk és tisztán látunk mindent. Aki tisztában van saját korlátaival, nem bántja feleslegesen a többi embert, nem esik neki meggondolatlanul a természetnek, nem kezd kétes értékű természetátalakító tevékenységbe, hanem idejének és emberi erőforrásainak jó részét saját maga lelki-szellemi építésére fordítja. Tisztábban és világosabban gondolkodva jobban bánik az emberekkel és a világgal egyaránt és példaként szolgál mások számára is.

5.5. A kínai vallásos gondolkodásról

Kína időszemlélete körkörös, a múlt, jelen és jövő igazából nem létezik, ami van, olyan már volt és lesz is. Teremtésről a körkörös időfelfogás miatt nincs szó. Két alapvető erő, a jin és a jang küzdelme, összjátéka szabályozza a világot. Jin a nőies, jang a férfias. E két tényező között egyensúly kell legyen. Ha az egyensúly felborul, előbb-utóbb helyre kell állnia. Ha van száraz, van nedves is, világos mellett sötét is és ezek áthatják egymást. Egyensúlyt kell találni mindenben - ma például az önérvényesítés és beilleszkedés, a verseny és együttműködés, az elemzés és összefoglalás, a gyarapodás és megőrzés között. Ha valamit jónak tartok és az ellentétét, mint rosszat, meg akarom semmisíteni, a világ egyensúlyi rendjét rontva újabb felfordulást okozhatok.

Kína gondolkodását a buddhizmus mellett a kínai eredetű taoizmus határozta meg, amely egy mindent átfogó rendező, összhangot teremtő és fenntartó elvnek, a taonak tulajdonította a világ rendjét. Szüntelenül változó, mozgó világunkat a tao szervezi, rendezi. Míg a mozgás és a változás a buddhista számára a léthelyzet kiindulópontja, a tao a változások mintázataira, a körforgásokon alapuló világrendre utal. Minden létezőnek megvan a maga helye, szerepe. Semmi sem kerül véletlenül oda, ahol van. Legfontosabb feladatunk az, hogy minél tökéletesebben illeszkedjünk a világ rendjébe és oda nem illő tevékenységgel ne zavarjuk. Hagyjuk, hogy a tao vezérelje az életet. A tao útján járni mai nyelven azt jelenti, hogy a tudatalattinkba a valóság hű képe íródott be és ezért a valóságnak megfelelő döntéseket hozunk és eszerint élünk.

A tao útját járó az ösztöneinkben rögzülteknek megfelelően önzetlen és csak azt teszi, amit szeret csinálni. Kína bölcsei így éltek. Ha valaki nem a tao útját járja, azaz megromlott, önző ember, kinek cselekedeteit az anyagi érdekei vezetik, az legyen erkölcsös. Ha nem az, akkor legalább az állam törvényeit tartsa be. Ha az emberek annyira rosszak, hogy már az állam törvényeit sem tartják be, akkor az állam összeomlik.

A kínai bölcselő, a két és fél évezreddel ezelőtt élt Konfuciusz szerint a rossz általában nem a magányos gazemberek műve, hanem az emberek közösen követik el. Ezért a vezetők erkölcsösségének fontosságát emeli ki, mert ha a családfő, a tanító, az előljáró, a fejedelem és a császár jó erkölcsű, akkor a családtag, a tanítvány és a nép is mintájukat követve él. A kínai szemlélet további alapeleme az ősök és így a hagyományok tisztelete. Mindent az ősöknek köszönhetünk. Ha ők annak idején csak önmaguk javát keresik és csupán a saját sorsukkal törődve rövidlátó módon habzsolják az életet, akkor ma nem létezhetnénk. De ősünk bölcsek voltak, gondoltak ránk, a jövőnk nemzedékeire és alaposan megfontolták, miként élhetnek, mibe vághatnak bele. Ezért bármit teszünk, gondolnunk kell arra, megfelel-e ez a hagyománynak és mit szólnának mindehhez az ősünk. Kínát a hagyományokhoz való ragaszkodás tartotta meg. Döntéseik hozásakor mindig mérlegelték, mit tettek volna hasonló helyzetben az előttük járók.

Híven szemlélteti a hagyomány világképre gyakorolt hatását a következő kínai történet. Egy lángeszű mérnök repülő szerkezetet készített. Bemutatta az uralkodónak, akinek szemmel láthatóan tetszett a készülék, erősen csodálta. De a bemutató után az uralkodó szétromboltatta a repülőt és megölette feltalálóját, mivel a világ addig is megvolt repülő nélkül és az ilyen új dolgok kiszámíthatatlan módon megzavarhatnák a világ rendjét. Bizonyára már az ősök is találkozott valaha a repüléssel, de nem hagyományozták az utánuk jövőkre. Nyilván azért nem, mert ártalmasnak vélték. Kína hagyományos világszemléletének helyességét meggyőzően bizonyítja, hogy Kína fennmaradt, miközben a többi nagy ókori birodalom mind eltűnt.

Ugyan Kínában találták fel a puskaport és bár háborúztak, a puskaport csak tűzijátékra használták. Sok évszázaddal később arab közvetítéssel került csak el Európába, maguk a kínaiak csaknem ezer évvel később kezdték harci célra alkalmazni. Kína 1403-ban hatalmas, több mint háromszáz hajóból álló hajórajt épített. Egy közülük legalább 3 ezer tonna vízkiszorítású volt, ez legalább tízszerese Kolumbusz vezérhajója vízkiszorításának és a kínai vitorlások a valaha épített legnagyobb fa vitorláshajók voltak. 1434-ig a hajórajt bejárta a világ tengereit és szinte mindent felfedeztek. De a következő császár úgy döntött, visszatérnek a hagyományokhoz. A hajókat, a hajógyárat valamint az utazásokhoz kötődő leírásokat megsemmisítették.

Kína sikeresen védte az embert és környezetét. Az életet, az emberek és a természeti környezet viszonyát jobbra tevő kis lépésekre összpontosítottak. Nem beszéltek a haladásról és más, a Nyugatot jellemző eszmékről, hanem a jelen jobbra tételére törekedtek. Egészen sokáig, évezredekig közel fenntartható módon élt, csak a 18. században kezdődő külföldi befolyás okozott zavarokat. Kína csak huszadik század közepére vette át a világ egészét végveszélybe sodró életrendet. A 20. század utolsó harmadában kezdett magához térni és ma már világhatalom.

A mai kínai felfogás szerint nem az a fontos, hogy valaki jobboldali vagy baloldali, tőkés-e vagy szocialista, demokratikusan avagy tekintélyelvűen kormányoz-e. Nem az számít, hogy a macska fehér, fekete avagy tarka, hanem csak az, hogy megfogja-e az egeret vagy sem. Az egyes országok választott életmódjuk szerint élhessenek. Kerülni kell az országok közötti ütközéseket, valamennyiünk javát szolgáló világrendet kell kialakítanunk.

6. Egyistenhit

Az ókori Közel-Keleten nemcsak természeti jelenségekhez, hanem földrajzi helyekhez, városokhoz is kötődtek istenek. Ha egy város győzedelmeskedett, ezt úgy magyarázták, hogy az istene legyőzte mások isteneit, erősebbnek bizonyult a többiekénél. Így a nagy birodalmakat létrehozó város istene kivételezett helyzetbe került. De a tiszta egyistenhit nem egy nagy világbirodalom szellemi központjában jött létre, mert a történelem tanúsága szerint a birodalmak nem létezhetnek hosszabb időn át. Az egyistenhit a zsidó nép történelme során szilárdult meg. Isten a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát az Egyiptomból való kivonulás során, a Sinai hegynél adta át Mózesnek.

A következőkben a két kőtáblára írottak értelmezése olvasható és erre épülve tárgyaljuk a keresztyéniséget is. Aki korábban tanult hittant, hamar rájön, hogy számos olyat olvas a jegyzetben a Tízparancsolatról és a keresztyénségről, amikről eddig nem hallott és olyanokkal is találkozik, amelyek nem egyeznek a hivatalos tanokkal. Ennek oka, hogy más nézőpontokból közelítünk. Egyrészt azért, amint az 2.5. fejezetben olvasható, a Göbekli Tepe térségében 13 ezer évvel történtek és a Szentírás bűnbeesésről szóló története között párhuzamok akár azt is megvilágosíthatják, ténylegesen miben áll az eredendő bűn és mire vonatkozhat az örök élet fogalma. Másrészt képtelenségnek tűnik, hogy az a mélységesen önpusztító emberi viselkedés, amelyet egyébként a hindu, buddhista és kínai vallás évezredekig képes volt kordában tartani és amelyet az egyistenhívő vallást követő európai és amerikai népesség szabadított és kényszerített rá a világra, ne lenne erősen tiltott a egyistenhitben és Jézus tanításaiban. Ott vannak, de nem eszerint értelmezzük a Tízparancsolatot és a keresztyéniséget.

6.1. Tízparancsolat

Amikor Isten, a VAGYOK AKI VAGYOK megszólította Mózeszt az Örökkévaló szolt az emberhez. Ott van valamennyi létező fölött és mögött. Mózes hosszabb időt töltött a Sinai hegyen, ott kapta meg Istentől a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát. Ám amikor a két kőtáblával visszaért a hegy lábához, kiderült, hogy közben a reá váró nép bálványistent készített magának. Aranyborjút öntöttek és a bálványszobor körül táncolva vigadtak. Azaz éppen azt tették, amitől a Tízparancsolat leginkább óvja a népet. Mózes ezt látva hatalmasan felindult. Összetörte a két kőtáblát, majd rettenetes mézárulás következett. Mózes hű emberei saját rokonaikat, barátaikat sem kímélték. Ezek után Mózes újra felment a Sinai hegyre, könyörgött Istennek, hogy kegyelmezzon meg a népnek. Isten újra elkészítette a két kőtáblát és átadta Mózesnek. A hegy lábánál várakozó nép ekkor hallgathatta meg, mit vár tőlük Isten.

A Tízparancsolat a megromlott embereket figyelmezteti arra, hogy közösségként és egyénenként mihez tartsa magát. Az első kőtábla a közösségnek, a második kőtábla az embernek mint egyénnek a viselkedésével foglalkozik.

Részletesebben az első kőtábla parancsolataival foglalkozunk. A parancsolatok számozása a zsidóknál és a különböző keresztyén felekezeteknél eltér egymástól. A parancsolatok itt idézett szövege nem teljes, a hosszabbakat erősebben rövidítve foglaljuk össze.

első parancsolat. - A VAGYOK AKI VAGYOK szól hozzád, aki kivezettelek Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül.

Ez mélységesen megrázó kijelentés volt a zsidóság számára. A VAGYOK AKI VAGYOK név világosan utal arra, hogy Ő, az Örökkévaló nem megszólítható, vele nem lehet alkudozni. Nincs hová fordulniuk, nincsenek más istenek. Ezzel az ókor addigi, biztonságot nyújtó világképe megdőlt. A világ nem a sokféle, befolyásolható isten által uralt területek laza sokasága, hanem a valóság összefüggő egészet alkot. Rendszer van benne, törvények és szabályok jellemzik. Ha pedig ilyen, nem élhetünk benne akárhogy. Mózes és a korabeli zsidó értelmiség rádöbbenhetett arra, hogy mitsem tud az életüket megszabó szabályokról.

második parancsolat. - Ne legyenek idegen isteneid színeim előtt. Ne ábrázold, ne képzeld el őket semmiféle módon, ne szolgálj nekik. Féltőn szerető Istened vagyok, aki az idegen istent imádó atyák bűneit a fiakon és azoknak fiain harmadízíglén és negyedízíglén bünteti. De ezer ízíglén megtartom azokat, akik engem szeretnek és parancsolataimat megtartják.

Mindig is hatalmas rettegést keltett ez az emberekben, hiszen úgy értelmezték és értelmezik bizony ma is, hogy Isten igazságtalan, hiszen nem a vétkes ember bűnhődik, hanem a kései leszármoztjtjai. De nem erről van szó. Ez arra figyelmeztet, hogy ha a világ törvényekkel szabályzott rendjét sértő módon élünk, annak következményei nem bennünket sújtanak, hiszen mi, és még a gyermekeink vagy az unokáink is jól járhatnak. A rend ellenében való élésünk következményei akár az évszázadokkal később élő leszarmazottainknak kell majd szembesülniük. Az elődeik törvényeket sértő életmódja őket és utódaikat sújtja, az ő életüket tette, teszi tönkre.

Értelmes emberként természetes, hogy a valóság rendjétől idegen ötletek sokasága juthat eszünkbe. Akkor van nagy baj, ha ezek közül valamelyiket vagy még rosszabb, többet is, bálványként tisztelve életünk tengelyébe, magunk fölé emeljük. A bálvány általánosságban olyan elgondolást, ötletet jelent, aminek a megvalósításába sok mindent befektetünk, feláldozunk. Abban a reményben, hogy ez megéri nekünk, minden jól megy majd.

Lehet, hogy a társadalom betartja a második kőtábla parancsolatait, alig van gyilkosság, lopás, házasságtörés és hasonló. De közben mint nép a legnagyobb bűnököt követi el és erről mit sem tud. Hiszen az idegen istenekre is csak mint az ókor rég letűnt isteneire gondol, akiket természetes, hogy nem imád senki. Ahogyan a 2.5. fejezetben említettük, a bűnbeesés meghatározó eleme, hogy az ember szakított azzal, hogy a maga értékét a természet rendjének megfelelően, emberi értékeinek alapján mérje. Ehelyett az egyén által birtokolt anyagiak mennyiségét vette mércének. Ez a világunk rendjét figyelmen kívül hagyó viselkedés a természetes erőforrások és magának a természet rendszerének gyors pusztításához vezet. Az általunk kitalált, a valóság rendjétől mélyen idegen agyrém, a Mammon, a kamatos pénz előtt való hódolásunk mára végveszélybe sodorta a teljes emberiséget. Vagy ilyen a nagyobb földrajzi térségekre kiterjedő birodalom építése. Mindig az adott földrajzi térségben, természeti környezetben élő nép, népcsoport tudhatja a legjobban, mint lehet ott megélni. Nagy kiterjedésű térségekre egységes gondolkodást, szabályrendszert kényszeríteni összeomlásra és pusztulásra vezet.

harmadik parancsolat. - Ne vedd a szádra álságos módon Istenednek nevét.

Ez a parancsolat elsősorban a népet vezető egyénnek, csoportnak, pártnak szól. Legyenek óvatosak, ne legyenek annyira biztosak abban, hogy jól vezetik az országot. Nem igazolhatják magukat azzal, hogy Isten kérésének, parancsának tettünk eleget.

Természetes mentség volt ez a sokistenhívő vallásban, bármely gaztettet követett el a nép, egyszerűen arra hivatkoztak, hogy valamelyik istenük kérésének kellett eleget tenniük. Isten egyformán szereti az embereket és a népeket. Senkit sem kér arra, hogy támadjon rá a másokra. Az Ószövetség szerint több esetben követettek el Isten utasításával indokolt tömeggyilkosságot, népirtást. Európa története során gyakran kezdtek háborúzni, pusztítani Istenre hivatkozva. Isten nevében kínoztak meg és égettek el máglyán sok ezer áldozatot, kirívó példáját szolgáltatva annak, mint lehet a leginkább aljas indulatok kiélését Isten kívánságának teljesítésével magyarázni. 2001-ben Bush amerikai elnök végső érveként azzal indokolta az afganisztáni és iraki háború kirobbantását, hogy Isten ezt üzenté neki.

negyedik parancsolat. - Emlékezzél meg a szombat napjáról, hogy megszenteljed. Hat napon át dolgozzál és végezd el minden munkádat. A hetedik nap azonban ne végezz semmi munkát, sem te, sem fiad, sem leányod, sem szolgálád, sem szolgálónőd, sem ökröd, sem szamarad, sem az idegen, aki kapuidon belül van.

Emögött az állhat, hogy a jó létrejöttét segítő, átgondolt döntést hozhasson az ember. Rendszeresen meg kell állnunk, hogy szemlélődjünk és átgondolhassuk dolgainkat. Erre rendelhette Isten a Tízparancsolatban a szombatot.

A zsidóság számára a szombat pénteken napnyugtakor kezdődik és szombaton napnyugtakor végződik. Pénteken este és szombaton reggel mennek a zsinagógába. A zsinagógai szertatás a Tórából (A Tóra Mózes öt könyvét foglalja magába) felolvasott heti szakasz ismertetésével kezdődik, majd a rabbi röviden magyarázatot fűz a felolvasott igei szakaszhoz. Utána a résztvevők kötetlenül beszélgethetnek Istenről, Isten és a nép dolgairól, hogy ki min gondolkodik ezzel kapcsolatban. Azaz a szombat nem csupán a magányos, zavartalan töprengés időszaka, hanem megbeszélhetem a többiekkel, hogy mi foglalkoztat, hallhatom, hogy más mire jött rá, mi miatt aggódik, azaz közösen, egymást serkentve elmélkedünk.

Az elmélkedéshez az is szükséges, hogy más, hétköznapi gond ne terelje el a figyelmemet. Például az, hogy mit tesznek közben a családtagjaim, elvégzik-e és hogyan a kiadott munkát a szolgálaim, vagy ha szombatra bérbe adtam az ökrömet vagy a szamaramat, mint bánik vele a bérlő. Hiszen a bérlő tudja, hogy zsidóként szombaton nem nézhetek utána, mint dolgoztatja az igavonó állataimat.

ötödik parancsolat. - Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad.

Ennek tartalmát az 5.5. részben írottak segítségével érthetjük meg. Kínában az erkölcs alapköve az ősök tisztelete. Ha az ősök rossz önző emberek lettek volna, mindent elpocsékoltak, felélték volna maguknak. Ha így volna, nem létezhetnénk. Ezért nekünk is mindent úgy kell csinálnunk, ahogyan ők csinálták, vagy ahogyan ők most tennék. Azaz a hagyományt tisztelve kell élnünk. Bár nem tudjuk, hogy az ősök pont miért csinálták éppen úgy, ahogyan tették, ártani biztosan nem ártunk magunknak, ha őket követjük. A saját létezésem a legfőbb bizonyíték arra, hogy az ősök által követett út nem lehet olyan rossz. Ha annyira rossz lenne, nem lehetnék itt.

Kína hatalmas mennyiségű tudást, tapasztalatot halmozott fel és a hagyományokhoz való ragaszkodása nem csak a forrásai elpazarlását, hanem azt is megakadályozta, hogy újabb ismereteit megfontolás nélkül alkalmazza, lásd a 5.5. részben a repülőőről és a vitorlásokról írottakat. Lassan, de óvatosan, nagyon megfontolva haladtak. Sajnos az európai és észak-amerikai térség népei mindenféle elővigyázatosság, óvatosság nélkül használták fel és használják ma is az éppen megszerzett tudományos eredményeket. Ezzel az ipar viharos fejlődésnek indult. De az eljárások bevezetésénél szó sincs a jelen parancsolat és a józan ész által is megkövetelt mérlegelésről. Nem gondoltak arra, hogy a természeti kincsek végesek. Amint azóta kiderült, szinte mindegyik ilyen. Továbbá egyáltalán nem mérlegelték, hogy milyen másodlagos hatások jelentkezhetnek, lásd később a 9.1. fejezetben a pillangó hatásról írottakat. Ez felmérhetetlen egészségi károsodáshoz, alapvető természeti és emberi erőforrásaink gyorsuló pusztulásához vezetett. Bármilyen hatalmas eszközrendszerrel küzdene ez ellen az orvostudomány, és a környezetvédelemnek nevezett ágazat, szinte reménytelen helyzetbe juthatunk. Az elért anyagi jólét és az általa adott lehetőségek aligha ellensúlyozzák a mindezzel járó boldogtalanságot és fájdalmat. Ráadásul az anyagi jólét csak az emberiség töredékének jut és az erőforrások gyors fogyása miatt nekik sem sokáig.

Mindemellett szinte mellékes, hogy az öregek le vannak írva, semmi szükség a náluk még meglévő tényleges, a fenntartható élethez szükséges tudásra.

hatodik-tizedik parancsolat. 6) Ne ölj. 7) Ne törj házasságot. 8) Ne lopj. 9) Ne rágalmazz. 10) Ne irigykedj. A második kőtábla parancsolatai, a megromlott, önző emberek társadalmának erkölcsét összegzi. Önzővé váltál és versengsz, de ezeket ne tedd, ezekre figyelned kell. Mind az öt bűn nagyon jól felismerhető és mennél összeforrottabb a társadalom, annál jobban vissza tudja szorítani őket. Ha más nem teszi, természetes, hogy én sem teszem.

6.2. Keresztyénség

Jézus arra tanít bennünket, hogy az ember nem szolgálhat egyszerre két úrnak, az Istennek és a Mammonnak. Ezzel a Tízparancsolat második parancsolatának betartására figyelmeztet. Mivel a pénz imádata a

vagyonért való, az emberi viszonyokat megrontó, állandósuló versengéshez vezet, Jézus számos alkalommal óvta a versengéstől tanítványait. Tanította, hogy önmagammal és nem a többiekkel kell versenyezni. Ha így teszünk, akkor valóban szerethetjük és őszintén segíthetjük a másikat, és nem önmagunkért élünk. Ezzel az ember eredeti, romlás előtti értékrendje is helyreáll, a Mi, azaz a csoport és nem az Én az első.

Jézus küldetését tanítványok elhívásával kezdte. Tudta, embereket kell maga mellé vennie, akik felnéznek rá, és majd átveszik felfogását, módszereit és élete példáját, az általa nyújtott erkölcsi mintázatot lásd a 3.5. és 3.3. szakaszokban, hogy azután ők adják majd tovább, emberről emberre, egészen addig, amíg a szeretet mindenkit el nem ér és át nem hat. Nem választhatott maga mellé törvénytudókat, hiszen azok eleve elutasítanák a számukra kedvezőtlen, a rangsorban elfoglalt helyüket veszélyeztető üzenet közvetítőjét. Továbbá a nép bűneiért elsősorban ők, a mintát adó vezető réteg a felelős és Jézus ezért támadta a bölcsességükkel kérkedő, magukat a többiek fölé emelő, a Tízparancsolatot félreértelmező törvénytudókat. Egyszerű, nyitott emberek, halászok lettek a tanítványai. Ők felnéztek rá és így önkéntelenül is átvették felfogását, módszereit valamint élete példáját, erkölcsét. Csak három évet tölthetett velük, de ez a három év a történelmi ember korának legígéretesebb három éve volt.

Míg az írástudók a Tízparancsolatot és az Ószövetséget szó szerint értelmezték és így tanították, addig Jézus, akárcsak a Dávidot megrovó Náthán próféta, lásd a 3.5. szakaszban, elsősorban képes beszéddel és példázatokkal tanított. Amikor Jézus azt mondja, engedjétek hozzám a gyermekeket, mert az övék Isten országa, arra utal, hogy a gyermekek a legjobb tanítványok. Ők még hittel és bizalommal, fogékonyan fogadják a tanítást. Istent valamennyiünk atyjának nevezte, aki teremtett és megtart bennünket. Ám a keresztyének jelentős része, Isten gyermekének vallva magát, nem tanítványként gyermek. Inkább felelőtlen, mint a gyermek, aki abban bíz, hogy úgymint megbocsátanak neki.

Nagyon jól tudta Jézus, mennyire nehéz az embernek azzal szakítani, hogy csak a pénz számít, hiszen az egymásba válható pénz és hatalom, a Mammon imádata hatja át életünk minden szejletét. A pénz és a hatalom működteti a világot. Hogyan szabadulhatna meg ettől bárki, hiszen már az anyatejjel ezt szívja magába, hiszen valamennyi ember ezt tekinti fontosnak, és az emberek közötti csordaszellem roppant erős. Ha valaki szakít a pénzért való versengéssel és önzetlenül kezd viselkedni, legelőször is a saját családja esik kétségbe és igyekszik mindent elkövetni, hogy újra olyan legyen, mint a többiek. Amikor Jézus arra tanít, hogy hagyd el a családodat és kövess engem, nem a családjával, hanem a többiek által követett életmóddal való szakításról beszél. Igen nehéz erre az útra lépni, ezen járni. Jézus tanítása szerint a keskeny, a szoros úton kell járnod, nem a széles úton, ahol a többiek járnak. A keskeny út az életre, a széles út a veszedelemre visz.

Jézus nagy-nagy türelemmel foglalkozott a közeledő érdeklődőkkel. Láthatták, hogy a hatalmas tudású tanító és gyógyító, akiből mindnyájuk felé egyformán árad a szeretet és a megértés, aki mindenkin átlát és testet-lelket gyógyítva mindenkinek segít, koldusszegény. Nem keres ezzel semmit és szemlátomást meg sem fordul a fejében, hogy mindezért rangot, gazdagságot szerezhetne magának. Semmije sincsen, azt sem tudja, hol alszik éjszaka. De mindez, saját teljes szegénysége, világi mérce szerint senki és semmi volta egyáltalán nem aggasztja, nem zavarja. Megérti, ha ezért lenéznek, kinevetik, de ezért senkire sem haragszik. Nem zavarja mások megvetése és nem tartja magát különbnek másoknál. Kivételes adottságaival nem kérkedik, és mindenkiben meglátja, ki és mi lehetne. Ha dicsérik, jónak nevezik, visszautasítja, hiszen csak Isten jó.

Hogy milyen mély értelme, mekkora emberismerete volt Jézusnak, híven szemlélteti a kenyérszaporítás története. Szó szerint úgy volt, ahogyan olvasható, amint le van írva a négy evangéliumban. Az eset többször is megtörténhetett. Nem a kőből kenyeret csodája esett meg, Jézus ezt a pusztában történt megkísértésekor eleve visszautasította. Jézust tömegek követték és a lakott helyektől távol sokszor napokig együtt volt velük, tanította őket. Tudták ezt az emberek, és természetes volt, hogy amikor Jézushoz mennek, visznek magukkal élelmet. De az együttlétek alkalmával legalább kétszer is előfordult, hogy az élelem fogyni látszott. Bizonyos, hogy sokaknak már nem volt mit ennie, maga a tanító, Jézus is éhes lehetett. Nem csoda, hogy ezt másokon is észrevette.

Jézus kérte a tanítványokat, adjanak enni az embereknek. De nekik sem volt mit enniük és amikor

a tanítványok megkérdezték a tömegben lévőket, csak a romlatlan kisgyermek ajánlotta fel a nála lévő halakat és kenyeket. Ilyen helyzetben mindenki számára nyilvánvaló, hogy sokaknál van még élelem, de maguknak zsugorgatják. Jézus nem vette el magának és tanítványainak azt a nagyon keveset, ami előkerült, mondván, hogy én tanítok, éhes vagyok, nekem sincs, és a munkásnak jár a bére. Ehelyett csoportokba ültette az embereket. Elsősorban az ismerősök ülhetek együvé. Jézus megáldotta azt a kevés halat és kenyeret, megtörte őket, és a tanítványok a darabkákat odavitték a csoportokhoz. Ez a példaadás megrendítette azokat, akiknek volt. Egyben megfordulhatott a fejükben, mennyire visszás lenne, ha hazamenetel közben lemaradva vagy előre sietve, titokban majszolnák el az ennivalójukat. Megosztották a többiekkel, úgyhogy miután mindenki evett, és még maradék is volt. Így jutott a tanítványoknak és Jézusnak is, mégpedig jóval több, mint amennyihez az elején hozzájuthattak volna.

Felmérhetetlen hatást gyakorolt ezzel Jézus az emberekre. Ily vendégség után mindenki örvendhetett. Jézus megmutatta, miként kell a tömeget vezetni, irányítani. Jézust a nép nem az ingyen kenyérre vágyva, hanem emberi nagyságának, bölcsességének, igazi uralkodói erényeinek hódolva akarta királyának választani. De Jézus eleve nem akart földi hatalmat.

Virágvasárnaptól nagypéntekig. Húsvét előtt egy héttel, virágvasárnapon híveinek éljenzése közben vonult be Jeruzsálembe. Amikor bement a jeruzsálemi templomba, a zsidóság egyedüli templomába, nem az történt, amit a tömeg várt. A templom előcsarnokában pénzt váltottak és áldozati állatokat árultak. A papok csak a templom előcsarnokában vásárolt, általuk már megfelelőnek minősített áldozati állatokat fogadták el, viszont az árusok ezekért a kinti árak sokszorosát kérhették. Továbbá ilyenkor vált esedékessé az évi templomadó befizetése, és a papok, mondván, hogy a római pénzérme az istennek tartott római császárt ábrázolja, nem fogadják adópénzként. Helyette csak egy ritkábban használt pénzt, galileai sékelt kértek. Ehhez a zarándokok általában csak ott helyben, jóval kedvezőtlenebb árfolyamon juthattak hozzá. Jézus láthatta, hogy a zarándokok sarcolása a főpapok közreműködése nélkül nem működne, azaz a Mammon már a templomot is birtokba vette. Felborogatta a pénzváltók és az árusok asztalait és kiűzte őket a templomból. Az ünnepi előkészületeket zavaró, a templomban történt botrányos eset elbizonytalanította az összegyűlteket. A főpapok ezt kihasználva igyekeztek Jézustól minél hamarabb végleg megszabadulni.

Jézus teljesen magára maradt. Tudta, hogy rajta is beteljesedik a próféták sorsa, lásd a 5.1. fejezetben. Közvetlenül elfogása előtt, a tanítványaitól a kenyér példázatával búcsúzott. A magyar föld népe nem véletlenül hívta, és hívják sokan még ma is, a kenyeret életnek. Nemcsak táplálék a kenyér, hanem az emberi sorsot is példázza. Ahogyan több népmesei változatban szerepel, ősszel hideg földbe vetik, júniusban éles kaszával levágják, csépelik, malomkő közt töretik, végül a csaknem tüzes kemencébe vetik. Ennyi szenvedés után válik a kenyér éltető táplálékká. Ilyen az ember élete is. Úgy válhatunk mások táplálóivá, éltetőivé, ha előtte megszenvedtük a magunkét.

Legkevesebbet az átlagos ember szenved. Aki testben vagy szellemileg átlag alatti, annak több szenvedés jut. Ám az éhség, még ha kukából gyűjtött táplálékkal is lakhat csak jól valaki, enyhíthető és a szellemileg fogyatékos sem szenved annyira, ha szeretik. De minél értelmesebb valaki, mennél jobban meghaladja az átlagost, annál több szenvedés várja, ahogyan a próféták sorsa mutatja, lásd a 5.1. fejezetben. Amikor tanítani kezdett, Jézust először is a saját családja, faluja, közössége vetette ki. Hiszen ez az ács fia, ez beszél itt nekünk?! Ahol csak tanított, üldözték, el akarták fogni, be akarták vádolni. Ugyan elfogadták és keresték a segítségét, de amikor Jézus ellen vizsgálat indult, csak egy ember merte vállalni, hogy Jézus gyógyította meg. Virágvasárnap után pedig végleg magára maradt és jól tudta, hogy a biztos halál, a kínok kínja várja.

A keresztyénség alapvető szertartása az utolsó vacsorán történeteket idézi fel. Jézus megtöri a kenyeret és szétosztja a tanítványainak. Testeként adja, hogy ezt tegyék az ő emlékezetére máskor is. Az ő mérhetetlen szenvedésének példája adjon erőt számukra életük további küzdelmeiben. Mert Ő, Jézus mindezt végig tudta élni és el tudta szenvedni. Rájuk, követőire is sok szenvedés vár, de annál jóval kevesebb, mint amennyi neki kijutott. Azaz Jézus életének a példája éltesse őket, ez adjon erőt számukra, hogy kibírják mindazt, ami rájuk vár. Majd a vacsora után vérének nevezve adta a bort. Ugyanaz a vér éltesse őket, mely Jézust is éltette, ez legyen életük hajtóereje.

Aznap, nagycsütörtökön este elfogták és már másnap, nagypénteken keresztre feszítették. Isten fiai vagyunk, ezt tanította Jézus a Miatyánkban is, és ezt forgatta ki ellene az őt érteni nem akaró nagytanács. Azonnal halálra ítélték és Jézus nagypénteken meghalt a keresztfán. Utolsó órájáig hú maradt elveihöz. Bármit követtek el ellene, nem jött indulatba, nem vágott vissza. Tudta jól, hogy nem maguktól olyanok az emberek, a halálát követelő nép és a gyilkosai. Mindenki látta az istenképű romlatlan embert, és még az őt keresztre feszítő, kegyetlenkedő, nyereszkes katonákban is ezt figyelte. Megszánta őket, mert tudta, hogy jobbak lehetnek volna, ha a többiek máshogyan bántak volna velük. Imádkozott értük, mert nem tudhatják, hogy mit cselekszenek. Valamennyien, akik Jézus követőinek valljuk magunkat, így kell tennünk. Nem csak akkor kell a bűnt megbocsátani, ha az elkövető bevallja a bűnét és bocsánatot kér. Legalább azoknak kell tudnunk megbocsátani, akik a legközelebb állnak hozzánk, így a szüleinknek, a testvéreinknek, a gyermekeinknek, a házastársunknak, a rokonainknak, a szomszédainknak, és a munkatársainknak.

Nagypéntek után. Jézust eltemették. Ha valakit kivégeznek, különösen ennyire kegyetlenül, az ítélet célja az, hogy a kivégzetre csak rettegéssel, tetteire csak mint borzalmakra gondoljunk és a személye mihamarabb törlődjön emlékezetünkől. Jézussal nem ez történt. Vasárnap reggel a sírját üresen találták. A tanítványok beszámolóí szerint többen is látták Jézust, bár a teste nem úgy viselkedett, mint kereszthalála előtt. Azaz bár gyalázatos módon megölték, mégsem sikerült elpusztítaniuk.

Senki ne érezze hiányosságának, ha nem tudja felfogni, hogyan történhetett a feltámadás. Hogy Jézusnak miféle teste lehetett, miként jelenhetett meg az embereknek. Tanítványi beszámolók szerint például átment a falon. Lényeg az, hogy hiába ölték meg, mégis jelen volt közöttük, hatott az emberekre. Így a munkája folytatódhatott és kiteljesedhetett. Míg nagypéntek gyászünnep, húsvétvasárnap a feltámadás felszabadult örömnepévé vált.

Jézus földi megjelenései csak egy negyven napos időszakra szóltak, utána áldozócsütörtökön végleg eltávozott, a beszámolók szerint az égbe emelkedett. Rá tíz napra, az egyház születésekor, pünkösdkor töltetett ki a Szentlélek.

Az ünnepen történtek megértéséhez tudnunk kell, hogy kétezer éve, Jézus idejében a héber már csak a zsidó vallási szertartások nyelve volt, mint anyanyelv kiveszett. Judeában például arámul beszéltek. A több néphez képest erősen nőtt a zsidó népesség lélekszáma és Jézus idejében a Római Birodalom népességének közel 10 százaléka zsidó volt. Mindez a hagyomány követésének következménye volt, amely például előírta, hogy az étkezések előtt és az árnyékszék használata után igen alaposan kezét kell mosni.

Az egyház születésekor a birodalom különböző részeiből a sávout ünnepére összegyűlt, más-más anyanyelvű zsidók annyira összehangolódtak, hogy valamennyien anyanyelvükön hallották a többit beszélni. Amint a 3.3. fejezet végén már utaltunk arra, hogy az egymásban bízók öntudatlanul is kitárulkozhatnak társaik felé. Erre később, a 10.2. fejezet végén még részletesebben kitérünk.

Jézus tanítványai nem új vallást gyakoroltak, csak Jézus követői voltak. Úgy éltek és munkálkodtak, miként azt Jézustól tanulták. Amikor összegyülekeztek, úgy étkeztek, ahogyan az utolsó vacsora alkalmával Jézus tanította. A régi vallási szokásaikból annyi maradt meg, hogy felmentek Jeruzsálembe és a templom pítvarában imádkoztak. Nem volt szertartásuk, hanem naponként, később a hét első napján magánházaknál törték meg a kenyeret és Krisztus feltámadását ünnepelték.

Pünkösdtől Jézus tanítványainak maroknyi csapata lendületes növekedésnek indult. A Jézussal töltött három év során, anélkül hogy észrevették volna, nagyon sok mindent átvettek Jézustól. Jézusnak nem kevés példázatába és feddésébe került, hogy tanítványai megszabaduljanak a Mammon imádatától és ezzel az eredendő bűn terhétől. Jézus a versengésre való hajlamukat, amely a környezetükből átvett rossz minta hatására a vagyonért való küzdelemre volt beállítva, másfelé irányította. Önmagával versenyzett és a reá felnéző tanítványai önkéntelenül is ezt vették át tőle. A Jézus mellett töltött három évnek köszönhetően a gyógyítás képessége is megjelent bennük.

Jézus földi küldetése végén arra kérte őket, menjenek és tegyenek tanítvánnyá minden népet. Arról fogják megismerni a tanítványait, hogy azok ugyanúgy szeretni fogják egymást, mint ahogyan Ő maga,

Jézus szerette őket. Jézus tanítványai maguk nevelték csoportjaikat, évről évre sokszorozva az eredendő bűntől szabadultak számát. A csoportok tagjai egymás testvéreivé váltak, mindenüket megosztották a többiekkel. Mit sem törődtek a gazdagsággal, elég volt nekik a valóban szükséges. A tanítványai által térítettek alkották a következő csoportot és a tanítványok egymást követő nemzedékei a hatalmas Római Birodalom népességének említésre méltó részét a szeretet vallásának követőjévé tették. Gazdag, vagyonos emberek, vezető személyiségek, magas rangú katonák álltak közülük, lemondva kiváltságaikról, sőt még vagyonukról is. Jézus küldetése, az ember örök életének visszaszerzése, az emberiség kipusztulásának megakadályozása belátható közelségbe került. A tanítványok egyre növekvő csapatát, Jézus követőit, keresztyéneknek nevezték.

6.3. A keresztyénség mint vallás

Pál, lásd a 5.1. fejezetet, megtérése után nem kereste fel Jézus első tanítványait, Pétert és a többieket. A hatalmas tudású rabbinak saját elképzelése volt Jézus küldetéséről. Behatóan ismerte a teljes Ószövetséget és az utolsó vacsora, valamint Jézus halálának és feltámadásának általa megfogalmazott értelmezésével térítette a zsidókat. Mivel nem volt Jézus tanítványa, nem vehette át a jézusi mintát. A magyarázatait pedig alig-alig fogadták el. A zsidók elkeseredetten üldözték, mindent elkövettek, hogy elfogassák, börtönbe juttassák, megölessék. Viszont amikor Pál a pogányok között kezdett téríteni, szép sikereket ért el. Ennek oka az lehet, hogy Pál felismerte a pogányok bálványáldozati lakomája, lásd a 5.3. fejezetet, és az utolsó vacsora közötti párhuzamokat. Továbbá Pál meg akarta szüntetni a pogány istentisztelet fő elemét, az égőáldozat bemutatását. A szétszórta élő zsidóság csak egyetlen helyen, a jeruzsálemi templomban mutatott be áldozatot. A lakóhelyükön lévő istentiszteleti helyeken, a zsinagógákban rendszeresen volt istentisztelet, de ott csak a Tórát és az Ószövetség egyéb könyveit olvasták, magyarázták és értelmezték, lásd a 6.1. fejezetben a 4. parancsolatnál. Pál a pogányokat nem magára a zsidó vallásra, hanem egy, a zsidó valláshoz hasonló vallásra igyekezett téríteni.

Pál a következő megoldást találta az égőáldozatot bemutató istentisztelet eltörlésére: az utolsó vacsora is áldozati istentisztelet volt. Maga Isten mutatott be ekkor áldozatot és saját fiát, Jézust áldozta fel. Így állította helyre teremtett világának emberi bűnök által megbomlott rendjét és ezzel engesztelte ki önmagát. Ezek után minden további áldozat bemutatása szükségtelen. Azóta az istentisztelet arra szolgál, hogy felidézzük az utolsó, a minden bűnt eltörlő tökéletes áldozat bemutatását, amely megváltotta az emberiséget és mindazok bűnét eltörli, akik hisznek Jézus Krisztusban. Isten maga mellé emelte Jézust és az utolsó ítéletben Jézus ítéli meg, ki az, aki hitt Őbenne. Akik hittek, azokat magához veszi és megadja nekik az örök életet. Akik nem hittek benne, azokat örök kárhozatra veti. Pál mindezt ószövetségi idézetekre alapozva tanította. Ezt a zsidók nem fogadták el tőle. Ugyan az Ószövetségben szerepel az Isten fia fogalma, de ez az Istenhez legközelebb álló, Mózeshez hasonló emberekre vonatkozik.

Amikor Pál a pogányok között tanított és Jézust Isten fiának nevezte, a pogányok szó szerint értették, hiszen mint ahogyan a 5.3. fejezetben tárgyaltuk, a pogány világban megszokott volt, hogy az isteneknek földi nőtől született félisteni gyermeke legyen. Hogy Isten az egyetlen fiát áldozta fel utolsó áldozatként, könnyen felfogható volt a pogányok számára. Pál szerint Jézus azért volt tökéletes áldozat, mert élete utolsó percig sugározta Isten szeretetét az emberekre, és hűséges maradt mindhalálig.

Pál térítését felszabadulva üdvözölték a pogányok, hiszen már nagyon sokuknak elege lett mindabból, amit a Colosseumban és másutt láttak. Természetesen Pál, amikor a zsidók és a pogányok között tanított, más-más magyarázatot adott. Ahogyan mondta, zsidóknak zsidó, görögöknek görög tudott lenni. Pál felmérhetetlenül nagy történelmi tettet hajtott végre, az ő felismerésének és térítéseinek köszönhetően a sokistenhit, ha nem is azonnal, de eltűnt Európából.

Pál magyarázata szerint az örök élet az egyénre, az egyén halál utáni életére vonatkozik. Jézus az örök életről az édenkerti értelmezést használhatta, lásd a 2.6. fejezetet. Míg Jézus miértünk jött, az emberiség pusztulását akarta megakadályozni, azaz az emberiség fennmaradásért, örök életének lehetőségének visszaszerzéséért küzdött, a hangsúly rám, az egyénre került át. Nem a MI sorsunk, a közösség megmaradása,

hanem az ÉN egyéni sorsom vált központi kérdéssé, azon belül is az öröklétemről, az üdvösségemről, a halálom utáni életemről van szó. Hogy mi lesz velünk, meg tudunk-e maradni, mint emberiség, a következő válasz született. Nem maradunk meg, eljön a végpusztulás és az utolsó ítélet napja, amikor minden és mindenki megméréstésre kerül.

Pál számos, megtérített pogányokból álló gyülekezetet alapított. Ezeknek tagjai kapcsolatba kerültek a Jézus tanítványai által térítettekkel. Ennek köszönhetően a pogányból lett keresztyének átvehették mindazt, ami közvetlenül Jézustól eredt. Bár támadt feszültség a kétféle gyülekezet között, ez nem járt jelentősebb összecsapásokkal. Inkább Pál és Jézus első tanítványai vitáztak. Pál hatalmas pogány tömegeket térített meg és nemcsak a számbeli kisebbségben lévő zsidó-keresztyének, hanem végül a pogány-keresztyének is valamennyien Jézus tanítványainak, azaz Jézusnak az életmintáját vették át. Jézusi hasonlással, Pál hozta a lisztet és Péterék kis csapata volt a kovász.

A keresztyének üldözése Rómában 64-ben kezdődött és ez is segítette a keresztyénség terjedését. Mint a 5.3. fejezetben említettük, a kivégzések a Colosseum porondján a nyilvánosság színe előtt zajlottak. A keresztyéneket hitükért ítélték halálra, mivel annak szellemében nem fogadták el a császár istenítését. Nem egyenként, hanem általában csoportosan végezték ki őket. Róma szórakozni vágyó népe döbbenve szemlélhette, mint halnak meg a keresztyének. Nem félnek a haláltól, nem rettegnek, nem tör ki közöttük vakrémület, nem kezdenek összevissza rohangálni, hanem együtt maradva, rezzenés nélkül fogadják a kiéheztetett vadállatok rohamát. Ezzel egyben a legfőbb római erényeket, a rettenthetetlenséget, a bátorságot és a halál megvetését mutatták fel, ami csak növelte a keresztyénség vonzerejét.

Nem kell azt gondolnunk, hogy ha az egyes gyülekezeteken belül az eredendő büntől szabadult emberek találhatók, akkor a gyülekezetek között is a lehető legjobb a viszony. Erről szó sincs. Ahogyan az édeni, még romlatlan emberek életéről olvashattuk, lásd a 2.4. fejezetben, míg a csoporton belüli viselkedés maga a tökéletesség, addig az csoportok versengenek egymással. Azaz az eredendő büntől mentes emberek sem angyalok, így nem meglepő, hogy a római keresztyén gyülekezetek között is voltak ütközések, civódások.

Ne várjuk, hogy az evangéliumokból, a kutatók többsége szerint 70-100 között, évtizedekkel Jézus halála után keletkezettek, egyértelműen megtudhatjuk, mint tevékenykedett és miket mondhatott Jézus. Egyrészt olvashatunk a hallatlanul nagy tudású, kivételes képességű és mégis végtelenül szelíd és alázatos tanítóról, aki visszautasítja, hogy bárki dicsérje vagy nagy embernek tartsa, aki eleve elutasítja, hogy csodák tételével vonzza magához az embereket. Ehelyett élete példájával alakítja őket. Ez a kép a Jézust személyesen ismerő, őt követő zsidóktól származik. Másrészt ott vannak a Jézus csodálatos születésére, számos csodájára és isteni mivoltára vonatkozó történetek, közöttük saját kijelentései és megjelenései is. Mindezek a pogányok közül térített keresztyénektől eredhetnek, mivel a zsidó felfogástól mindez mélységesen idegen volt. Akkoriban az elméleti magyarázatok különbözősége nem számított, mert a keresztyén csoportok, gyülekezetek legfőbb összetartó ereje a Jézus tanítványain keresztül embertől emberig terjedő szeretet és az eredendő bűn erejét megtörni képes viselkedés volt.

Már Pál apostol idejében kezdett kialakulni a szervezett gyülekezeti forma, mivel a keresztyénség gyors terjedésével a szükség ezt kívánta. Lassan hatalmas szerveződéssé, tanrendszerré valamint mindent átfogó politikai hatalommá és jogi intézménnyé formálódott.

Pál szerint az Isten, aki az Atya, Jézussal aki a Fiú, a Szentlélekkel együtt alkotja a Szentháromságot, aki Atya, Fiú, Szentlélek, egy Isten három személyben együtt. Aki, bár jó kereszténynek érzi magát és nem érti ezt a fogalmat, nincs egyedül. Az elmúlt csaknem kétezer évben valószínűleg senki sem értette. Ha Jézust és a Szentlelket, akárcsak Istent örökké jelenvalónak gondolja és nem gyötri magát azzal, hogy melyik ki és mi és mikortól és mi a szerepe igazából, semmivel sem lesz kisebb vagy gyengébb a hite.

Róma a 2. század második felében, Marcus Aurelius császár uralkodása alatt érte el hatalma csúcsát. Utána a birodalom természeti erőforrásainak kimerülése miatt a leépülés korszaka következett. Róma mezőgazdasága és ipara elsősorban a talajokat élte fel. Nemcsak Itália termőföldjeit és erdőit károsította a birodalom gazdálkodása, hanem a tartományokét is, lásd a 5.3. szakasz végén. Hogy a birodalom szellemi egysége erősödjön, 313-ban engedélyezték a keresztyén vallás gyakorlását. Ezzel a birodalom többi val-

lásához, a pogány vallásokhoz és a zsidó valláshoz hasonló jogi helyzetbe került, államilag elismert vallássá vált.

Constantinus császár nemcsak hogy engedélyezte a keresztyén vallás gyakorlását, hanem hatalmas templomokat is építtetett. Constantinus rendelte el, hogy a vasárnap legyen a heti pihenőnap. A keresztyének visszakapták elkobzott javaikat. Ezek után ők is versenghettek a magas állami tisztségekért. A császár a pápának palotát adományozott és számos, ma is létező templomot és bazilikát alapított. Ezzel a hatalom és vagyon az egyházon belül is megjelent.

Ugyanakkor Constantinus megparancsolta, hogy a keresztyén csoportok közötti civakodás szűnjön meg. Zsinatokat hívott egybe, ezek célja a keresztyén egység megteremtése volt. A 325-ben tartott niceai zsinaton fogadták el az egyház tanításának zsinórmértékét, a krédónak (Credo) nevezett apostoli hitvallást. A zsidókeresztyéneket, akik magukat Jézus tanítványának és nem pedig isteni személye imádójának vallották, kizárták az egyházból. Az apostoli hitvallásban nem esik szó Jézus követéséről. Amikor ma hazánkban a különböző keresztyén felekezetek közös istentiszteletet tartanak, az ima így fejeződik be: »Hiszem az egy, szent, egyetemes és apostoli egyházat. Vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára. Várom a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet. Ámen.« Továbbá a zsinaton tárgyalók feladata a húsvét idejének pontos meghatározása volt. Ezt a tavaszi napfordulót követő első holdtölte utáni vasárnapra tették.

A krédóban nincs szó Jézus köztünk való munkálkodásáról, emberségéről, tanítványairól és a Jézus által adott életminta követéséről. Mindez mélyreható következményekkel járt, mert csak a másik embertől vehetünk át mintákat. Isten mindenek fölött áll, őt imádjuk, hódolunk neki, csodáljuk és magasztaljuk. Hogyan is válhatnék én, gyarló ember, oly tökéletessé, mint amilyen Jézus isteni személye volt?! Bár a hivatalból üldözött tanítványi felfogás visszaszorult és a keresztyének váltak, fertőződtek bűnbe esett emberré, mégis az egyház alapköve maradt. Mindmáig hordozza a Mammon által oly meggyötört emberiség megmentésének reményét.

Róma bukását példátlan méretű összeomlás követte, Róma városának milliós lakossága néhány évtizeden belül néhány tízezerre csökkent. Az egyház maradt a Nyugatrómai Birodalom egyetlen jelentős, fennmaradni képes intézménye. Szellemi vezető szerepe mellett a világi hatalmi harcokban is meghatározó szerepet vállalt. Gazdag volt és hatalmas, térített és egy idő után a katolikussá vált királyságok lakosai népesítették be Európa nyugati felét és Közép-Európa országainak egy részét. Az egyház a kegyetlen harcokból a gyengéket védő, istenfélő lovagokat formált. A katolikus világegyház teremtette meg Európa nagy részének szellemi és műveltségbeli egységét. Egyházszerkezete nem volt teljesen merev és így képes volt igazodni a változásokhoz.

A katolikus és ortodox keresztyénség. A Nyugatrómai Birodalom 476-ban bekövetkezett összeomlása után a Római Birodalom keleti tartományaiból alakult Keletrómai Birodalom, vagy ismertebb nevén Bizánc, még csaknem ezer éven át fennmaradt. Egészen addig, amíg 1453-ban a török szultán hadseregének ágyúí le nem rombolták fővárosa, Konstantinápoly várfalait.

Bizánc, akárcsak korábban a teljes Római Birodalom, különböző nyelvű és vallású népekből összeállt államalakulat volt. Róma bukása után az egyház keleti, ortodoxnak nevezett, és a nyugati részének fejlődése 1054-ben kettévált. Az egyházszakadás okául az szolgált, hogy míg a katolikus krédóban a Szentlélek „az Atyától és a Fiútól származik”, az ortodox és görögkatolikus krédóból a vastag betűs rész hiányzik. Az ortodoxok és görögkatolikusok Jézust mint embert példaképüknek tekintik, aki megmutatta nekünk, mint éljünk és hogyan bánjunk egymással. Tisztelik a szenteket, de nem közvetítőknak, hanem csak példaképeknek, tanítóknak tartják őket.

Miközben a nyugati egyház Róma központúvá vált, a mondás szerint minden út Rómába vezet, addig a ma keleti, ortodoxnak vagy görögkeletinek nevezett egyház egyenrangú és egyenjogú, közös ügyekben együtt döntő helyi egyházakra tagolódik. Támogatják államuk világi vezetését és ragaszkodnak az eredeti, hamisítatlan és megmásíthatatlan jézusi tanításhoz.

A keleti katolikus egyházak a keleti keresztény egyházak egyik csoportját képezik. Ezek különböző időszakokban az ortodox egyházból szakadtak ki. A magyar görögkatolikus egyház a római katolikus egyház része.

Szépség, jóság, igazság. A keresztény egyházatyák számára a szépség, a jó és az igaz egyetemes érvényű fogalmak. Nem mondhatja valaki azt, hogy az a szép, amit én annak tartok, az a jó, ami szerintem jó, vagy az az igaz, amit én igaznak vélek. Hasonlóan, nem kérdőjelezhető meg, mi az, hogy férfi és nő, apa és anya, mi a család és így tovább. Még akkor sem, ha vannak olyan egyének és csoportok, akik ezeket a nagy többség által elfogadott fogalmakat máshogyan értelmezik. A többség annyit tehet, hogy nem üldözi a fősodortól eltérő módon élő és kisebbségi véleményeket hangoztatókat.

6.4. A reformáció

Már a középkorban érezhetően gyengülni kezdett a hit. A reformációt kiváltó közvetlen ok az volt, hogy Rómában a Szent Péter bazilika építkezésének befejezéséhez a katolikus egyháznak nagyon sok pénzre volt szüksége.

Ha a bűnös meggyónja a vétkeit és bűneit és teljesíti a gyóntatója által kiszabott vezeklést, bűnbocsánatot nyer. A katolikus egyház tanítása szerint a búcsú a halált követő túlvilági, tisztító tűzben való szenvedés egy részének vagy egészének az elengedése. Súlyosabb bűnök esetén a bűnbocsánat feltétele az volt, hogy valamelyik búcsújáró helyre kellett zarándokolni. Ez komolyabb költségekkel járt és a pápa 1515-ben búcsúcédulákat bocsájtott ki. Ha valaki megvásárolta a búcsúcédulát, akkor a pápa elengedhette az imák elmondásából, a böjtölésből és a zarándoklatból álló, a bűnt elkövetett hívő lelkiismeretének könnyítésére kiszabott teendők egy részét, vagy akár az egészet is

Szakadt az egyház, megkezdődött a protestáns egyházak kialakulása. A katolikus tanítás szerint az üdvözül, aki jókat cselekszik és bocsánatot nyernek a bűnei. Viszont Luther Pálra hivatkozva olyannyira bűnösnek tartja az embert, hogy csak Isten könyörülő kegyelme mentheti meg. Az ember egyetlen érdeme az lehet, hogy hisz Isten kegyelmében és ezáltal nyer bűnbocsánatot. Azaz valamennyi hívő üdvözül. A reformátorok szerint csak az válhat hívővé, akit erre Isten kiválaszt. Valóban, valaki magától aligha lesz hívő, rajta kívül álló okokból, leginkább a közösség vagy valamelyik hívő hatására válik azzá.

A reformáció eszméi a könyvnyomtatás elterjedésének köszönhetően hihetetlenül gyorsan ismerté váltak. Éppen Luther fellépésének idején jutott el a nyomdászat odáig, hogy a kisebb terjedelmű iratokat igen rövid időn belül ki tudták nyomtatni. Luther hamarosan elkészült a Biblia németre fordításával is, amely pár évtizeden belül protestánsok százezreinek vált mindennapos olvasmányává. Mindez mélyreható következményekkel járt, lassan bárki elmélkedhetett a Bibliában olvasottakról, összevethette ezeket a reformáció tanításaival. Az egyszerű polgár is gondolkodhatott a Szentírás tanításairól és vitatkozhatott hittestvéreivel.

Kiindulva a kegyelmi kiválasztás tanából, a Szentírás szerint megfelelő helyeire hivatkozó hívő önmaga számára megnyugtató következtetésekre juthat. Ugyanis le van írva, hogy ha már bízol Istenben, Isten még közelebb enged magához és a szívedbe írja a törvények követését. Így nem kell a törvény betartásával külön törődnie, hiszen Isten úgyszólván jóvá alakítja őt. Nem kell aggódnia amiatt sem, mint áll majd meg az utolsó ítéletben Jézus ítélőszéke előtt. Mint a megszentelődés útját járó hívőt, Isten választottját, Jézus üdvözíteni fogja. Mivel nem kell az utolsó ítélet nyomasztó voltával foglalkoznia, úgy élhet, mintha az nem is lenne, és azt teheti az életben, amire a szíve, a bensője készíti. Ezzel a protestáns hívő felszabadulttá vált. Nem kell aggódnia amiatt, hogy komolyabb bűnt követhet el. Isten áll mögötte, figyel rá és Isten sem mindig bánt kesztyűs kézzel az emberekkel. Így arra sem kell gondolnia, hogy a jónak nem nevezhető cselekedetei bizonyosan helytelenek. Isten készítette erre.

Mindez nem általam kiötlött gondolatsor, hanem nekem szegeztek, amikor az USA-ban élve, az ottani gyülekezetek tagjai által többször is feltett 'Are you saved?' kérdésre, magyarra így fordítható: 'Meg vagy-

e váltva?’, úgy válaszoltam, hogy remélem igen, de ebben Jézus mondja majd ki a végső szót. Megdöbbenve néztek rám, mivel mint protestáns, így nem beszélhetnék.

Eleve üdvözlött voltának tudata hatalmas erőforrásokat szabadít fel a protestáns hívőben. Nemcsak benne, hanem a protestáns hitet követő közösségekben és népben is gyökeret verhet nagyra hivatottságának, kivételezettségének tudata. Amivel sajnálatos módon az is együtt járhat, hogy a nép egésze bűnök sokaságát követheti el anélkül, hogy bárkinek említésre méltó bűntudata lenne mindazok miatt, amit elkövettek.

Luther 1517-ben kiadott, reformációt beindító vitairata elsősorban a bűnbocsánat megadásának hitbéli kérdéseivel foglalkozik és csak a búcsúcédulák árusításával kapcsolatosan van szó benne a pénzről. Luther és a reformátorok sem beszélnek arról, hogy Jézus tiltja a Mammon követését és ezzel egyben a Tízparancsolat betartására figyelmeztet. Sőt Kálvin, aki egyesek szerint a reformáció legnagyobb elméje, legjobb szervezője volt, a tisztességes kamat védelmezőjeként szembeállt a középkori egyház kamatszédési tilalmával és ezzel a kibontakozó tőkés gazdasági rendszer fejlődésének serkentőjévé vált. Nem csoda, hogy az utóbbi évszázadokban a protestáns országok élen jártak a természeti kincsek gátlástalan kiaknázásában, mások forrásainak megkaparintásában, és többek között ők kényszerítették a többé-kevésbé fenntartható módon élő kelet-ázsiai országokat, Kínát, Indiát és Japánt hagyományos életrendjének feladására.

A protestáns és a katolikus egyház közötti feszültség Európa történelmének egyik legvéresebb és legkegyetlenebb háborújának, a harmincéves háborúnak a kitöréséhez vezetett. Valamennyi fél Isten nevében lépett hadba, Isten ügyéért küzdve, miközben a Tízparancsolat első kőtáblája szerint tilos a rossz és kegyetlen cselekedetek indoklásakor Isten készítésére hivatkozni. Bár az egyház mindjobban gyengül, mind a mai napig fennmaradt. Ezt annak köszönhető, hogy ma is számosan vannak az egyházban, akik Jézus első tanítványaihoz hasonlóan szeretik egymást és nem aszerint minősítik magukat és másokat, hogy mire vitték a pénzért és hatalomért folyó versengésben.

6.5. Az iszlám

Az iszlámot Allah Mohamed próféta közvetítésével adta az araboknak. Mohamedet Ábrahámhoz, Mózeshez és Jézushoz hasonló, vallást alapító prófétának tartják. A zsidó, a keresztyén és az iszlám ugyanazt az Istent imádják. Az iszlám a zsidókat és a keresztyéneket nem téríti, idősebb testvéreinek tekinti őket, de mivel katonai szolgálatot nem teljesítenek, különadót vet ki rájuk.

Allah Isten arab neve, a név a VAGYOK AKI VAGYOK arab változata. Allah mindenható, nincs rossznak mondható tulajdonsága. Allah követői nem szoronganak, nem félnek Allah-tól, mindenhol, mindenkor jelenlévő fenntartójuknak, éltetőjüknek tekintik. Maga az iszlám szó az Isten akaratába való belenyugvást, önmagunk Istennek való átadását jelenti. Az iszlám híveit muszlimnak nevezik. Mindennapi életüket a Korán egyszerű, valamennyi városban vagy pusztában élő arab számára könnyen betartható szabályai vezetik. A keresztyén istentisztelethez képest a muszlim vallásgyakorlat igen egyszerű, elég hozzá egy imaszőnyeg. Nincs alá és fölérendeltségen alapuló egyházi szervezet, elegendő volt a Koránt jól ismerő, szent életű emberekhez fordulni tanácsért.

Emberi létünk értelme az iszlám szerint az, hogy az ember elismeri Allahot mint a világ alkotóját és fenntartóját és arra törekszik, hogy neki tetsző életet éljen. Minden a világban, az élettelen tárgy és az élőlény a természeti törvényekben is megmutatkozó isteni akarat szerint létezik és követi az isteni rendet, ezért muszlim. Ami az embert illeti, a testi létét tekintve feltétlen muszlim, viszont az értelmét tekintve választhat. Ha értelmét tekintve is muszlim, akkor élete is tökéletesen összhangban van a világegyetemmel. Isten földi helytartója az ember. Az egész világ az emberért és az ember Istenért létezik.

Mutatja az iszlám közösség fenntartó, irányító erejét, hogy a korábban iszákos arabokat leszoktatta a szeszfogyasztásról és ezt a tilalmat mind a mai napig képes fenntartani. Ma az iszlám népszerűségének, sikereinek gyökere a hatékony társadalom és közösségszervező erejében rejlik. A sokistenhívő, egymással vetélkedő arab törzseket az iszlám szervezte az iszlám erkölcsére alapozott államba. A törzsi erkölcs

eszméje, miszerint ha a törzs tagja bajba kerül, a törzs más tagjai feltétel nélkül a védelmére kelnek, Mohamed az iszlám közösség egészére kiterjedő elvvé nyilvánította. Minden egyes muszlim hívő minden más muszlim hívő testvérének számít. Ugyan a testvérek vitatkozhatnak egymással, de a külső beavatkozással szemben egységesen lépnek fel. Az iszlám hitben élők testvérisége a történelem fontos tényezőjévé vált.

A szabványosítás átka az iszlámot is sújtja. Az alapkérdésben egyetértenek, a Korán valamennyi irányzat számára közös. De például nézeteltérés van abban, hogy a kinyilatkoztatást adó Mohamed örökösei Mohamedhez hasonlóan tévedhetetlenek-e. A síita irányzat szerint igen, a többséget alkotó szunnita irányzat szerint nem. Ez és ehhez hasonló, külső szemlélők számára kisebb eltérés elég ahhoz, hogy a Mohamed által hirdetett, valamennyi iszlám hívő számára kötelező testvériség eszméjét ne tartsák be. A síita és szunnita nem csak vitatkozik, ami természetes, elfogadható lenne. Sajnos nem bízták, bízzák a döntést Allahra. Hiszen ha az örökösnek tartott imámok Mohamedhez hasonlóan tévedhetetlenek, akkor az őt követők sorsa sokkal különb lesz. Csak egy-két nemzedéket kellett volna várniuk arra, hogy megtudják, mint vélekedik a hitvitájukról Allah. Ehelyett erőszakosak, ölik egymást és háborúznak.

6.6. Az egyistenhívő vallások hatása a történelemre

Ha az értelem elsősorban a hatalmi és vagyonosodási törekvések szolgája, akkor a társadalom előbb-utóbb elpusztítja önmagát. Ezért a fenntartható társadalom szellemi vezető rétegének el kell különülnie a hatalmat gyakorlóktól. Jó példa erre India, ahol a brahmanok, a papi kaszt tagjai szegények, adományokból élnek, viszont mindenki tiszteli őket és hallgat rájuk, lásd a 5.4. szakaszban. Európa fejlődése másfelé vitt.

A zsidó vallás nem térít, nem igyekezett és igyekszik terjeszkedni. Sokkal inkább a vallás elmélyültebb gyakorlására, végső soron az értelmesebbé válásra került a hangsúly. Már csaknem kétezer éve annak, hogy a zsidó apa legfőbb kötelességévé gyermekeinek megfelelő tanítása és nevelése vált. Ekkor vezették be a tanodai oktatást és a fiúknak meg kellett tanulniuk írni és olvasni. Tizenharmadik születésnapjukat betöltve a gyülekezet színe előtt kellett számot adni tudásukról. A Tóra heti tanulmányozásra adott részből egy akkor kijelölt szakaszt kellett folyékonyan felolvasni és érteni is kellett a nem is olyan egyszerű, az akkorra már kihalt nyelven, héberül írt szöveget. Aki nem volt képes a kívánt szinten olvasni, érdemben nem tudott részt venni az istentiszteleti alkalmakon, lásd a 6.1. fejezetben, és könnyen lemorzsolódott a zsidóságból. Emiatt az értelmesebb szülők gyermekei egyre kiválóbbakká, tehetségesebbekké váltak. Így a szétszórtságban élő, ám hagyományait féltve őrző zsidóság szinte mindenütt, ahol letelepedett, nagyszerű képességekkel rendelkező, kiemelkedő teljesítményekre képes személyekkel gyarapította az adott terület népességét. Mivel eleve írástudóak voltak, városi, magasabb képzettséget kívánó munkákat vállaltak, ha volt rá alkalmuk. Ráadásul az európai, az askenázi zsidóság értelmi szintje hányatott sorsuk, üldözöttségük miatt tovább nőhetett, ennek élettani mozgatójáról lásd a 3.6. fejezetet.

A két térítő vallás, a keresztyénség és az iszlám történelmet alakító tényezővé vált. Viszonyukat a keresztes háborúk mérgesítették el. Az iszlám társadalmak és a zsidóság viszonya egészen a 20. századig rendezett, jó volt, valószínű, ez az oka annak, hogy a muszlimok között élő szefárd zsidóság szellemi teljesítményei elmaradnak az askenázi zsidóságtól.

Az iszlám türelmesebb és ennek gyökere a két vallás istenképének különbözőségével függhet össze. Míg Allah jóságos, türelmes, és megbocsát annak, aki megérdemli, addig a keresztyént Isten kiszámíthatatlan haragja fenyegeti. Az iszlám tiltja az erőszakkal való térítést, a tanítása szerint csak az legyen muszlim, aki önként, jó szándékkal, jó lelkiismerettel válik azzá.

Pál az egyetlen fiát, Izsákot feláldozni kész Ábrahám cselekedetét, lásd 5.1. szakaszban, mint az erős hit követendő példáját tárja a keresztyének elé. Az ilyen istenkép nem Istent szeretővé, hanem inkább tőle rettegővé és szorongóvá teszi az embert és olyanokat hoz ki belőle, amelyeket egyébként aligha tenne. Hatalmasok alárendeltjeiket, szülők gyermekeiket gyötörhetik ennek a mintának megfelelően. Nem aggasztja őket, hogy mennyi rosszat követnek így el, hiszen Isten sem bánt kesztyűs kézzel az emberekkel és ők csak Isten eszközei. Pedig Jézus szerint is jóindulatú az Isten, akitől nem kellene félnünk és nem véletlen, hogy a Korán éppen hogy csak említi a fenti, Ábrahám áldozatáról szóló történetet.

Jézus az életét arra tette fel, hogy a leginkább hatékony eszközzel, életének a példájával küzdjön a Mammon ellen és ezután életmintája nemzedékeken keresztül való továbbadásának során egyre többen, végül pedig a teljes emberiség megszabadulhasson az eredendő bűn terhétől. Az egyház térítései nem ebben a szellemben, hanem gyakran erőszakkal történtek és olyan népeket, népcsoportokat is térítettek, akik térítőiknél igazabban éltek, és Jézust nem ismerve is a jézusi életmintát követték. Róma hivatalos egyházává válása után, Constantinus kéréseinek eleget téve a zsinatok átgondolatlanul állították fel a hitélet fő tételeit, úgyhogy azok később számtalan elkeseredett vitát gerjesztettek. Olyan fogalmakat állítottak a hitélet középpontjába, mint a Szentháromság. A katolikus és ortodox egyház, lásd a 6.3. szakasz végén, szakadásának közvetlen okává a Szentlélek eredetét taglaló görög nyelvű szöveg különbsége vált. Azokat, akik a katolikus egyház túlzott hatalmát és vezetőinek gazdagságát Jézus elveivel összeegyeztethetetlennek tartották, eretneknek minősítették és tűzzel-vassal üldözték és kegyetlen vallásháborúk sora tört ki, lásd a 4.4. szakasz végét.

Oroszország hatalmas kiterjedésű, soknemzetiségű, soknyelvű eurázsiai állam. A több nyelvű és vallású Orosz Birodalom 1917-ig Róma és Bizánc örökösének, a harmadik, és egyben az utolsó Rómának tekintette magát. A Nyugat államaival összevetve megállapítható, hogy a különböző nyelvű és vallású népei békességben éltek és élnek egymással. Ezt az orosz ortodox egyház szellemiségéhez köthető, lásd a 6.1. fejezetben. A közvetítő nyelv, az állam hivatalos nyelve az orosz. Aki nem orosznak született, és nem vallásos, emiatt nem kerül hátrányba, kivéve ha olyan állami tisztségre pályázik, amely az orosz nyelv bizonyos szintű ismeretét követeli meg. Más a helyzet Ukrajna nyugati térségében, amely évszázadok óta a lengyelek és oroszok közötti ütköző zónát képezte. Napjainkban is az. Az ukrán kérdés történelmi, nyelvi és vallási vonatkozásait nem részletezzük, csak annyit jegyünk meg, hogy ebben mi magyarok is érintettek voltunk és vagyunk.

Az iszlámban az Isten egy Isten, ezért az iszlám egyszerűbb volt, mint a Szentháromság fogalmával küzdő keresztyénség. Ebben rejlett az iszlám egyik nagy előnye. Amikor Mohamed halála után az egységbe forrt arab törzsek közösségbe forrtak és hódítani kezdtek, az Európán kívüli keresztyének arab uralom alá kerültek. Az iszlám nem térítette őket, meghagyta szabad vallásgyakorlásuk jogát, csak különadót kellett fizetniük. Csupán töredékük maradt meg keresztyénnek, nagy többségük a könnyebben gyakorolható, egyszerűbb iszlámra tért át. Hasonlóan, amikor a világbirodalmat kiépítő mongol hódítók olyan területet hódítottak meg, ahol keresztyének és muszlimok egyaránt éltek, valamennyi esetben az iszlámra tértek át. Döntésüket azzal indokolták, hogy egyszerűbb gyakorolni és könnyebb hinni.

A hagyományos arab felfogás szerint a nő alávetett helyzetben van, a házasulandó férfinak meg kell őt vásárolnia és a férje tulajdonává válik. Azaz a nő nem választhat és nincs beleszólása abba sem, hogy hány gyermeket szül. Sőt a férfi sikerességének a jele, hogy megengedheti-e magának a több feleséget és hogy összesen hány gyermeke van. Napjainkban azon országokat, ahol az iszlám az arab szokásnak megfelelő családképet követi, hatalmas, az egész világra nézve is nagyon súlyossá váló válság sújtja.

7. Filozófia

Miután az előző részben áttekintettük, miként alakította és alakítja világszeméletünket a vallás, rátérünk a bölcelet (filozófia) világszemléletet formáló hatásának tanulmányozására. A bölcelet egyfajta köztes terület a vallás és a tudomány között. A vallás hasonlóságokat elemezve értelmezi a világot és arra tanít, hogy a világ rendjét létrehozó és fenntartó természetfölöttihez igazodva kell élnünk közösségként és egyénként egyaránt. A tudomány, mellyel a következő részben foglalkozunk, a természeti jelenségeket megfigyelve, modellezve és kísérleteket végezve kutatja, hogy milyen a világ. Ennek a tudásnak a birtokában igazodhatunk a világ valóságához és rendezhetjük be az életünket.

Ne gondoljuk, hogy merev határt húzhatunk a vallás, a bölcelet és a tudomány között. Gondoljunk Jób könyvére, mely az Ószövetségben található és Kr. e. 6. században keletkezhetett. Akkoriban született meg a

görög bölcelet is. Jób könyve nemcsak a bölcelet alapvető kérdéseivel, mint a világ kiszámíthatatlanságával, az ember esendőségével, a bűn és a szenvedés, a jó és rossz, valamint az élet és a halál kérdésével foglalkozik, hanem igen számos, jóval később természettudományos vizsgálatok tárgyává való kérdést is megfogalmaz. Mint például, hogy honnan van az eső, a harmat, a hó, a jég, a felhő, a villám, melyek az ég törvényei, honnan van a fény, melyek a földi törvények és így tovább.

A bölcelet, görög szóval filozófia születéséhez az vezetett, hogy a természet egyes jelenségeiben szembeűnő rendezettség, rendszeresség mutatkozik. Emiatt felvetődött az a gondolat: nem biztos az, hogy az istenek és egyéb természetfölötti lények személyesen döntenek el mindent, hanem inkább valami másféle mozgató áll a világ jelenségei mögött. A bölcselő (filozófus) azon elmélkedik, hogy milyen lehet a világ, módszere a 3.2. fejezetben tárgyalt, mintaelemzésen alapuló bölcs gondolkodás.

Kezdetben a bölcelet gyakorlatilag mindent magába foglalt, a bölcselő egyaránt volt matematikus, csillagász, pap, orvos és így tovább. Ahogyan telt az idő, úgy szakadtak ki a bölceletből az önálló tudományokká fejlődő területek.

A bölcséleti gondolkodást az ókori görög filozófiát tanulmányozva tekinthetjük át a legegyszerűbben. Az ókori görögök, elsősorban Athén teljes jogú polgárai számára az anyagiak, a velük való foglalkozás alantastnak számított, lásd a 5.3 fejezetben. Ezért tömérdek idejük maradt a beszélgetésre és a gondolkodásra. Nagyon sokat foglalkoztak az embert leginkább érdeklő kérdésekkel. Megfogalmazták őket és az ezekre adott válaszaik azóta is mértékadóak.

7.1. A görög bölcelet Szókratész előtt

Ahogyan a 5.3. fejezetben tárgyaltuk, a sokistenhívő görögség nem tartott emberi módon viselkedő isteneitől, mivel azok nem törődtek az emberekkel. Nem az égbe, hanem az Olümposz hegy csúcsára helyezték a lakhelyüket. Senkinek sem fordult meg a fejében, hogy ellenőrizze, hogy tényleg ott laknak-e.

Isteneik nem voltak mindenhatóak, még a főisten, Zeusz sem tehetett meg mindent. Volt még náluk is nagyobb hatalom, a szükségszerűség, az ananké. Továbbá a görögök látták azt is, hogy vannak dolgok, amelyek nem történhetnek, nem folyhhatnak le másként. Azaz a világot egyfajta rend uralja, aminek oka, magyarázata kell, hogy legyen. Gondolkodni kezdtek azon, mi irányíthatja a világot. A milétoszi görög bölcselők, legelőször is Thalész vetette fel, hogy a természeti jelenségek isteni közreműködés nélkül is leírhatóak.

Thalész, Anixamandrox, Anaximenész. Thalész a kisázsiai Milétoszbán (ma a térség Törökországhoz tartozik) élt, de járt Egyiptomban is, és elsajátította az ottani mérnöki, csillagászati, mértani és egyéb tudást. Ókori görög források szerint a mértant Thalész hozta be Görögországba, maga is bizonyított tételeket, a Thalész tétel általános iskolai tananyag. Mezopotámiában tanult ismeretei alapján jövendölte meg a Kr. e. 585. évi teljes napfogyatkozást, amely után Thalész tekintélye hihetetlen mértékben megnőtt.

Thalészhoz és tanítványaihoz kötődik annak kimondása, hogy valamennyi, az anyagi világban történt esemény okát magában az anyagi világban kell keresni, azaz minden dolog anyagi lényegű. Őselemnek vagy ősi létnek azt nevezik, amelyből minden létező keletkezik, a dolgok legelőször létrejönnek, s amelybe visszakerülve végül is megsemmisülnek. Eközben a lényeg megmarad, de megjelenésében megváltozik. Éppen ezért azt hiszik, hogy igazából semmi sem születik és semmi sem pusztul el, mivelhogy ugyanaz a természet szüntelenül megmarad. A nézeteik az őselem száma és mibenléte tekintetében különbözőek. Thalész például - ő az anyagelvű bölcelet első művelője - a vizet tartja ilyen elemnek, valószínűleg azért, mert minden, ami él, vizet is tartalmaz.

Az élőhöz hozzátartozik a mozgás, amelynek célja van. Thalész szerint a világ valamennyi dolgában ott van az isteni, hat és működik benne, a dolgoknak lelkük van. Például a mágnes meg tudja mozdítani a szöget. Thalész nem volt istentagadó, szerinte az istenek nem személyes módon cselekvők, hanem

inkább a világ dolgait, jelenségeit mozgató, vezérlő erőkkel azonosíthatóak. Ugyan a mágnes istenéről nem szoktunk beszélni, de a sok minden más mögött álló istenről viszont igen.

Anixamandrox, Anaximenész. Thalész tanítványa, Anaximandrosz volt az első természettudós. Jelentősége nem elméleteinek igazságában rejlik, hanem inkább abban, hogy mit gondolt a természet jelenségeinek vizsgálatáról. Nem tisztelte a tekintélyeket, így tanítójának, Thalésznek az elméletei közül csak néhányat fogadott el. Anaximandrosz szerint a világ lényege nem a víz, ahogyan Thalész hitte, hanem a láthatatlan, megfoghatatlan ősananyag vagy őselem, amit ő aperiionnak nevezett.

Anixamandrox használta először a kezdet elnevezést. Minden, a víz, a levegő, a föld és a tűz az őselemből származik és ebbe tér vissza. Közben a részek egymásba alakulhatnak, de az egész azonban változatlan. Kozmológiai elméletet fogalmazott meg. Feltételezte, hogy az égitestek mozgását matematikailag megfogalmazható törvényszerűségekké lehet elírni. Kozmológiai modellje szerint a Föld a világegyetem közepén fekszik és gömb alakú. Lebeg, anélkül, hogy valami tartaná, azért maradhat fenn, mert mindentől egyenlő távolságra van. A Hold ragyogása megtévesztő, mert fényét a Naptól kapja, a Nap viszont nem kisebb a Földnél és a legtisztább tűz. Úgy gondolta, hogy számos világ létezik párhuzamosan. Az ember őseinek a vízből származó állatokat tartotta. Anaximandrosz készítette az első világtérképet és ő találta fel a napórát.

Anaximenész, Anaximandrosz tanítványa, akácsak Anaximandrosz, szintén azt állította, hogy a természet egységes és végtelen. Ám az őselem nem meghatározatlan, mint ahogyan Anaximandrosz tanítja, hanem meghatározott, amit ő levegőnek nevez. Amikor a levegő nyugodt, nem érzékelhető, ellenben a hideg, a meleg, a nedvesség és a mozgás következtében láthatóvá válik. Ha megritkul, felmelegedve tűzzé hevül, lásd a Napot. Ha lehül, megsűrűsödve széllé, azután felhővé, utána vízzé alakul, amely még sűrűbbé válva jéggé dermed és végül föld, kő az egyéb lesz belőle. Szerinte az égbolt teljes egészében jéggel borított átlátszó kristály félgömb és a csillagok szögeként vannak beléfűrődve. A Nap a Föld körül forog, a Hold pedig a Naptól kapja a fényét. Ez az elképzelés közel 2000 évig tartotta magát.

Püthagorasz. (szül. Kr. e. 570-ben) a legjobb korabeli görög bölcselek tanítványa volt és hosszabb tanulmányutakat tett külföldön. Egyiptomi papoktól és babiloni csillagászoktól tanult matematikát és sok mást is. Püthagorasz és köre, a püthagoreusok, átvették és továbbfejlesztették a korábbi nagy birodalmak matematikai és egyéb tudását. Továbbá Püthagorasz felfedezte, hogy két egyszerre megpendített húr hangját akkor halljuk összehangzónak, ha a húrok hosszai egész számként aránylanak egymáshoz. Ez arra a felismerésre vezette, hogy a világban mutatkozó szabályszerűségek az egész számok arányaival fogalmazhatók meg.

Püthagorasz szerint a számok egyben anyaguk is van: az egyes szám pontszerűnek, a kettes egyenes, a hármas síknak, a négyes térfogattal rendelkező testnek feleltethető meg. Mivel minden létezőnek van alakja, valamennyi számokra bontható. Például Püthagorasz egy tanítványa kiszámította a lovat megadó számot. A világ dolgai közti távolságokat a húrok hosszainak fenti törvényéhez hasonló matematikai törvény, a harmónia szabja meg. Így alakult ki a világ összehangolt rendje, az égi mozgások harmóniája, amit a szférák zenéjének neveztek, az egészség, az erény, a művészetek és a zene is.

Szerinte az ember lényege nem a teste, hanem az igazi énjét a lelke hordozza. A lélek halhatatlan és anyagtalan, a pusztulásra ítélt test csak átmeneti szállásként használja. Ez nem légből kapott feltételezés, hiszen az újszülött életének első félórájában megfigyelhető viselkedésének magyarázatául is szolgál, lásd a 4.5. szakaszt.

Hérakleitosz. Kr. e. 540 tájt született, nem messze Miléosztól. Szerinte a valóság lényege a dolgok állandó változása. Ha nem észleljük a változást, akkor is zajlik, csak igen lassan, ahogyan a patak is alakítja a medrét. Hérakleitosz híres mondása szerint nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Valamennyi dolog az ellentétes erők harcának eredményeként alakul ki. A küzdelem maga az élet. Ha a világon nem

zajlana a harc és a küzdelem, a halál szörnyű csendje jellemezné. A folyamatos átalakulások jelképe a Herakleitosz által őselemnek tartott tűz.

Xenophanész, Parmenidész, Zenon, Melisszosz. Xenophanész szerint Isten nem téveszthető össze a görögség emberarcú isteneivel. Ha a lovaknak isteneik lennének, akkor a ló is lovakként mintázná azokat. Isten csak egy van.

Egészen a 16. század végéig a változás, a mozgás leírása és okainak megértése nagyon sok fejtörést okozott. Elsősorban az volt a zavaró, hogy a megfigyelők ugyanazt a jelenséget különbözőnek láthatták. Attól függően, ki melyik parton van, vagy a hídon állva merrefelé néz, máshogyan írja le, merre folyik a Duna. Az egyik legnevezetesebb görög bölcsele, Parmenidész egyenesen azt állította, hogy valóság csak egy van, és az egyetlen, egész, mozdulatlan és örök. A tér egészét kitölti, így üres tér hiányában nincs hová elmozdulni, azaz a mozgás és változás nincs, mindez csupán látszat. Azaz a látszat a színként, ízként, hangként stb. érzékelhető dolgok összessége, míg a lényegét a látszat változandósága rejti el. Michelangelo, amikor ragyogó tehetségét dicsérték, ő azt válaszolta: Látom a márványtömbben az angyalt és levésem a tömből mindazt, ami az angyalt eltakarja. Azaz a tömb valójában angyal, de nem látjuk, mert a látszat elfedi.

Parmenidész tanítványa, Zénon paradoxonok sorával szemléltette, hogy a mozgás nem létezik. Közülük a legismertebb az, hogy a gyors lábú Akhilleusz sohasem érheti utol a teknősbékát. Hiszen miközben utoléri, a teknősbéka már elmászott. Mire Akhilleusz megteszi azt a kis távolságot, a teknőc már nincs ott és így tovább. Míg Parmenidész számára a lét valamilyen időn kívüli dolog, Melisszosz szerint a lét a megtapasztalható valósággal, a végtelen egy és örök világegyetemmel azonosítható.

Empedoklész. (szül. Kr. e. 492-ben) fedezte fel a levegőt. Nyílásával lefelé fordított edényt merített a vízbe és látta, hogy a folyadék nem jut be az edény belsejébe, mert a levegő tömege visszatartja. Észrevette, hogy ha a vízzel telt vedret eléggé gyorsan forgatjuk, a víz nem folyik ki belőle. Ezzel felfedezte a centrifugális erőt. Fejlődéelmélete szerint a legelső élőlények véletlenszerűen jöttek létre. Testrészeik darabkákból álltak össze, majd a testrészek is összetapadtak. Az így összeálltak közül a legrosszabbul sikerültek lassan kipusztultak, amelyek pedig a többinél nagyobb összhangban álltak egymással, megmaradtak.

Empedoklész szerint az egyetlen őselem helyett négy őselem van, ezek a tűz, a levegő, a víz és a föld. Vonások és a taszítások, a szeretet és a viszály keveri össze őket. A dolgok keverednek, majd szétválnak, az Egyből sok lesz, majd a sokból újra Egy. Valamennyi születés egyben halál is, mert az új megjelenésének az a feltétele, hogy a régi egy részének el kell tűnnie.

Anaxagorász. (szül. Kr. e. 500 körül). Anaxagorász volt az első bölcsele, aki az anyag mellett az értelemmel is foglalkozott. Szerinte anyag tehetetlen és az anyagi lényeknek nevezett Értelem alakítja és rendezi az anyagot. Az Értelem, a hindu szattvához, lásd a 5.4. szakaszban, hasonló tényező, csak az életre kelt dolgokban mutatkozik meg, és neki tulajdonítható a világegyetem dolgainak elrendezése.

Anaxagorász szerint az őanyagok végtelen számban és minőségben vannak jelen. Minden dologban benne rejtőzik minden más anyag, de ezek közül csak a többségben lévők és ezért jobban láthatók észlelhetők. Emiatt az állatok által elfogyasztott étel hússá, csonttá, szőrré, tollá és így tovább alakul. Szerinte a fényesebb égitestek áttüzesedett kődarabok, amelyek az égbolton keringenek. A Hold csupán egy hideg kődarab, amelyet a Nap világít meg. Az üstökösök annyira át vannak tüzesedve, hogy csóvát húznak maguk után. A földrengéseket a Föld gyomrába szorult levegőtömegek mozgása idézi elő. A szeleket a Nap által felmelegített levegő ritkulása hozza létre. Az ember azért lett a legértelmesebb lény, mert keze van. Mivel Anaxagorász azt tanította, hogy a Nap izzó anyag, istentagadás miatt perbe fogták. Emiatt menekülnie kellett Athénből.

Leukipposz, Démokritosz. Leukipposz (szül. Kr. e. 480 körül) jutott el az üresség létének kimondásához. Korábban mindenki tagadta, hogy volna üresség. Továbbá ő vezette be a végső testecskek, az atom, a tovább már nem osztható részecske fogalmát. Démokritosz (szül. Kr. e. 465 körül) Leukipposz tanítványa volt. Az üresség és atom fogalmára építve ő oldotta fel a változás és az állandóság fogalmai közötti feszültséget. Feltételezte, hogy többfajta atom is van, méretben és alakban különböznek egymástól. Az űrben mozognak és összeállhatnak vagy szétválhatnak, ez áll a világ tárgyainak változása mögött. Az atomok kapcsolódásai érintkezéseken, gépies kötődéseken alapulnak. Az erőről még nincs szó.

7.2. Szókratész és követői

A Szókratész előtti filozófusok elsősorban a természettel, a természeti jelenségekkel foglalkoztak. Szókratész Kr. e. 469-ben született Athénban. Fellépése fordulópontot jelent, mert a bölcselek figyelmét az ember és az ember erkölcsi kérdései felé fordította. Szókratész szerint aki tudja, mi a jó, saját érdekében aszerint akar majd élni. Így az élet célja a jó megismerése.

Nem könnyű a jót felismerni, mivel az elménket a benne tenyésző gyomok fojtogatják, és az igazság kis növénykéje csak nehezen szabadítható ki. Első feladat a gyomtalanítás, ezért Szókratész tudatlanságot színlelve kérdegeti beszélgetőtársait. Úgy tesz, mint aki teljesen készületlen és tanulni akarna a másiktól. Folytonosan magyarázatokat kér tőle és a végén szembesíti az ellentmondásaival. Miután ilyen módon tisztázódott a kérdés, újabb gondolatok világosabb, általánosabb megfogalmazására ösztönzi a beszélgetőtársat. A jóságról és más elvontabb fogalomról folytatott párbeszédeiben arra törekedett, hogy egyetemes, mindenki számára elfogadható fogalmakban gondolkozhassunk. Saját elméjének működését figyelve rájött, hogy lakik benne valami, ami nehéz pillanatokban tanácsokat ad. Mindig csak akkor szólal meg, ha le akarja beszélni valamiről, amit tenni akar, de rábeszélni sohasem beszél. Ez mai fogalmainkat használva azt jelenti, hogy a tudatalatti letiltja a tudatos által hozott döntést, lásd a 3.1. fejezetben.

Szókratészt nem érdekelte az anyagi jóléte, igénytelen volt. Soha sem kért pénzt a tanítványaitól. Feleségét, Xantippét emellett az is bosszantotta, hogy házon kívül állandóan csak beszél, otthon viszont szinte egy szót sem szól. Ezért egyszer a feldühödött feleség egy vödör vizet zúdított a nyakába. Szókratész erről így beszélt a barátainak: tudtam, hogy Xantippé mennydörgéseiből előbb-utóbb eső lesz. Nem csupán filozófus, hanem elsőrendű, kiváló katona is volt, aki a harctereken kivívta bajtársai csodálatát. Önmegtartóztató sem volt, viszont soha sem részegedett le, bárkit a padlóra tudott inni.

Szókratész nem írt le semmit, tanításait elsősorban Platón könyveiből ismerjük. Hogy ezekben mennyi az, amit Szókratész mondott és Platón mit tett hozzá, nem tudhatjuk.

Szókratész szókimondó volt, továbbá az utcákon és tereken elkapott beszélgetőtársait sokszor kétségbeesésbe kergető következetessége nagyon sok ellenséget szerzett számára. Kr. e. 399-ben az ötszáz athéni polgárból álló bíróság 280-220 arányban szavazva halálra ítélte. Védőbeszédében azt fejtegette, hogy a delphói jós őt mondta a legbölcsebbnek. Szerinte a jóslat mögött az rejlik, hogy Szókratész azért a legbölcsebb, mert ő tudja, hogy mit nem tud. Míg mások, akik valamihez jól értenek, azt hiszik magukról, hogy minden másban is kiválóak.

Bár tehetne volna, Szókratész nem szökött meg börtönéből és kiitta a méregpoharat. Perének lefolyását és a börtönében folytatott beszélgetéseit is Platón könyveiből ismerjük.

Szókratész követői közül a künikusok (cinikusok) szerint a legfőbb jó az egyéni szabadság. Hogy minél szabadabbak lehessenek, a legszükségesebbekre szorítják le az igényeiket, és lemondtak az örömeikről. Lényegében a Mammon ellen lázadtak fel. Diogenész nappal is égő lámpással járt, hogy az igaz embert keresse. Egy hordóban lakott. A világot meghódító Nagy Sándor lovaglás közben pillantotta meg a napon sütkérező Diogenészt. Az uralkodó felajánlotta, kérhet tőle, amit akar. Diogenész így válaszolt: Menj arrébb, mert eltakarod előlem a Napot.

A kürénei irányzat követői szerint a jó az örömmel, a rossz pedig a fájdalommal azonos. Ne meneküljünk a múltba, ne ábrándozzunk a jövőről, hanem éljük meg a jelent. Mindig, minden pillanatot igyekezzünk

kihasználni, élvezzük annak örömét. Nincs két egyforma pillanat az életünkben, élni annyi, hogy önma-gunk feladása nélkül megragadjuk a pillanat adta lehetőségét. Csak az a fontos, hogy ne váljunk örömeink rabjává. Arisztipposz ezt így fogalmazta meg: jobb, ha a pénz vész el Arisztipposzért, mint Arisztipposz a pénzért. Amikor Arisztipposzt azzal vádolták, hogy a híres hetérához jár, így válaszolt: Ő az enyém, de én nem vagyok az övé. Vagy így: Nem az a szégyen, hogy elmész hozzá, hanem az, ha nem tudsz tőle eljönni.

A megarai bölcselek szerint arra kell törekednünk, hogy a dolgok belső értékének megragadására összpontosítsunk és ne a látszattal törődjünk. Például, ha köztisztviselő akarok lenni, akkor ne a rangra, hatalomra, hírnévre törekedve tegyem, hanem hogy a tisztviselő munkáját jobbra téve a köz javát szolgáljam.

7.3. Platón

Szókratész legkiválóbb tanítványa Platón Kr. e. 428-ban született Athénban főnemesi családból. Bár származása és körülményei a politikusi pálya felé terelgették, Szókratész elítélése után kiábrándult a korabeli demokratikus rendszertől és felfigyelve az erkölcsi, államelméleti kérdések tanulmányozására fordult.

Máig megfontolásra érdemes az, amit például a pénzről ír. A pénz nem egyszerűen az árucseré esz-köze. A föld termékeit, miután tönkremehetnek, nem lehet felhalmozni. Hasonlóan egyéb árucikk sem halmozható, mert értékét veszítheti. Viszont az aranyat és a belőle készült pénzt meg lehet őrizni, mert megtartja az értékét. Ezért aki a pénzt birtokolja, előbb-utóbb kiforgathat másokat abból, amijük van és ez csak elégedetlenséghez, boldogtalansághoz, feszültségekhez vezet.

Platón államelmélete. Platón Állam című könyve máig alapmű. Hatféle kormányzást különböztet meg. Ha jó emberek a vezetők, első helyre az egyetlen ember, a bölcselek király által vezetett államot teszi. Utána következik a kevesek, a főnemesek által való vezetés (arisztokrácia), majd a sokak kormányzása, a (demokrácia). Ha azonban hitvány emberek a vezetők, megfordul a helyzet. Ekkor az első helyen a sokak kormányzása, a mindenkinek mindent ígérők által vezetett állam (demagógia) van, második helyre a kiskirályok uralma (oligarchia) kerül, a harmadik, a legrosszabb államforma a zsarnokság (diktatúra). Arisztotelész, majd később Polübiosz, a Kr. e. 2. században élt görög történész a demokrácia elfajult változatáról, a csőcselékuralomról (oklokrácia vagy mobokrácia) is beszél. Ennek során az utcákra vonuló, dühöngő, rabló, gyűjtogató, törő-zúzó tömeg terrorizálja az országot. Ha a vezető réteg, az arisztokrácia, ma a pénzarisztokrácia, annyira elkorcsosodott, hogy vagyona még volna, de a szórakozáson és a dorbézoláson kívül mással már nem törődik, a utcákon megjelenő, tomboló csőcselék az összeomlás bekövetkeztének előjele. Gondoljunk Madách Imre művére, Az ember tragédiájának 6., római színjére.

Barlang hasonlat. Csak akkor lehet helyesen kormányozni, ha tudjuk, mi a valódi helyzet. Platón a valóság és a látszat viszonyát a barlang hasonlatával szemlélteti. Képzeljük el, hogy megbéklyózott emberek élnek a barlangban, háttal a bejáratnak. Nem fordulhatnak meg, csak a barlang hátsó falát láthatják. A barlang előtt tűz ég, a tűz és a barlang szája között mozgó, bábokat hordozó, beszélgető alakok árnyékokat vetnek a barlang falára. A barlangban élők számára a világ ilyennek látszik, számukra ez a valóság. Csak az árnyakat észlelhetik és a beszélgetés moráját hallják, a történések csak ezeken keresztül jutnak el hozzájuk, de közül is csak azok, amelyek a barlang előtt játszódnak.

Képzeljük, valaki, egy filozófus, kiszabadítja magát és kijut a fényre. Miután a szeme megszokja előbb az éjszakai, majd a nappali fényt, felismeri, hogy az árnyak emberek és ők beszélgetnek. Gyönyörködik abban, mennyire csodálatos a világ. Azután visszamegy a barlangba és elbeszéli a társainak, mennyi sok szépséges dolgot látott és felveti, miért kell nekik itt rabságban, sötétségben élni. Társai először is kinevet-nék, hogy miket beszél. Ha viszont ragaszkodna ahhoz, hogy a kinti életet válasszák, keményen elbánnának vele, akár meg is ölnék.

Platón szerint megfigyeléseink nem lehetnek teljesek, csak olyanok, mint a barlang falára kivetülő árnyékok. Az ember nem ismerheti meg az igaznak tekintett világot, csak tétován keresgélhet, kiszolgáltva az anyag zűrzavaros viselkedésének, kiszámíthatatlan fordulatainak.

Idea. Platón a világot két részre osztotta. Igazi valóságnak a változatlan, tökéletes, elvont képzeteknek, az eszméknek, az ideáknak a világa tekinthető. Ezzel Platón túllépett az anyagi világon, annak viselkedését az anyagnál magasabb rendű fogalmakkal kezdte magyarázni. Legfőbb idea a jóé, majd jön a szépség, szeretet ideája, ezeket követik a matematikai fogalmak, a szimmetrikus mértani alakzatok ideái és végül az anyagi dolgok ideái. Ezen azt értjük, hogy például nincs két egyforma ló, de valamennyi lóban van egy közös, ez a ló ideája. Ami megfigyelhető, az érzékeink által vizsgálható anyagi világ az igazi valóságnak, az ideák világának csupán árnyéka, tökéletlen utánpótlás.

Platón két világának két isten felel meg. Egyik az eszmék világát uraló, tökéletesen jó, igaz, örök és változatlan Isten, aki a téren és időn kívül helyezkedik el. A másik, a Demiurgosz, az idők során az anyagi világot formálja. Maga az anyagot nem ő teremtette, ő csak alakítja, értelmet visz az értelem nélküli anyagba. Tökéletlen, merev és konok az anyag, ellenáll az isteni munkának. De az örökösen változó anyag kitör ezekből a rendezett alakzatokból, állandóan felbomlik, emiatt a Demiurgosz tevékenysége sohasem szünetelhet.

Platón a püthagoreusoktól átveszi a lélekvándorlás tanát. Miután a test meghalt, a lélek az ideák világába kerül és azt megvilágosodottan, közvetlenül szemléli. Ha újabb testbe kerül, elfelejti az ottani eszméket, képzeteket, ám felismerheti, ha homályosan is, a világban lévő dolgokban. Azaz az ember igazából nem szerez új ismereteket, hanem 'visszaemlékezik'.

7.4. Arisztotelész

Arisztotelész Platón tanítványa volt. Nem fogadta el, hogy Platón a fenti módon kétfelé hasította a világot, szerinte ez helytelen. Arisztotelész szerint az anyag és a szellem világa nem választható el egymástól. Ez az anyagi világ az ember igazi világa, amit az ember az érzékelését, értelmét, elvonatkoztató képességét felhasználva tanulmányozhat. Test és lélek nem szakíthatók szét, anyagi és formai jellemzők, együtt alkotják az ember lényegét, mint ahogyan a gyertya sem választható szét a viaszra és a gyertya formájára. Arisztotelész rendszerzése szerint a világba legalul a nyers, lélek nélküli anyag áll, vagyis a forma nélküli testek, a csúcson pedig Isten van, aki csupán forma, anyag nélkül. Csak az észlelhető, megfigyelhető dolgokat tekintette valóságosnak, tanulmányozásra méltónak, vizsgálhatónak.

Csupán az anyagból Arisztotelész számára sem volt érthető a világ viselkedése. Ennek értelmezéséhez, akárcsak más gondolkodók, valamilyen egységes szempontot keresett. Ezt Arisztotelész az élővilág viselkedésében vélte megtalálni. Abból indult ki, hogy például a makkból mindig tölgyfa lesz. Minden ilyen módon változik az élővilágban. Ami létezik, a mai alakjában magában hordja azt, hogy mivé válik később. Arisztotelész szerint a világ egészét is élő szervezethez hasonlónak foghatjuk fel, amely valamilyen elrendelt végpont felé tart. Emellett a világ egyes testeinek viselkedését, mozgását is beépített törekvések határozzák meg, ahogyan a hangyák viselkedésének magyarázata a hangyaboly fennmaradása. Tehát nem elsősorban külső kényszer, hatás szabja meg, minek kell történnie, hanem a belső tulajdonságok. Nem a jelen vagy a múlt határozza meg a dolgok értelmét, hanem beépített törekvés. Arisztotelész a világban mindent ennek szellemében értelmezett és a tudományos kutatás célját a végső ok megtalálásában határozta meg. Hatalmas rendszerező munkát végzett, logikával, az élettelen és élővilággal, lélektannal, erkölcstannal, továbbá az irodalmi műfajokkal és a művészetek elméletével is foglalkozott. Ezekről számos könyvet írt.

Hogyan viselkedjen az ember, mihez tartsa magát? Arisztotelész szerint az ember akkor lehet boldog, ha a jóra törekszik. Bár az emberek nagy része számára a jólétben élés a boldogság, Arisztotelész rávilágít arra, hogyha valakinek csak a testi örömei jelentik a boldogságot, akkor csak a legértelmesebb állat. Valami számára az az igazi jó, ha azt teheti, amit a saját külön adottsága kínál. Ha a szemnek a legnagyobb jó a

látás, a fülnek a hallás, akkor az embernek az ész használata a legnagyobb jó. Más-más tevékenység teheti az egyes embereket boldoggá. Akkor leszünk boldogok, ha sohasem hagyjuk magunkat rákényszeríteni arra, amit nem szeretünk csinálni. Azzal kössük le magunkat, amire igazán vágyunk.

Metafizika. A metafizika ókori eredetű elnevezés, szó szerinti jelentése a fizikán túli. Mivel az ókorban a fizika a természet ismeretét jelentette, a metafizika a természetén túli megismerésével foglalkozik. Arisztotelész szerint a metafizika bölcséleti elméletének legfontosabb része, amely a legmagasabb rendű, az érzékszervek számára hozzáférhetetlent tárgyalja.

Számos dologgal foglalkoznak a természetén túlit megragadni igyekvő irányzatok. Az ókori görög bölcselek megkülönböztették az anyagi világ érzékeinkkel felfogható tárgyait és a csak a tudat számára adott fogalmakat. Egyik legfőbb kérdésük a csak a tudat számára felfogható dolgok, az ideák természete volt. Igyekeztek kideríteni, vajon mindkét csoport valóságos létező-e, illetve melyik a kettő közül az elsődleges. Vizsgálva az ideák és az anyag közötti viszonyt, különféle elméleteket állítottak fel a természetről, a tér és idő milyenségéről valamint az istenek létezéséről és természetéről.

A metafizika feltételezi, hogy a valóság több, mint az anyagi világ és az ideák a meghatározóak. Azaz az anyagi létezésen, a természetén kívül létezik még valami más is, a természetén túli és ennek milyensége határozza meg azt, miért létezik egyáltalán a természet és miért vannak törvényei. Mivel a természetén túli nem anyagi, nem írható le anyagi jellemzőkkel, tapasztalati úton, megfigyelésekkel nem tanulmányozható, a természettudomány számára nem elérhető. A metafizika alapkérdése az, lehet-e egyáltalán igaz kijelentéseket tenni a valóság érzékekkel, mérőberendezésekkel nem tanulmányozható részéről.

A metafizikai feltevések nem mondhatnak ellen sem egymásnak, sem a tudomány szilárdnak vehető állításainak. Természetesen, hogy mi tekinthető biztos tudományos ismeretnek, idővel változhat, ezért a jól kidolgozott metafizikai rendszerek is módosulhatnak az idő múlásával.

Epikurosz. Epikurosz (szül. Kr. e. 341-ben) bölcselete elsősorban az erkölccsel, azon belül a boldogsággal foglalkozik. Legértékesebb javunknak a barátságot tartja. A barátságra épülő társadalomban akkor boldogulhatsz, ha minél több emberrel állsz baráti kapcsolatban. Ezért törődni kell a többivel, oda kell rájuk figyelni. Az barátságra épülő társadalomban boldogabban élhetsz, mint ahol állandóan az igazsággosságra törekednek. Az utóbbi mércévé tétele ridegebbé teszi a társadalmat. Ugyanis mennyire más az, ha egymással barátságosan együttműködve, segítőkészen intézzük dolgainkat, mintha a törvény betűjére hivatkozva követeljük a jogainkat és járandóságainkat. Epikurosz híres mondása szerint a barátság reggelente körbejárja a világot, hogy felkeltse az egymásnak jó napot, szerencsét kívánó embereket.

Epikurosz a mértékletességre helyezi a hangsúlyt. Együnk jót, de ne legyünk falánkok, élvezzük a szerelem örömeit, de ne vigyük őket túlzásba. Három csoportba sorolja a vágyakat. Életünk a természetes és szükséges örömökre épül, az evés, ivás, alvás, és az ezekre serkentő örömök nélkül nem tudnánk fennmaradni. Az érzékeinknek jóleső, ám fölösleges örömök nélkül, mint hogy jobbat együnk, igyunk, jól megvagyunk. Ezekkel az örömökkel csak akkor éljünk, ha különösebb gond nélkül hozzájuthatunk. Kerüljük a nem természetes és nem szükséges örömeit. A divatos áruért, amely csak azért kellene, mert már másnak is van, ne verjük költségbe magunkat. A szerelem örömei ugyan szükségesek a fennmaradásunkhoz, de legyünk velük óvatosak, mert nagyon nehéz elkerülni a vele járó kellemetlenségeket. Vénusztól már az is szép, ha nem vesztettél vele semmit. Ne sodorjuk magunkat testi és lelki szenvedéssel járó helyzetekbe. Ne tegyük tönkre azt, amink van, arra vágyva, ami nincs.

Amikor panaszkodnék, inkább azt vegyem észre, mennyire sokan vannak olyanok, akik sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint ahogyan most vagyok. Inkább örüljek annak, hogy legalább így megvagyok.

Sztoikusok. Lelkünk mélyén valamennyien epikureusok vagy sztoikusok vagyunk, a sztoikusok mintha az epikureusok ellentétei lennének. Pedig mindkét irányzat arra törekedett, hogy bölcsen éljünk. Csak míg Epikurosz számára a boldogság volt a fontos, a sztoikusok számára a kötelesség.

Az első sztoikus bölcselelő, Zénón (szül. Kr. e. 341-ben) úgy vélte, hogy a világ tisztán anyagi és Isten áthatja a teljes valóságot. Ezért nincs véletlen. Zénón erkölcstana szerint egyedül az erény az, ami számít. A jó és a rossz szellemi tényezők, az összes többi dolog pedig a testtel kapcsolatos és közömbös. Jó az okosság, a mértékletesség, a bátorság és az igazság és a többi erény. Rossz a butaság, lustaság, a gyávaság és minden, ami bűnös. Erkölcstana közömbös az élet és a halál, a kéj és a fájdalom, az egészség és a betegség. Bár a sztoikusok különbséget tesznek a közömbös értékek között, így például a csók kívánatosabb, mint a fogfájás, de a lényeg az, hogy függetlenül attól, mi történik velünk, szenttelenek tudjanak maradni. Nem szabad megengedni, hogy a szenvedélyek eltávolítsanak a józan észről.

Nem nehéz az epikureust és a sztoikust felismerni. A sztoikus hisz abban, hogy küldetése van és ez ad létének értelmet. Van valamilyen nagyobb terve és erre teszi fel az életét. Mindent megalkuvás nélkül, kitartóan csinál. Hisz az örök és nagy szerelemben. Egészen más az epikureus, aki elsősorban arra figyel, hogy élni tudjon a most adódó lehetőségeivel. Inkább kis lépésekben halad előre, megvalósítható elképzeléseken dolgozik. Olyan párt választ magának, akibe ugyan nem lángolóan szerelmes, de akivel együtt tudnak élni.

Szkeptikusok. A szkeptikus a görögök szerint olyan valaki volt, aki a véleménye kimondása előtt gondosan mérlegeli mindazt, amit mondhatna. Képletesen mondva, a szkeptikus előbb felmászik a hegy csúcsra, onnan mindenfelé szétnéz és csak ezután beszél. Természetesen lehetséges, hogy ez a vélemény is hibás lesz, de valószínű nem annyira, mintha előtte nem nézett volna szét.

8. Természettudományok

A természettudományok ugrásszerű fejlődése, az Európában a 16. században lezajlott tudományos forradalom az emberi történelem egyik legcsodálatosabb fejezete. Kérdés, vajon miért éppen itt, Európában, a zsidó-keresztény műveltség közegében bontakozott ki a tudományos forradalom. Ha a múlt nagy műveltségi köreire tekintünk, jól szervezett társadalmakat, lenyűgöző művészi és építészeti alkotásokat, fejlett bölcseleti rendszereket, irodalmat, műszaki alkotásokat látunk. Hatalmas mennyiségű tapasztalati tudást halmoztak fel, de nincs semmi olyan bennük, amely akár távról is emlékeztethetne a természetet egyszerű matematikai törvényekkel leíró természettudományra. Pedig minden rendelkezésre állt ahhoz, hogy a természettudomány megjelenhessen. Ott voltak az emberek, akiknek volt idejük és módjuk gondolkodni, fejlett volt a matematika, az anyagi eszközök rendelkezésre álltak. Nyilvánvaló, ez nem elég.

Ahhoz, hogy a természettudomány fejlődése elindulhasson, az anyagi világot megfelelően értékelő világszemlélet is szükséges. Ebben jelen kell annak lenni, hogy az anyagi világ bizonyos értelemben jó és tanulmányozásra érdemes. Hinnünk kell abban, hogy a természet rendezett és rendje felfogható és értelmezhető az ember számára. Fel kell tételezni azt is, hogy a világ megismerésének a módja nem pusztán az elvont gondolkodás, az elmélkedés, a matematika alkalmazása, hanem arra is szükség van, hogy rendszeres megfigyeléseket végezzünk. A természettudományok fejlődésének előfeltétele még az is, hogy a tudósok szabadon kutathassanak, tiltások és megkötések ne korlátozzák tevékenységüket. Ami eredményt elértek, azt nyilvánosságra lehessen hozni és szabadon lehessen terjeszteni.

Természetesnek tűnnek a most felsorolt előfeltételek, de az emberi történelmet vizsgálva belátható, olyan civilizáció, társadalom, ahol ezek a feltételek egyszerre, egy helyen huzamosabb ideig teljesülhettek volna, az ókorban nem létezett. Megfelelő viszonyok csak a középkori keresztény Európában alakultak ki.

8.1. A világ és a természet rendje a régi korok embere szerint

Mivel minden változik, átalakulhat, a természet jelenségei nagyon összetettek, bonyolultak lehetnek. Nem csoda, hogy az egyes jelenségek mögött álló törvényszerűségek megfogalmazására először a világ egy-

szerűen viselkedő, könnyen megfigyelhető, külső hatás alatt nem álló rendszerei esetén volt csak lehetőség, ott is csak hosszabb fejlődés után.

Rend az égbolton. A rend legkönnyebben az égboltozaton ismerhető fel, a csillagos ég egyszerűen megfigyelhető szabályszerűségei jelenthették az első biztos fogódzót. Már a kőkorszaki emberek is építettek csillagvizsgálókat, megfigyelőhelyeket és az égbolt változásaira alapozták időszámításukat, naptárait. Viszont a földi történések áttekinthetetlenek tűnnek. Ezért az itt tapasztalt rendet, például a napszakok és az évszakok szabályos váltakozását az égi jelenségek rendjéhez kötötték. Ma már tudjuk, a földi történéseket is egyszerű szabályok vezérlik. De ezek a szabályok és törvények csak akkor bukkanak elő, ha a legkisebb részecskék viselkedését vagy a különösen egyszerű mozgásokat vizsgáljuk. Komoly erőfeszítéseket követel a szabályok felismerése, a törvények feltárásához általában nagyon alapos, elmélyült megfigyelések és különleges módon épített kísérleti berendezések szükségesek. Nem csoda hát, hogy a régi korok embere a világ egésze rendjének alapjait az eget rendjében látta és a földi létet kiismerhetetlennek, zavarosnak vélte, amely veszélyeket hordozhat az ember számára.

Vallási eredetű gátak a természettudomány megjelenése előtt. Ha a történések mögött istenek és más felsőbbrendű lények alkalomszerű döntései állnak, a világ eleve felfoghatatlan az ember számára.

Mint a 5.4 fejezetben tárgyaltuk, a hindu bölcelet csodálatosan fejlett, gondolkodási rendszerének kifinomultsága párját ritkító. Lételelmzése, a valóságnak a megragadása, az embert hozzá vezető utaknak elemzése, a sokféle út lehetőségének a felismerése mind-mind az emberi gondolkodás maradandó értékét képezik. Ráadásul az indiai matematika is nagyszerű fogalmakkal ajándékozta meg a világot. De a hindu bölcselők nem sokat törődött az anyagi világ törvényeinek feltárásával, mivel azt tanítja, hogy az anyagi világ tulajdonságokkal rendelkező tárgyai és lényei nem lényegiek, csak káprázatok.

A kínai észlelte a világ rendezettségét, a világot rendező erőt, a természeti és társadalmi folyamatok körkörös jellegét, lásd a 5.5 szakaszban. De a kínai gondolkodás nem hitt abban, hogy a világ rendje megismerhető vagy felfogható lehetne az ember számára.

8.2. A zsidó-keresztény világkép és a tudomány keletkezése

Az egyistenhit és a sokistenhit világfelfogása között jelentős különbség van. Egyáltalán, az egyetlen Istenbe vetett hit minőségileg különbözik a más istenekbe vetett hittől. Míg a sokistenhit és a természettudomány fogalmai ellentmondanak egymásnak, az egyistenhit és a természettudomány világfelfogása hasonló, mint-hogy mindkettő a világot szabályzó és az ember számára megismerhető törvényekről beszél.

Az anyagi világ a zsidó-keresztény gondolkodásban. Az európai tudományosság kialakulásának alapvető hajtóereje az a meggyőződés volt, hogy a világban rend van. Nincs benne összevisszaság és az összefüggések sokasága működteti a világot. A Szentírás szerint az anyagi világ valóságosan létező. Nem Isten lakhelye, egyetlenegy tárgya, így a Nap sem szent. Ezzel adott a lehetőség, hogy az ember szabadon, félelem nélkül tanulmányozhassa a világot.

Szabályozott, rendezett a világ, mivel az egyetlen és tökéletes Isten munkája nem is lehet más. A keresztény bölcselők nemcsak a törvények létezésében, hanem azok matematikai megfogalmazhatóságában is hittek. De hogy pont milyen matematikai eszközökkel írható le, azt már az embernek kell felfedeznie. Mivel az ember istenképű, értelme Isten értelméhez hasonlóan működik, ezért az ember megismerheti a világ Isten által alkotott rendjét. Értelmünk ugyan hasonlít Isten értelméhez, de így is nagyon távol áll tőle. Ezért a pusztá bölcselkedés helyett először tanulmányoznunk kell a természetet, és csak azután keressük, melyek a kormányzó törvények. Ez a felismerés a kísérletes, a megfigyelésen és kísérletezésen nyugvó természettudomány elvi alapozásául szolgált.

Szabad volt önállóan gondolkodni, lehetett tévedni, mert a Szentírás kijelentéseit a középkori római katolikus egyház nem értelmezte szó szerint. Úgy tekintette, az Isten által sugalmazott Szentírás az emberi tudás kimeríthetetlen kincsestára. Nem csupán a betű szerinti üzenet a fontos, hanem mögé még felmérhetetlenül sok tudás, ismeret van beépítve. Természetes a mögöttes tartalom keresése és a Szentírás egy-egy története, hasonlata, igei szakasza sokféle értelmet hordozhat, valamennyi kor embere megtalálhatja a leginkább neki szóló üzenetet. Ezek feltárása örök emberi feladat. Természetesen tévedhet az ember a Szentírás értelmezésében, ezért az értelmezés eredményei vita tárgyai lehetnek. De ha valaki a vitákban alulmaradt, vissza kellett vonnia tanításait.

A rendházakban élő szerzetesek nagyon sok tudást halmoztak fel, az általuk alkalmazott új műszaki megoldások, találmányok a mindennapjaikat könnyítették meg. A szellemi értékek gyarapításának központjaivá váltak. Ami tudás és ismeret a rendházakban felhalmozódott, továbbadták a világ felé. Az oktatói tevékenység szerzetesrendekhez nem tartozó papok feladatává vált. Ez azután önálló tanintézmények, egyetemek kialakulásához vezetett. A keresztyén Európa egyetemeinek közvetlen elődei a Spanyolországban működő híres arab egyetemek, melyeknek számos hallgatója volt keresztyén országokból is. Ezek a mecsetek melletti vallási iskolákból nőttek ki. Ehhez hasonló a keresztyén Európa egyetemeinek megjelenése is. Így a Sorbonne, a párizsi egyetem a Notre-Dame székesegyház melletti iskolából fejlődött ki. Valamennyi egyetem tanítási nyelve a latin volt, tanáraik szoros kapcsolatban álltak egymással, ismerték a máshol folyó munkákat és azok eredményeit.

Európa első egyetemeit 1150-ben Párizsban, 1158-ban Bolognában és 1167-ben Oxfordban alapították. A párizsi egyetem kivívta magának a jogot, hogy az egész világra érvényes tanári oklevelet állíthasson ki. Mivel kézirat akkortájt csak kevés volt, a középkori tanítás jellegzetes módszere az előadás és az azt követő vita. Ez elsősorban az önálló gondolkodást és a vitakészséget fejlesztette. Rése volt a vizsgának az is, hogy a jelölt váltott ellenfelekkel, kivéve az egy órás ebédszünetet, reggel 6-tól este 6-ig vitázott. Nem a személyes vélemények, hanem az idézetek csatája zajlott.

8.3. Az újkori tudományos forradalom

Kopernikusz (1473-1543) Arisztarkhosz majd 2000 éves leírásához nyúlt vissza, amikor a bolygórendszer középpontjával a Napot választotta. Ezzel a Föld a világegyetem központjából a Nap körül keringő bolygók egyikévé fokozódott le. Kopernikusz kevés megfigyelést végzett és mivel műszerei nem voltak annyira jók, a mért értékei pontatlanabbak, mint az 1400 évvel korábbi ókori eredmények. Giordano Bruno a napközponti rendszer elfogadásának híve volt és egyiptomi forrásokra támaszkodva felvetette, hogy a világ végtelen, a csillagok a Naphoz hasonlóak és köröztük bolygók keringenek, melyeken emberek élhetnek. Tycho de Brahe (1564-1601) dán főnemes kiváló megfigyelő csillagász volt. A pontosabb megfigyelések végzésére egyre jobb, megbízhatóbb megfigyelő műszereket épített. Közvetlenül a távcsövek felfedezése előtt ő végezte a legpontosabb megfigyeléseket. Újramérte az állócsillagok helyzetét és a bolygók mozgásának pályáit.

Kepler szenvedélye az égi harmóniák, a szférák zenéjének a leírása volt, lásd a 7.1. fejezetet Püthagorásznál. Ehhez pontosabban kellett ismernie a bolygók pályáját. Éveken át elemezte Tycho de Brahe-nak a Mars pályamozgására vonatkozó adatait és felismerte, hogy a Mars ellipszis pályán kering a Nap körül. Így fedezte fel azt, amit ma Kepler első és második törvényeként ismerünk. Később megtalálta a bolygók naptávolságai és keringési idői közötti összefüggést is, ez Kepler harmadik törvénye. Newton a tömegvonzási erő bevezetésével értelmezte Kepler törvényeit. Egyben megmutatta, hogy az égen és itt a Földön ugyanazok a természet törvényei.

8.4. A természettudomány módszerei és fejlődése

Bár a világ dolgait, az egésztest tekintve számtalan kapcsolat fűzi egybe, mégis előfordul az, hogy egyes jelenségek a többitől elkülönítve vizsgálhatók. Azaz lehetséges, hogy valamit a többitől semmit sem tudva

tanulmányozhatunk. Hogy a természet így vizsgálható és leírható, megdöbbentően érdekes. Einstein ezt úgy fogalmazta meg, hogy a világnak az a legérthetlenebb tulajdonsága, hogy felfogható és megérthető.

Einsteinnek ma azt válaszolhatnánk, hogy az elménk a logika alapfogalmait használva hozza meg döntéseit, lásd a 2.3 szakasz végén. Továbbá a tudomány nyelvét, a tudományos érvelést elsősorban az jellemzi, hogy nem akar egyszerre mindent megmagyarázni. Nem tör rögtön a tökéletes megértésre, nem akarja egyből megragadni a világ egészét. Az egyértelműen meghatározható, leírható, mérhető tulajdonságokat kutatja fel, és csak ezekkel, ezeknek az összefüggéseivel foglalkozik, lásd később a 9.1. szakaszban.

A tudomány nyelve a matematika, ennek segítségével írják le, hozzák egymással kapcsolatba a különböző tulajdonságokat. Például összefüggéseket fogalmazunk meg az út, idő és a sebesség, vagy a gáz nyomása, hőmérséklete és térfogata között. Szó sincs arról, hogy a tudomány tévedhetetlen, megkérdőjelezhetetlen lenne. Csak annyi mondható, hogy a későbbi időszak tévedései kevésbé súlyosak a korábbiaknál.

Hogy mint változhatnak a természettudomány állításai, nézzük meg, mit tudhatunk arról, mikor jelent meg a mai ember, a Homo Sapiens az afrikai szavannán. A jegyzeteimben 1993 óta az évtizedeken át általánosan elfogadott időpont, a 200 ezer év szerepelt. Viszont nemrég közölték, hogy a mai ember Arábiában 300-500 ezer évvel ezelőtt jelent meg. Arábia ugyan már Ázsia része, de az afrikai szavannáról könnyen elérhető. Eddig azt tartották, hogy Arábia, ahogyan ma, korábban is homokos és köves sivatag volt. Később kiderült, hogy Arábia növény és állatvilága a korabeli afrikai szavannához volt hasonló. Továbbá nemrég, 2018 őszén közölt ásatások leletei szerint 300-500 ezer évvel ezelőtt Arábia északkeleti részén az afrikai szavannán lelt húsfeldolgozó kőszerszámokkal azonosakat használtak. Mindebből következik, és ez az említett közlemény fő eredménye, hogy a mai ember nem 200 ezer, hanem már legalább 100 ezer évvel korábban megjelent az afrikai szavannán.

Modellek és törvények. A tudósnak fel kell ismernie a vizsgált rendszert jellemző tulajdonságokat és le kell írnia a mennyiségek közötti kapcsolatokat. Ez általában nem egyszerű. Nem könnyű megtalálni, melyek egy jelenség leglényegesebb tulajdonságai, mi az, ami igazából jellemző a rendszerre. Nagyon sokszor a rendszer áttekinthetetlen módon, első közelítésben azt is mondhatnánk, összevissza, szabálytalanul viselkedik.

Először is ki kell találni, mi az, ami fontos a jelenség megértéséhez és mi az, aminek a jelenlététől, hatásától el lehet tekinteni. Ha sikerül ilyen egyszerűsített, a jelenség lényegét megragadó leírást, mintázatot, modellt készíteni, akkor bár sok mindent elhanyagoltunk, számos dologtól eltekintettünk, mégis elég nagy biztonsággal és pontossággal értelmezhetjük, mi hogyan történik. Majd a modell alapján tervezzük meg a kísérletet, a modell mondja meg, mire figyeljünk jobban, minek a kizárásáról, vagy legalábbis zavaró hatásának csökkentéséről kell gondoskodnunk. A kísérletezés és a modell kidolgozása, finomítása egymást kölcsönösen serkentő, tökéletesítő folyamat. A törvényt matematikailag kell megfogalmazni.

A tudós gondolkodási módszerei. Eredeti, valóban új tudományos eredményhez akkor juthatunk, ha a tudós valami olyasmire figyel föl, ami eddig elkerülte mások figyelmét. Vagy ami gyakoribb, ugyan észrevette azt már más is, de nem tulajdonított neki jelentőséget. Általában az első lépés, a felismerés a legnehezebb, rájönni arra, hogy a világban van valami, ami eddig nem tűnt fel senkinek. Az új felismeréséhez bölcs gondolkodás kell. Egyrészt nagyon sokat kell ahhoz tudni, hogy ne fedezzük fel azt, amit más már régóta tudott. Továbbá a tudáson kívül a mintaelemzéshez szükséges jó képzelőerő is szükséges.

Kitűnő példa erre a röntgensugárzás felfedezése. Röntgen katódsugárcsővel dolgozva fedezte fel a röntgensugarakat. Mások is dolgoztak akkoriban katódsugárcsővel és többen is észleltek jelenségeket, melyeket utólag egyértelműen a röntgensugaraknak lehetett tulajdonítani. Többen is észrevették, hogy a gondosan csomagolt, elzárt fényképező lemezek idővel megsötétednek. Amikor az egyik tanszékvezetővel a segédje közölte, hogy mindig pont azok a fényképezőlemezek mennek tönkre, amelyeket a katódsugárcső

környékén raktároznak, a tanszékvezető utasította, hogy ezen túl ne tartsa a fényképezőlemezeket a cső közelében.

1895-ben Röntgen észrevette, hogy egy asztalfiókba zárt, fekete papírba csomagolt fényképező lemezen kulcs képe jelent meg. A kulcsot az asztalnak egy felső fiókjában tartották és a katódsugárcső éppen az asztal fölött volt a falhoz erősítve, egy vonalban a kulccsal és a fényképező lemezzel. Röntgen feltételezte, hogy a katódsugárcső által kibocsátott, az asztal fáján és a csomagoláson áthatoló és a vaskulcs által elnyelt, addig ismeretlen sugárzás az oka a fotólemezen megjelenő képnek. Sötétben kezdett kísérletezni és eközben észrevette, hogy egy fluoreszkáló anyaggal bevont ernyő, amely véletlenül a cső közelében volt, a cső bekapcsolásakor világítani kezd. Néhány héten belül elkészült a felfedezését ismertető előadással.

A tudós gondolkodás és a közélet. Nem egyszerű a tudományos felismerés eredményét követő gyakorlati lépések megtétele. Felismerve az erőforrás és környezeti válság pusztító következményeit, a világgazdaságot befolyásolni képes gazdasági vezetőknek és államférfiaknak meg kellene hozni az égetően szükséges intézkedéseket. De nem teszik. Ennek egyik oka az, hogy a tudós és a gazdasággal foglalkozó észjárása alapvetően más. Nem értik egymást, mert a gazdasági és közéleti küzdőtéren alkalmasnak bizonyuló egyén általában képtelen mérlegelni, mit mondanak a természet törvényei világunkról. A kétféle gondolkodás különbözőségének azzal magyarázható, hogy a természet kutatója máshogyan érhet el eredményt, mint a képviselő vagy a miniszterelnök. Utóbbiak észjárása az emberi dolgokra összpontosít, az emberek meggyőzésére, irányítására éleződött ki és ebben kiválóak. Emiatt sem értik, mint viselkedik a természet.

Miközben a tudós kísérleteket végez, nem kell attól tartania, hogy a természet közben felismeri, épp milyen módszerrel mit akarnak róla megtudni, és hogy ne kelljen feltárnia magát, hirtelen megváltozik. Míg a tudóst a legvilágosabb pillanatai vezetik, addig a másokkal vetélkedőknek, a harcosnak, a sakkozónak vagy az elnökjelöltnek a legrosszabb lépései határozzák meg a sorsát. A tudós a tőle eltérő módszerrel dolgozó eredményeit nagy érdeklődéssel fogadja, különben előbb-utóbb képtelenné válna újabb felismerésekre. Ám a tudósi magatartást követőt a közéleti küzdőtér elvtelen bajvívói kíméletlenül félrelökik, eltiporják. Nehezen érti az államférfi a tudós beszédét. Mivel sokkal inkább a személyes ütközésekhez szokott, nem tudja felfogni, miként üthet vissza az ember által annyiszor sértett, kihasznált, megsebzett természet.

Bölcész tudományok, társadalomtudomány és természettudomány. Descartes a természetet és az emberi gondolkodással kapcsolatos dolgokat szétválasztotta egymástól és ez ma is kísért. Bár azóta nagyon sok mindent megtudtunk a gondolkodásról, a szétválasztás még most is hat. A bölcész szokásos kutatási módszere a következő. Ha valakinek van ötlete, mi hogyan zajlhatott le, feltételezésének alátámasztására a történelmi, irodalmi és egyéb forrásanyagból keres bizonyítékokat. Így a bölcész közleményében a tárgyalást hatalmas melléklet, a forrásokat ismertető címszó és jegyzetanyag kíséri. Hogy azután az így született írás mennyire tükrözi a valóságot, ahhoz egyrészt az kell, hogy a tárgyalt gondolatmenet és az idézett közlemények valamint a jegyzetanyag ellentmondásoktól mentes egészset alkosson. De ez messze nem elég. Csak akkor születhet valóban értékes, a valóságos helyzetet tárgyaló munka, ha a kiinduló ötlet tényleg a lényegesebb vonásokat ragadta meg. Általában a társadalmi, történelmi, gazdasági és más területtel foglalkozó kutató nem néz annak utána, hogy a megállapításai összhangban vannak-e a természettudományosan vizsgálható, ellenőrizhető tényekkel.

Emlékezzünk vissza, mit tanultunk történelem órán a lovas-nomád népek, így a honfoglaló őseink életmódjáról. Megtudtuk, nem műveltek földet, mentek a méneseik, gulyáik, nyájaik után. Továbbá gyors lovaikon messze eljutottak és sokfelé kalandoztak. Így a honfoglaló magyarok itt, a Kárpát-medencében élő leigázott néptől tanultak meg földet művelni. Ha lóhoz, legelő állatokhoz értő emberrel is beszéltek volna a kérdéssel foglalkozó tudósok, rájöhetek volna, hogy ez így képtelenség. Csak legelőn való tartásra csupán a juh, a szürke marha és a ló alkalmas. Bár a pusztai legelőn élő lovat fel lehet nevelni, de hátszlónak, fogat elé vagy főleg katonalónak alkalmatlan. Ehhez tömény takarmányra, abrakra, főleg zabra van szükség, hogy hosszabb ideig bírja táplálék nélkül. Ha nincs abrak, nem lehet a lóval szállítani, katonáskodni.

A lovas-nomád népeknek földet is kell művelnie. Előbb a zab, utána a portyázás és a kalandozás, mivel nem lovagolhattak a pusztától gyakran sok száz kilométerre élő földműves népekhez zabot rabolni. Továbbá a legeltetéshez csak nagyon kevés ember kell, nincs szükség asszonyra, gyermekre, öregre. Ők otthon vannak az állandó telephelyen, amelyek inkább városok, mint falvak. Csak a pásztorok mozognak az állataikkal, költöznek a nyári szállásról a télire és vissza. Nem képzelhető el az otthonélő családok élete tejelő tehén, kecske vagy baromfi tartása nélkül, és ezekhez szintén földet kell művelni. Héradotosz, akire a lovas-nomád életmóddal foglalkozó kutatók leginkább hivatkoznak, sohasem jutott el a sztyeppe belsejébe, ahol a telephelyek és a megművelt földek voltak.

A közgazdaságtan ellenőrizetlen modelljei nem egyszerű tudományos eredmények, hanem néhány közülük a kormányok döntéseire is hathat. Sajnos a főszodorbeli közgazdaságtan alapvető feltételezései hibásak, például az is, hogy az ember észszerűen döntő lény és hogy véges rendszeren végtelen ideig lehet növekedni. Mindkettő ellentmond a természettudományos eredményeknek. Ha egy közgazdász a valósághoz illeszkedő feltételezésekkel dolgozott, elvértve kaphatott állást. Látjuk ennek következményeit. 2008-ban óta nincs elég erőforrás, és emiatt nem lehet tovább növekedni. Azóta az Egyesült Államok és Nyugat-Európa gazdaságai egyik válságból a másikba esnek.

Ami a COVID járványt illeti, a tudomány azt mérlegelheti, hogy mennyiben segíthet a járvány fékezésében az iskolák időleges bezárása, de azt már nem mondhatja meg, hogy bezárjuk-e vagy ne az iskolákat. Ezt a döntéshozók értékek, elvek és jövőképek alapján mérlegelik, abból indulnak ki, hogy miféle társadalomban szeretnénk élni.

9. A mai természettudományról

Newton természettanának egyenletei az érzékelhető méretek és a viszonylag kis sebességek és tömegek világára érvényesek. Ha a sebességek elég nagyok, akkor a speciális relativitáselmélet törvényeivel kell dolgoznunk. A mérések szerint a légüres térben mért fénysebesség mindig ugyanakkora, független a fényforrás és a megfigyelő sebességétől. Emiatt módosítani kell a tér és az idő fogalmait, például a mozgó rendszerben az órák lassabban járnak. A fénysebesség állandóságának következménye az is, hogy a nyugalomban lévő m tömegnek is van energiája, értékének $E = mc^2$ felel meg. Ha nagyon nagyok a tömegek, az általános relativitás elméletét kell alkalmaznunk. Ez kimondja, hogy a tömegek szabják meg a tér és az idő viselkedését. Például nagy tömeghez közeledve az idő menete lelassul. Ha pedig a világegyetem egészét nézzük, az idő múlásával a térnek dagadnia vagy zsugorodnia kell.

Newton törvényei nagyon kis méretekben is érvényüket veszítik. El kell fogadni, a világ kicsiben más, mint nagyban, emiatt az atom és Naprendszer viselkedése sem tárgyalható ugyanazzal a módszerrel. Kicsiben a kvantummechanika (kisvilágtan) törvényeit kell alkalmaznunk. Ennek kulcsfogalma, hogy minden, nem csupán a véges méretű, hullámalakzatban, hullámcsomagban, ismertebb nevén fotonokban terjedő fény, hanem más is hullámként viselkedik. Így az elektron és más tömeggel rendelkező részecske is.

Világunk sokféle tárgya néhány alapvető részecske különböző módokon való összekapcsolódásával magyarázható. Így a tárgyak sajátosságait a tárgy atom-, illetve molekulaszervezetének tanulmányozásával értelmezhetjük. A molekulaszervezet az alkotó atomok, az atomok tulajdonságai az atomot alkotó atommag és az elektronszféra segítségével értelmezhetőek. Elemi részen az anyag tovább már nem osztható építőkövét értjük. Feltételezzük, az elemi részeknek nincs belső szerkezetük, bármilyen kísérletben pontszerűen viselkednek. Kiderült, az atom egyik alkotórésze, az elektron valóban elemi, szerkezet nélküli, pontszerű részecske. További elemi részeket az atommagot vizsgálva sikerült találni, felfedezték, hogy pozitív töltésű protonokból és a körülbelül ugyanolyan tömegű, semleges neutronokból áll. Később a protonokról és neutronokról is kiderült, hogy nem elemiek, mivel térbeli kiterjedéssel rendelkeznek és szerkezetük van.

A proton és a neutron három-három töltött alkotórészből áll. Ezeket kvarkoknak nevezték el. Töltésük nagysága tört számmal adható meg, az u kvark töltése a proton töltésének $2/3$ része, a d kvark töltése

negatív, $-1/3$ proton töltésnyi. Egy proton két u és egy d , neutron két d és egy u kvarkból áll. Kvarkok szabadon nem fordulhatnak elő.

Legtöbb részecskének, például azoknak, amelyeknek van töltése, létezik antirészecskéje is. Ennek tömege megegyezik a megfelelő részecske tömegével, más tulajdonságai is ugyanolyanok, mint a részecskének, csak éppen a töltése és más, hasonló jellemzője ellentétes előjelű. Ha egymással találkoznak, a részecske és az antirészecskéje egyaránt megsemmisül. A tömegüknek megfelelő energia sugárzásként távozik. Azaz az anyag sem örök, tömegek tűnhetnek el, és keletkezhetnek is.

A kisvilágtan még az energiamegmaradás törvényének sérülését is megengedi.. Ez a sérülés csak korlátozott időtartamra lehetséges, minél nagyobb a sérülés mértéke, annál rövidebb ideig állhat csak fent. Még azt is megengedi, hogy nagyon rövid időre egy m tömeggel rendelkező részecske pattanjon ki az egyébként üres térből. Ekkor a sérülés mértéke legalább $E = mc^2$, mert ehhez még hozzájön a kipattanó részecske mozgási energiája is. Van-nincs részecskének nevezhetjük a kipattanó részecskét, a jelző a folyamat jellegére utal (idegen eredetű és ráadásul félrevezető elnevezéssel virtuális részecskének nevezik). Létezésük rövidege miatt közvetlen méréssel nem mutathatók ki, de például a van-nincs fotonok létezéséről a Casimir-hatás néven ismert jelenség is tanúskodik.

Van-nincs részecskék mindenütt, mindenhol állandóan keletkeznek és a van-nincs fotonok és általában a van-nincs részecskék állandó keletkezése és eltűnése miatt az üres teret nem tekinthetjük igazán üresnek.

Alapvető kölcsönhatásokról. Kiderült, hogy a világ jelenségeinek elképesztő gazdagsága csupán néhány, valóban alapvetőnek tekinthető erő működésére vezethető vissza. Négyféle alapvető kölcsönhatás létezik: tömegvonzási, elektromágneses, gyenge és erős kölcsönhatás. Az elektromágneses kölcsönhatás legismertebb megnyilvánulása a két töltött test között fellépő Coulomb-erő. Mind a tömegvonzás, mind az elektromágneses erők nagyobb távolságokon is hatnak. Ez a tömegvonzás esetén nyilvánvaló, minden tömeg vonz minden más tömeget. A tömegvonzási és Coulomb-erőknek a kölcsönható részecskék távolságától való függése azonos, az r távolságtól az $1/r^2$ törvény szerinti. Ha összevetjük a két proton között fellépő Coulomb és tömegvonzási erők nagyságát, látjuk, hogy a Coulomb-erő 36 nagyságrenddel erősebb. De a természetben az anyagok általában villamosan semlegesek, mert azonos mennyiségű pozitív és negatív töltést tartalmaznak. Gyakorlatilag a Coulomb-erő az atomok és molekulák belsejébe van zárva, mivel az atommagok pozitív és az elektronok negatív töltése leárnyékolja egymást. Ezért nagyobb távolságokat tekintve csak a tömegvonzás játszik meghatározó szerepet, ez szervezi a Mindenség nagyléptékű szerkezetét.

Az erős kölcsönhatás a kvarkok között lép fel és a protonok és neutronok között ható, az atommagot összetartó erő is az erős kölcsönhatás megnyilvánulása. Nagyon kicsiny az atommagban ható erők hatósugara, ez az erő csak a közvetlenül szomszédos protonok és neutronok között lép fel. Szintén az atommagban zajló folyamatok utalnak a gyenge kölcsönhatás létére, ez a kölcsönhatás felelős például az atommag béta-bomlásáért.

9.1. A fejlődés hajtóereje és a pillangó hatás

Newton törvényei szerint minden előre meg van határozva, nincs véletlen, azaz a világ gépezetként viselkedik. De a Newton erő- és mozgástana csak az érzékelhető méretek világára igaz, a kisvilágtan szerint a jövő nincs pontosan meghatározva, a törvények csak a valószínűségeket rögzítik. Kimutatták, hogy valamennyi esemény mögött, beleértve a korábban meghatározottnak vélteket is, kisvilági véletlenek állnak. Hatásuk előbb-utóbb nyilvánul. Azaz nincs a világban eleve döntött, lejátszott dolog.

Ugyan a jövő nincs rögzítve, de a természeti jelenségek sokfélesége nem véletlen. Hasonlóképpen a jelenségek összetettségét sem a véletlenszerűség alakítja. Kezdjük megérteni, hogy mindenütt jelenlévő, egységes alapon nyugvó törvény áll nemcsak a természettan (fizika), hanem az élettudományok és az emberi viselkedés, valamint a gazdaság és a társadalom jelenségei mögött egyaránt.

Nézzük meg, mit mond a természettan a magukat szervezni, fenntartani képes összetett rendszerekről. Először ismerkedjünk meg a sok elemből álló rendszerek leírásának néhány általános fogalmával.

Arányos rendszer. Az egyik legegyszerűbb sokelemű rendszer az egyközpontú, melynek elemei csak a központtal hatnak kölcsön. Ha a központ és valamelyik pont kölcsönhatása csupán a távolságuktól függ, akkor a rendszer arányos vagy lineáris. A viselkedését leíró egyenletek az arányos viselkedés miatt csak elsőfokú tagokat tartalmaznak. Ekkor a kezdeti kis változás a rendszer jövőjére arányosan hat, kétszer akkora változás kétszeres hatásnak, feleakkora változás feleakkora hatásnak felel meg. Emiatt az arányos, más néven lineáris rendszer jövője megbízhatóan számolható. Pontosabban ismerve a kezdőértékeket, tetszőlegesen hosszú időre le tudjuk írni a jövődöbeli pályát.

Arányos rendszerben két különböző ok együttes hatása annak a két hatásnak az egyszerű összegződése, amelyeket a két ok külön-külön hozna létre. Ezért a rendszer a részeinek összege. Bármennyire bonyolultnak látszana is, megérthető az egymás mellett, egymás befolyásolása nélkül létező elemek összegeként. Tetszés szerint szétszedhetjük, összerakhatjuk, ezzel semmi nem vész el és új sem keletkezik, és ez igen megkönnyíti leírását. Arányos viselkedést csak a nyugalomban lévő, változatlan, a legalacsonyabb energiájú állapotában található egyensúlyi rendszer, így az alapállapotú atommag, atom vagy kristály mutat. Az alapállapotban nem zajlhat le változásra vezető ütközési folyamat. Ugyanis az ütközéskor lezajló energiacsere során a rendszer egyik részecskéje magasabb, a másik pedig alacsonyabb energiájú állapotba kerülne. Mivel az alapállapot, nyugalmi rendszerben nincs alacsonyabb energiájú, betöltetlen állapot, nem ütközhetnek egymással.

Nemarányos rendszer, káosz. Az alapállapotnál magasabb energiájú rendszer már nem viselkedik arányosan, nemarányos vagy nemlineáris rendszerré válik. Minél nagyobb az energiája, annál többféle ütközés, folyamat játszódhat le.

A nemarányos rendszer viselkedése az elemek N és az elemek között lehetséges kölcsönhatások, kapcsolatok K számának viszonya alapján osztályozható. Ha a rendszer energiája magasabb, akkor K is nagyobb lesz. Ha $N \gg K$, akkor az elemek közötti kapcsolatok száma az elemek számához képest nagyon kicsi, ebben az esetben a rendszer viselkedése arányoshoz közele. K növekedésével a rendszert olyan új, az elemek egyenkénti vagy kisebb csoportokban való viselkedéséből nem következő tulajdonságok kezdik jellemezni. A rendszer még csaknem egyensúlyi vagy egyensúlyhoz közeli állapotú, de már a káosz peremén van. K N -hez közeli értékeinél a rendszer annyira összefonódottá válik, hogy valamilyen, valahol bekövetkező változás végigsöpör a rendszeren, amely ezzel egyensúlytalan, kaotikus állapotba kerül. Az eléggé nagy energiájú, kaotikussá váló rendszer annyira sokféle módon fejlődhet, hogy egyre nehezebbé, majd gyakorlatilag, sőt bizonyos állapotokban már elvileg is lehetetlenné válik a rendszer jövőnek kiszámítása.

Pillangó hatás. A káosz a kezdeti állapotot jellemző adatok bizonyos tartományában, tartományaiban jelentkezik, ahogyan a pillangó hatás is szemlélteti. Mivel a levegőrétegek nincsenek a földfelszínhez 'rögzítve', minél magasabbra megyünk, annál erősebb a szél. Az északi féltekén az uralkodó szélirány nyugatról kelet felé fúj és hat hét alatt kerüli meg a Földet. A téltől őszi tartó időszakban a magasban áramló hideg légtömegek és az óceán felszíne közötti hőmérséklet különbséget a felszín fölött melegedő levegő egyenletes felfelé áramlása egyenlíti ki.

Ősszel, amikor a lassabban hűlő óceán és a gyorsabban hűlő szelek közötti hőmérsékleti különbség megnő, a légörvényes kiegyenlítő hatás a gyorsabb. Az óceán felszínén kialakuló légövény felfelé szívó hatása növekvő felületűvé váló forgószél kialakulásához vezet. A forgószél közepétől kifelé menve egyre erősebben pörög, miközben közepén, a hurrikán szemének nevezett tartományban mintha szélcsend lenne.

A örvénylés annyira felerősödhet, hogy a csendes-óceáni térségben kialakult örvényből két-három hét múlva az USA nyugati partjai felé haladó forgószél fejlődik ki. Hogy ott pont merre halad, azt akár egy, a

Peking fölött repkedő, a szárnyaival a helyi légmozgást csak icipicit változtató hatása a káosz miatt később az óceán felett fúvó szelet is módosíthatja. Nyilván nem a pillangó szárnycsapásai felelősek a forgószeleért. De hogy a forgószelel az USA-ban pont hol okozza a legtöbb kárt, vajon egy kisebb települést tarol-e le, vagy néhány mérfölddel odébb haladva egy ültetvényen pusztít, az már a káosz megnyilvánulása. A szárazföld fölé érve a forgószelel gyengül, mivel annak felszínén a hőmérséklet alacsonyabb, mint az óceán felszínén.

A folyamatok iránya. Vannak szigorúan érvényes természettörvények, ilyen az energia megmaradása, valamint más megmaradási tételek és csak olyan folyamatok játszódhatnak le, olyan rendszerek létezhetnek, amelyekre ezek teljesülnek. De hogy az alaptörvények által megengedett folyamatok közül ténylegesen melyek zajlhatnak le és milyen rendszerek jöhetnek létre, a hőtan főtételei szabályozzák.

A hőtan 2. főtétele szerint, ahogy múlik az idő, a különböző helyek között fennálló hőmérsékleti, nyomásbeli, feszültségbeli és más hasonló különbségeknek csökkenniük kell, egészen a teljes kiegyenlítődségig. Ezek egyúttal a megfelelő helyzeti energiák különbségeinek felelnek meg, kiegyenlítődsük alkalmával munka végződik. Például valahol a részecskék gyorsabban mozognak, így ott magasabb a hőmérséklet, mint egy másik térségben. Ekkor a magasabb hőmérsékletű helyről áramlás indul az alacsonyabb hőmérsékletű térség felé, eközben munka végződik. Például az áramló elektromos töltés, a vilamos áram munkát végez.

Magától sohasem történhet meg, hogy miközben a rendszer teljes energiája megmarad, a hidegebb hely még jobban lehűl, miközben ahol melegebb van, ott még magasabbra emelkedik a hőmérséklet. A különbségek növeléséhez, mivel ez egyúttal a helyzeti energiák közötti különbséget is növeli, munkát kell végezni. Nemcsak a különbségek növeléséhez, hanem a fenntartásához is munkát kell végezni, ezért a hűtőszekrény időnként olyankor is bekapcsol, ha nem akarjuk csökkenteni a belső tér hőmérsékletét.

Amikor a helyzeti energiák különbségei kiegyenlítődnak és munka végződik, a rendszer teljes energiájának munkavégzésre alkalmas részaránya csökken. Mindezt a hőtan 2. főtétele úgy fogalmazva meg, hogy egy folyamat csak akkor mehet végbe, ha közben a munkavégzésre alkalmatlan energia részaránya, amit entrópiának neveznek, nő. Amikor a 19. század közepén a 2. főtételel megfogalmazták, hallgatólagosan a különbségek rendszertelen, mindenhol közel ugyanúgy zajló kiegyenlítődsét tételezték fel. Ez egy idő után valamennyi áramlás megszűnését, eseménytelenséget, szemléletes képpel a hóhalál állapotának beállítását jelenti.

A rendszertelenül zajló kiegyenlítődsé helyett az a folyamat lesz a legvalószínűbb, amely az adott időpillanatban a legtöbb munkavégzéssel jár. Ezt az elvet a legnagyobb teljesítmény elvének is nevezik és gyakran a hőtan 4. főtételeként említik. A legtöbb munka az építéshez kell, mivel ennek során a befektetett munka energiakülönbségekben gazdag képződményt hoz létre. Ennek fenntartásához, mivel a benne lévő különbségek igyekeznek kiegyenlítődni, újabb munkavégzés szükséges. Ahhoz pedig még több munkavégzés szükséges, hogy közben tovább is fejlődjön. Emiatt a hőtan főtételei serkentik az összetettebbé fejlődő, energiában gazdag, energifaló rendszerek szerveződését, növekedését és szaporodását. Így a világegyetem rendszerei fejlődnek. Éppen azért jöhetnek, jönnek létre, hogy minél gyorsabban, mennél több munkavégzésre alkalmas energia használódhasson el. Hogy minél több energiát és anyagot vehessen fel, a fejlődő rendszerek szerkezetét az anyag és energia minél gyorsabb áramlását lehetővé tevő körfolyamatok kialakulása, ezek összekapcsolódása jellemzi.

A fejlődő rendszer működése emészti környezetét, mert elragadja annak munkavégzésre alkalmas energiáit. Akkor lehet sikeres, ha maradéktalanul ki tudja használni a környezet energiaforrásait, de úgy, hogy a közben máshonnan energiát felvevő környezet meg tud újulni. Ez nem azt jelenti, hogy az idő teltével egyre több munka végződik, azaz a rendszer fejlődése folyamatos, mivel a pillanatnyilag lehető legtöbb energiát szétszóró, 'legmeredekebbnek' tekinthető út folyamatos követése 'szakadékokba' vezethet. Ide kerülve jóval kevesebb lesz a felhasználható energia. Ha a fejlődő rendszer az összes munkavégzésre alkalmas energiát elhasználta, utána az ő belső különbségei kezdenek csökkenni. A leépülését is a lehető legtöbb munkavégzés kíséri, csak most ez a munka a lebontó rendszereket építi. Végző soron valamennyi különbség leépül, és a teljes kiegyenlítődsé ilyen módon lesz a leggyorsabb.

9.2. Természettörténet

Ősrobbanás. Korábban, egészen századunk húszas éveinek végéig, a világegyetemet térben és időben végtelennek, állandó állapotúnak tételezték fel. Bár voltak kétkedésre okot adó felismerések, a térben végtelen, időben örök és változatlan világegyetem léte bizonyosságnak tűnt. De a pontosabb csillagászati megfigyelések arra az eredményre vezettek, hogy az ég állónak hitt csillagai sem mozdulatlanok. Többségükről kiderült, hogy nem csillagok, hanem a Tejútrendszerből különböző csillagvárosok, amelyek tőlünk és egymástól is távolodnak. Ennek oka az, hogy a világegyetem tere tágul. Ahogyan Einstein általános relativitáselmélete leírja, az anyaggal egyenletesen kitöltött tér vagy tágul, vagy zsugorodik. A dagadó tér magával sodorja a benne lévő csillagvárosokat, ezt mi a világegyetem tágulásaként észleljük.

Ha a világegyetem tágul, korábban a csillagvárosok átlagos távolsága kisebb volt. Még korábbi időben a csillagvárosok még közelebb voltak egymáshoz és ezért akkor a világegyetem sűrűsége a jelenleginél nagyobb volt. Visszamenve így a kezdetekhez, a világmindenség általunk ma látott része akkoriban csak egy kis térfogaton belül volt jelen. Ez a világegyetem kezdeti állapota. A világegyetemnek, a világtérnek hőmérséklete is van, sugárzási tér tölti ki a világűr egészét, fotonjainak 60 százalékát a kozmikus háttér-sugárzás adja. Ma a mindenség hőmérséklete 2,726 Kelvin, ez körülbelül -270,4 Celsius fokkal egyenlő. Amint a világegyetem tágul, a hőmérséklet csökken, kétszeres méreteknel a hőmérséklete feleakkora. Ezért kezdetben a világmindenséget igen magas hőmérsékletek jellemezték. Anyagösszetétele, bármerre is nézünk az égen, ugyanolyan, három rész hidrogénre egy rész hélium jut. Mivel hélium csak nagyon magas hőmérsékleteken keletkezhet, jogos a feltételezés, hogy a megfigyelt arány a nagyon korai időszakban alakult ki. Héliumnál nehezebb elemből nagyon kevés van.

A fenti megfigyelések: a tágulás, a hőmérséklet és az anyagösszetétel alapján az ősrobbanás modellje általánosan elfogadottá vált. Időközben a leírást számos más bizonyíték is megerősítette. Eszerint a világegyetem 13,8 milliárd éve keletkezett. A kezdeti, forró világegyetemben lezajló elemi események a mai nagyenergiájú gyorsítóknál is tanulmányozhatóak. Bizonyos ütközési folyamatok, az akkoriban fontos szerepet betöltő bomlékony részecskék itt és most is vizsgálhatók. Így a részecskefizika és a kozmológia fejlődése egymást segíti. Jelenleg a gyorsítóknál olyan folyamatok is vizsgálhatók, melyek a világmindenség keletkezését követő első másodperc milliomod részének a milliomod része tájt játszódtak le. Bevezetve a $10^{-1} = 1/10$, $10^{-2} = 1/100$, stb. jelölést, a fenti időtartam 10^{-12} másodperc. Ami ez idő tájt és ezután történt, jól tanulmányozható.

Hogy mi történt az első 10^{-12} másodpercen belül? Erre is vannak eléggé megbízható, ám nem teljesen igazolt elméletek, egészen le a 10^{-43} másodpercig, a Planck-időnek nevezett idő tartományáig, amikor a világmindenség mérete még csak 10^{-33} centiméternyi, amit Planck-hossznak neveznek.

A kezdetekről. Nem tudhatunk semmit a Planck-időn belül történetekről, mert azon belül az idő fogalma értelmét veszti. Ebben a tartományban a tér és idő tulajdonságait meghatározó általános relativitáselmélet és a mozgástörvényeket megadó kisvilágtan egyaránt alkalmazhatatlanná válik. Mivel az ebben a tartományban érvényes elmélet még nem létezik, a kezdetekről csak feltevéseink lehetnek. Mi lehet mégis a Planck-időn belül? Nézzve a világmindenség megmaradó mennyiségeit, a világmindenség ösztöltése és a feltételezések szerint az összenergiája is nulla. Anyagmegmaradási törvény a természetben nincs, az energiamegmaradás az $E = mc^2$ Einstein-féle energia-tömeg egyenértékűségi összefüggés figyelembevételével magába foglalja a tömegeknek megfelelő energiát is. Világegyetemünk nulla összenergiája úgy jön ki, hogy a tömegeknek megfelelő $E = mc^2$ és más pozitív energiák valamint a tömegvonzási megfelelő negatív kölcsönhatási energiák kiegyenlítik egymást.

Ennek megfelelően, a Planck-időn belül történetekre feltételezhető, hogy a világmindenség a természettani semmiből 'pattant' elő. Óvatosan kell bánnunk ezzel a kijelentéssel, a semmi itt a természettani semmi állapotát jelöli. Ez csak nevében hasonlít a légtüres tér állapotára. Tér, idő és az első tömegek együtt jelentek meg. Mielőtt a világmindenség létrejött, az idő sem létezett.

A kezdet kezdetén a világmindenség egyszerű, csaknem teljesen szimmetrikus képződmény volt, például a részecskék és ellenrészecskék száma is megegyezett. Nyoma sem volt a későbbi szerveződéseknek. Egy nagyon apró, magától bekövetkező szimmetriasértés eredményeképpen a részecskék és ellenrészecskék között megbomlott az egyensúly. Egy kicsivel több lett a részecske és a hűlés során az ellenrészecskék a megfelelő részecskepárjukkal találkozáskor megsemmisültek, szétsugárzódtak. Hűlés közben egyre összetettebb rendszerek szerveződtek, úgy az első milliód másodperc végére álltak össze a kvarkok protonokká és neutronokká.

Ezután az első másodperctől kb. az ötödik perc végéig terjedő időszakban a protonok és a neutronok ütközése és összeolvadása vezetett a már említett 1:3 hélium-hidrogén arány kialakulásához. Az összetett atommagok megjelenése a szerveződés egy már magasabb fokát jelzi. Néhány perc eltelte után a világegyetem hőmérséklete annyira lecsökkent, hogy újabb atommagfolyamatok már nem mehettek végbe. Ezután a világegyetem anyagát a protonok, a hélium atommagok, elektronok, neutrínók és fotonok alkotta plazma képezte, ebben az anyag és a sugárzás erős kölcsönhatásban van egymással, az anyag állandóan fotonokat nyel el és sugároz ki.

Ahogy további tágult és hűlt a világegyetem, még összetettebb rendszerek keletkeztek. 380000 év tájt szűnt meg a plazmaállapot és az akkori háromezer fok körüli hőmérsékleten az atommagokból és elektronokból álló héliumatomok és hidrogénmolekulák már megmaradhattak, többé nem estek szét, nem is gerjesztődtek. Ezzel a világegyetem anyaga és fotonok alkotta sugárzási tér egymásra hatása elhanyagolhatóan kicsivé vált, emiatt a fotonok szabadon terjedhettek és a világegyetem a fotonok számára átlátszóvá vált. Ebből az időszakból származik a kozmikus háttérsugárzás, melynek most mért tulajdonságaiból a 380 ezer éves világegyetem állapotára lehet következtetni. Ezután a semleges anyag viselkedését a tömegvonzás határozta meg. Ennek hatására a világegyetem anyaga csomósodni kezdett. Kialakulnak a csillagvárosok (galaxisok), belsejükben folytatódott az anyag csomósodása és az összehúzódó gázfelhőkből csillagok alakulnak ki.

Mintegy százmilliárd csillagváros van a világmindenségben, egy átlagos csillagváros százmilliárd csillagot tartalmaz. A csillagvárosok és csillagok kialakulása a szerveződés újabb, ezúttal nagyobb léptékű megnyilvánulását jelenti. Minél jobban összehúzódik egy gázfelhő, annál jobban erősödik az összehúzó hatás, mert a közelebb került tömegek még erősebben vonzzák egymást. Ha a csillag összehúzódik, ennek hatására belseje felmelegszik. Egy csillag fejlődéstörténetét a csillag össztömege határozza meg. Amikor a csillagok belső hőmérséklete eléri a pármillió fokot, a csillagok belsejében beindulnak a hidrogént héliummá átalakító magösszeolvadási (magfúziós) folyamatok. Ezek energiát termelnek, és egyben a kiáramló nagyobb energiájú részecskék megállítják a csillag további összeroppanását. Ez az egyensúlyi állapot a csillag tömegétől függően akár milliárd évekig is eltarthat. Napunk esetén ez az időszak kb. tízmilliárd évet tesz ki.

Miután a csillagokban az összes hidrogén héliummá alakult, a nagy tömegű csillagokban magasabb rendszámú elemek is keletkezhetnek. Ha a csillag tömege a Napénak legalább másfélszerese, akkor a csillagban, az egyre magasabb hőmérsékleteken a Mengyelejev-féle periódusos rendszer valamennyi eleme kialakulhat. Végül az ilyen csillagok kérgé hatalmas robbanás során lerepül a csillagról. Ezt a folyamatot nevezik szupernóva robbanásnak, szétrepülő anyaga gázfelhőkbe is belekerül. Ezek általában forognak és a forgó anyagfelhőkből a csillaggal együtt szilárd kérgű belső bolygókat is tartalmazó bolygórendszer keletkezik. Az utóbbi évtizedben jutott el oda a csillagászat, hogy már a közeli csillagok körül keringő nagyobb bolygókat is képes észlelni, sőt az egyre érzékenyebb módszereivel már földnyi méretű és a Földhöz hasonló helyzetű bolygókat is sikerült megfigyelni. Naprendszerünk 4,567 milliárd évvel ezelőtt alakult ki. Földünkön megjelent az élet, amely egyre magasabb rendűvé vált és a fejlődés csúcsán megjelent az ember.

9.3. Az élet kialakulásáról

Nézzük meg, a hőtan főtételeinek értelmében milyen jellegű folyamatok játszódhatnak le bolygónk felszínén. Egyrészt a Föld belseje forró és a világűr igen hideg. Bolygónk felszínét részben a belső tartomány lehető leggyorsabb kihűlését lehetővé tevő kéregmozgások alakítják, ez összetett felszíni képződmények sokaságának kialakulására vezet. Napunk durván 6000 Kelvin hőmérsékletű testként sugároz. Bolygónk felszínének átlagos hőmérséklete 13 Celsius fok, átszámítva 286 Kelvin, azaz a Föld csaknem 300 Kelvin hőmérsékletű testként sugároz. Mivel a sugárzás fénycsomójának (fotonjának) energiája a sugárzó test felszínének hőmérsékletével arányos, a Föld által kisugárzott foton energiája huszada a napsugár fotonja energiájának. Azaz a Föld felszíne huszadára darabolva szórja vissza a világűrbe az elnyelt napsugárzás energiáját, hozzájárulva ezzel a Nap sugárzási tere és világűr környezetünkben néhány száz Kelvines sugárzási tere közti energiakülönbség kiegyenlítéséhez. Minél több napsugarat nyel el és szór szét a Föld felszíne, annál jobban teljesülnek a hőtan főtételei.

Bolygónk felszínén a hőtan főtételeinek megfelelően azok a folyamatok nyertek és nyernek teret, melyek által a Föld felszíne több napsugarat nyelhet el és szórhat vissza a világűrbe. A víz, a kőzetek és a levegő, az anyagot alkotó molekulák mozgási energiájává alakítja az elnyelt napsugárzást. De mivel a Föld felszínén nagyon sokféle atom, molekula van jelen, fénymegkötésen alapuló kémiai folyamatok is lejátszódhatnak, és a még több fényt elnyelni képes összetettebb kémiai körfolyamatok is létrejöhetnek.

Ahogy telt az idő, önmagukat megkettőzni, vagy kisebb változásokkal örökíteni, még több energiát megkötni és szétszórni képes molekula rendszerek választódtak ki. Megjelentek olyanok is, amelyek nem pusztán kialakulásukkal és felbomlásukkal vettek fel és szórtak szét még több energiát, hanem a környezettel folytatott anyagcsere folyamatok, vegyületek felvétele és kibocsátása útján is. Talán nem is lehet pontosan megállapítani, milyen folyamatok sorozata után jelentek meg az első, már élőnek nevezhető rendszerek. Annyit mondhatunk, hogy a hőtan tételeinek megfelelő irányzat, az egyre több hasznosítható energia felvételének majd szétszórásának képessége választotta ki őket.

Nem csak az élet megjelenése, hanem az új fajok megjelenése, a törzsfajlódás, a táplálékláncok kialakulása mögött is a hőtan főtételei állanak. Képzeld el, a szárazföldön még csak növények nőnek. Megköti a növény a napfényt, szerves vegyületekben tárolt energiája anyagcserejekor és a növény pusztulásakor szabadul fel. Amint megjelenik a növényevő, szervezetében a lelegett növény szerves vegyületeinek energiája azonnal szétoszlik, nagyrészt hőként szabadul fel. Mivel a lelegett növény, a növényevő megjelenésével több napfényt nyel el a természet, így zöldebbé válik a Föld. Hasonlóan zöldebbé teszi a természetet a fennmaradni képes ragadozó. Általánosan, a törzsfajlódás természetes folyamatában megjelent faj akkor maradhat fenn, ha a táplálkozásával az őt tartalmazó tápláléklánc több napenergiát alakíthat hővé. Azaz az új fajjal megnő a megkötött majd szétoszlott napenergia mennyisége, zöldebb lesz a természet. Láthatjuk, a törzsfajlódás két alapvető tétele, a természetes kiválasztódás és a legalkalmasabb tényező is a hőtan főtételein alapul.

Az ivaros szaporodás, a két állomány nemzedékenként keverése új változatot hoz létre, és ha az a nemzedékek során sikeresnek bizonyul, rögzülni fog. Mindez párhuzamba állítható az idegi hálózatok tanulásával, amelyekben a tanulnivaló az ismétlődő ingerek hatására rögzül. Ennélfogva a törzsfajlódás egésze is tanulási folyamatnak fogható fel. Amely változatok nem eléggé életképesek, kihullanak az idő rostáján, az alkalmazkodni képesek pedig megmaradnak. Mivel a tanulási folyamatot az értelemhez tartozónak tartjuk, megérthetjük, miért érzik sokan úgy, hogy értelmes tervezés áll az élet kialakulása mögött.

Napjainkra a csak a Földre szorító élet feltételezése vitathatóvá vált. Bolygónkat fejlődésének első néhány száz millió éve során igen súlyos következményekkel járó, hatalmas becsapódások sora sújtotta. Ezek miatt a földkéreg is megolvadt, így bármilyen, esetleg már létező élő is elpusztult. De az utolsó ilyen összeomlás után, ez 3,8 milliárd évvel ezelőtt történt, szinte azonnal, mihelyt a körülmények kedvezőbbé váltak, már viszonylag fejlett élő szervezetek jelentek meg. Ennek magyarázatára az lehetne, hogy az első parányi lények (baktériumok) a világűrből jutottak a Földre, hullócsillagok (meteoritok) és üstökösök porához tapadva kerültek bolygónk felszínére.

Ma már tudjuk, hogy több kilométer mélyen a föld alatt a kőzetekben nagyon nagy számban élnek apró lények, amelyeket ősparánylényeknek (archaeáknak) neveztek el. Ezek táplálékként vegyi vagy hőenergiát használnak. Ezek az ősparánylények paránylényekhez (baktériumokhoz) hasonló nagyon ősi szervezetek. A Föld felszínére becsapódó nagyobb tömegek földi kőzeteket üthetnek ki a világűrbe és a nagyobb kődarabokba betokozódott ősparánylények évmillióig, évtízmillióig életképesek maradhatnak. Ha a kődarab olyan bolygó felszínére csapódik be, ahol az erőforrások rendelkezésre állnak, az ősparánylények feléledhetnek és szaporodhatnak. Hasonló módon a Föld felszínére is juthattak élő szervezetek, melyek a Naprendszer valamely bolygójáról vagy a Naprendszer őszanyagából, vagy valamelyik más naprendszerből származtak.

Az ősparánylények léte és űrbéli terjedésük lehetősége azt jelenti, hogy a világegyetem hemzseghet az élettől, ugyanis az ősparánylények valamennyi szilárd kérgű és olvadt magú bolygó kőzeteiben - itt rendelkezésre áll a szükséges táplálék - előfordulhatnak. Földünk felszíni viszonyai, elsősorban az évmilliárdokon át hullámzó világtengerek lehetővé tették a felszínen élő soksejtű élőlények és más fejlettebb élő szervezetek, végül az értelmes ember kifejlődését is.

Akárcsak a világegyetem fejlődésének eddigi valamennyi szakaszának, a törzsfejlődés folyamata mögött is a hőtan főtételei állnak lásd 9.1. fejezetben. Ez áll az ember megjelenése mögött, általunk is gyorsabban oszlik szét, használódik el az energia. Akárcsak az állatoknál, a kívánságaink minél teljesebb, azonnali kielégítését követelő ösztöneinkbe van bevésve, hogy mind több erőforrás felhasználására törekedjünk. Agyunk működtetése a testünk által használt energia 20 százalékát emészti fel. Így is megérte, az értelmét használó vadászó-gyűjtögető ember többféle táplálékhoz férhetett hozzá, emiatt fenn tudott maradni és sikeres fajként képes volt elterjedni. Értelmünk természettörvény szabta feladata ösztöneink segítése.

Bolygónk múltjának vizsgálata alapján nem állítható, hogy a felszín által felvett napenergia mindegyre csak nőtt. Volt a földtörténet során olyan időszak, amikor jóval zöldebb, azaz több napfényt megkötő volt a felszín, mint ma. Érthető miért, hosszabb időszakot tekintve a pillanatnyilag lehető legtöbb energiát szétoszóró út folyamatos követése 'szakadékokba' vezethet, amelyekbe bekerülve jóval kevesebb a felhasználható energia. Nem mondható az sem, hogy az ember értelmét felhasználva eleve fenntartható módon élne. Ehhez jövőnk érdekében le kellene mondanunk bizonyos pillanatnyi előnyökről. Viszont ösztönösen arra törekszünk, hogy most minél több jusson. Igaz, az értelmünkkel azt is fel tudjuk fogni, hogy így a pusztulás felé sodródunk.

9.4. Tömeges kihalások

Az őslénytani leletek komoly összeomlásokról árulkodnak. Természetes jelenség a fajok kihalása, mivel az élettér megváltozása, az alkalmazkodásra való képtelenség a faj pusztulására vezet. Általában a fajok 10-20%-a 5-6 millió éven belül kihal. Vannak azonban olyan korszakok, amikor nem az átlagosnak tekinthető kihalás zajlik, hanem nagy számú faj tűnik el rövid időn belül. Ha a fajok 30-90%-a pusztul ki egyszerre, tömeges kihalásról beszélünk. Hogy mennyire gyors a tömeges kihalás, az őslénytan eszközeivel nem dönthető el pontosan. Lehet, hogy a folyamat néhány tízezer évig tartott, de lehet, hogy napok, hetek alatt lezajlott. A tömeges kihalások a tengeri és szárazföldi fajokra egyaránt vonatkoznak, jelezve, hogy bolygóméretű csapás sújtotta az élővilágot.

Legjobban ismert tömeges kihalás a dinoszauruszok eltűnése 64 millió évvel ezelőtt, amikor a fajok 47%-a pusztult ki. A 64 millió évvel ezelőtt történt tömeges kihalás nem az egyedüli, még csak nem is a legnagyobb az élővilág történetében. 439, 357, 250 és 198 millió évvel ezelőtt ennél több faj eltűntető pusztulás sújtotta az élővilágot.

Legnagyobb a kb. 250 millió évvel ezelőtti tömeges kipusztulás volt, ekkor a tengerekben élő fajok 95%-a és a szárazföldiek 70%-a pusztult ki egymillió éven belül. 252,28 millió évvel ezelőtt volt a leghevesebb a pusztulás, ekkortájt, 20 ezer éven belül tűnt el a legtöbb faj. Maga a kipusztulás közel 200

ezer éven át tartott. Gyors felmelegedés, a levegő és a tengervíz széndioxid tartalmának megugrása, hatalmas szárazságok és erdőtüzek okozták a tengerekben és szárazföldön egy időben lezajló kihalást. Sikertelen kimutatni, hogy heves tűzhányókitörések okozták a pusztulást. Akkortájt egymillió éven belül több szibériai bazaltvulkán tört ki és ezek az átlagos tűzhányói kibocsátásnál jóval több, mintegy 13-43 ezer milliárd tonna szén-dioxidot bocsátottak ki a légkörbe, amely onnan az esővíz közvetítésével a elsősorban tengerekbe került. Ha az ember az összes hozzáférhető szenet, olajat és gázt elégetné, 5 ezer milliárd tonna szén-dioxid kerülne a levegőbe. Ez a mennyiség már összemérhető a fenti adattal, ráadásul a kibocsátás a fenti millió éves időszakhoz képest igen rövid időn belül történne. Ezzel az ember nemcsak saját magát, hanem a földi élővilág nagy részét is kipusztítaná. Jelenleg az ősmaradványi erőforrások elégetése miatt 30 milliárd tonna szén-dioxid jut évente a légkörbe.

Ma már bizonyosnak vehető, hogy a 64 millió évvel ezelőtti tömeges kihalást egy kisbolygó Földdel való ütközése okozta., 250 km átmérőjű tölcserűt ütött a becsapódás. Ezt a mélyedést a Mexikói-öbölben, a Yucatán-félszigetnél találták meg. A becsapódásakor hatalmas kőzetdarabok repültek mindenfelé és ezek mint kilőtt rakéták, nagyon magasra emelkedhettek és az ütközés helyétől nagy távolságra, hatalmas robbanást okozva csapódtak be a felszínre. Ezért a kisbolygó becsapódását robbanások, tűzvészek sokasága követte szerte a Földön. Emiatt óriási füstfelhő, por és korom jutott a levegőbe, amely hetekre elhomályosította a napot. A hirtelen lehűlést és időjárási viszontagságokat a nagytestű állatok nem tudták elviselni és kipusztultak.

10. Természettudomány és vallás

Igazodnunk kell a természet rendjéhez, mert ha nem úgy élünk, a későbbi leszármazottak, lehet, hogy a dédunokáink dédunokáinak az életét döntjük romlásba, a Tízparancsolat második parancsolata erre figyelmeztet. Nagyon jó, ha minél többet tudunk a természet törvényeiről, azaz jól tesszük, ha minél többen és többet foglalkozunk tudományos kutatómunkával. Ha felfedezünk valamit, akkor nemcsak azzal kellene foglalkoznunk, hogy ez milyen lehetőséget, lehetőségeket ad számunkra, hanem arra is figyelünk kellene, hogy az alkalmazásának távlati, nemkívánatos következményei is lehetnek. Vagyis mindig mérlegelnünk kellene azt is, hogy mit nem szabad ennek ismeretében tennünk. Mert a kellően át nem gondolt alkalmazás kárunkra válhat. Ha nekünk nem is, akkor az utánunk következőknek árt majd. Azaz a távlati következményekre is gondolva a pillangó hatást, lásd a 9.1. fejezetben sem hagyhatjuk eleve figyelmen kívül. De a megromlott embert az állandó versengés miatt sokkal inkább a várható haszon foglalkoztatja, az esetleges káros mellékhatásokra nem gondol.

Valaha léteztek társadalmak, amelyek óvatosak voltak az új alkalmazásával és a hagyományhoz igazodva csak fontolgatva, nagyon lassan haladtak, mint régen Kínában, lásd 5.5. szakaszban. Mára már világszerte úgy gondoljuk, hogy ha valamiről megtudtam valamit, akkor arról máris eleget tudok és alkalmazhatom a gyakorlatban. Különben lemaradok a versenyben.

10.1. Tudományos világszemlélet

Manapság elsősorban az okos 3.2. részben ismertetett feladatmegoldó gondolkodás oktatására törekednek. Ez valójában nem a döntésre, hanem a döntést követő tevékenységre, a feladat elvégzésére készít fel. Nézzük meg, mire vezet, ha a természetet a hagyományos módszerrel, vagy a tudományos eredményekre hivatkozva védjük.

Régen az ember a természet egészét szentnek érezte, lásd a 5.2. fejezetet. Ekkor az ember figyel a természetre és ezzel önmagát óvja. Ugyanis ősi tapasztalat, hogy a természet válaszol arra, amit vele teszünk, de válasza nem azonnali, csak évtizedek, évszázadok múltán teljesedik ki. Ha irtjuk az erdőt, a természet válasza hasonlítanak arra, ahogyan a bosszút álló ember védi magát, amikor bünteti, pusztítja a reá törőt. Ha kivágják az erdőket, a térség egy idő után lakhatatlanná válik.

Amikor a törzs öreg bölcse tanítja a gyermekeknek, hogy ne bánts a fát, mert különben rettenetes csapást zúdít ránk a fát, az erdőt védő szellem, jót tesz velünk. Mély nyomot hagy a világgal ismerkedő gyermekben az ilyen képszerű tanítás és ösztönerősségű erkölcsi gátlást épít be a tudatalattijába. Hasonlóképpen a forrás, a patak, a föld szellemeiről és a természetet benépesítő egyéb szellemekről való tanítások is a természetes környezet és ezzel az adott közösség védelmét szolgálják.

Bár a mai ember tudja, hogy bosszút álló felsőbb lények nincsenek, de természettudományos ismereteinknek köszönhetően tisztában vagyunk azzal, hogy az erdő létfontosságú számunkra, vizünk, levegőnk, talajunk épsége a fáktól függ. Ám ha saját érdekünkéről van szó, irtjuk a fát és az erdőt. Nem az értelmünk vezet ilyenkor, hanem az érdekként megnyilvánuló ösztöntörekvés, amelynek a korunkat jellemző neveltlenség miatt nemhogy nincs erkölcsi gátja, hanem az önzést, kapzsiságot, a csak a pillanatra figyelést egyenesen a piacgazdaság serkentőjeként, hajtóerejeként kezelik és bátorítják.

Ha csak az értelmünkkel fogjuk fel és megtanultuk, hogy nem szabad a természetet, az erdőt bántani, mert ezzel kárt okozunk magunknak, nem sokat használ. Képzeld el, van egy kis éttermem a Nagyerdőn, aminek növekedne a forgalma, ha parkolója is lenne. Ehhez négy fát ki kellene vágatnom. Tudom ugyan, hogy az erdő óvja és építi a talajt, szabályozza a vízjárást, tisztítja a levegőt és ráadásul fát, gyümölcsöt és még sok minden mást is ad, ám most, mivel az erdőirtást az érdekekben áll, mindent megteszek, hogy megkapjam a hivatalos jóváhagyást. Tudatalattim készséggel győzködi az értelmemet, sok-sok fát kivágtak már itt, nem az én négy fám hiánya fogja elpusztítani az erdőt. Továbbá teljes hegyoldalakat kopaszít le az állami erdész, ne pont az én fáimon akarják megállítani az erdőpusztulást. Irtják Oroszországban a tajgát, Amazóniában meg az esőerdőt és ezek helyett velem foglalkoznak. Ha megfordulna a fejemben, ha mindenki csak négy fát vágat ki, oda a teljes Nagyerdő, jöhet a fő érv. Azzal, hogy kivágtatom a négy fát, védem a természetet. Hiszen a szomszéd tőkeerős vállalkozó csak azt lesi, mikor megy tönkre az én kis éttermem és bagóért megszerzi. Ő jóval rámenősebb, nem négy, hanem még további öt fát fog kivágtatni. Így ha lépek, nemcsak magamat, hanem a Nagyerdőt is mentem!

Érthető a hagyományos és a tudományosnak tekintett világszemlélet hatékonysága közötti különbség. Míg a hagyományos világszemléletet a kisebb gyermekek elméjébe könnyen befogadható, a tudatalatti számára könnyen kezelhető képes fogalmakkal ültette be a nevelés, addig a tudományos fogalmakkal való beható ismerkedés később, a kevésbé fogékony életkorban történik. Továbbá az elvont, összetettebb tudományos fogalmak, hacsak nem foglalkozik velük az ember nagyon sokat, lásd a természetes körforgás példáját a 3.3. részben, jóval nehezebben, csak nagyon sok munka befektetésével íródhatnak be annyira, hogy a tudatalatti döntéseit befolyásolni képes tényezőkké válhassanak. Ennélfogva tudományos alapú világszemlélete csak az emberek kis töredékének van. Mivel a tudományos ismeretekre építő világnézeti nevelés nagyon alacsony hatásfokú, az egyén viselkedését ösztönei vezérlik és az értelem szerepe az ösztöntörekvések szolgálatára szorítkozik.

Olvastam egy USA-beli éghajlatkutatóról. Kiváló a szakmájában, jegyzik a munkáját, ám évente közel tízszer ül repülőre és nemrég nagy házat vett magának. Hiába tudja jól, mi vár ránk a világméretű felmelegedés miatt és hogy ezt az ember okozza a túlméretezett, az élő természetet pusztító gazdasággal, melynek része a vele járó fokozott CO_2 kibocsátás, a tudása nem vált a saját energiapazarló életmódját befolyásoló tényezővé. Csak az emberek 1-2%-a képes annyira sokat tanulni és olvasni, majd a tanultakon rágódni, hogy ismeretanyaga és erkölcsstani tanulmányai döntéseit befolyásoló, életét alakító erővé váljanak.

A természettudományos gondolkodás és az emberi viszonyok. Ugyan gyakran ajánlható a természet-tudományos módszer emberi kapcsolatokra, élethelyzetekre való alkalmazása is, de ez nemritkán visszás állapotokra is vezethet. Gondoljunk Szonya és Raszkolnyikov találkozásának leírására Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényében. Szonya, az utcalány és Raszkolnyikov, a gyilkos diák, a két nagy bűnös egyaránt elviselhetetlenül gyötrődik. Raszkolnyikov csodálkozik azon, mi adhat mégis reménységet Szonyának. Szonya ekkor János evangéliumából Lázár feltámasztásának történetét olvassa fel. Lázárt, aki negyednapja halott, már szaglik, Jézus életre kelti. Bár Raszkolnyikov pengeéles elméjű, művelt ember, szíven üti

a jelenet. Hatalmas erőt ad a két végtelenül szenvedő embernek a történet, mert megérik, hogy valójában arról szól, hogy nincs annyira reménytelen állapot, amiből kijutva nem lehetne újrakezdeni az életet.

Lázár feltámasztása és magának Jézusnak a feltámadása, a húsvéti történet felmérhetetlen vigaszt és biztatást ad az embernek. De csak akkor, ha mint érző, esendő ember hagyja, hogy a történetek hassanak rá. Ha viszont Lázár feltámasztását és hasonló jellegű történeteket hallva nem a történet érzelmi szálait ragadja meg, hanem tudományos tételek ötlenek fel benne, miszerint a szagló halott semmiképpen sem kelthető életre, a csak 'tudományosan' gondolkodó egyén sokat veszít. Nem lesz képes megragadni az élet és a művészetek és a vallás és a természet egésze által nyújtott élményeket és értékeket. Végletesen megszegényíti életét, emberi létezését.

10.2. A természettudomány és a vallás viszonyáról

A vallás és a tudomány különböző módon viszonyul a valósághoz. A tudomány módszere a megfigyelés, modellkészítés és a kísérletezés, lásd a 8.4. fejezetben. Miközben a tudomány a valóság minél mélyebb és teljesebb megismerésével foglalkozik, a vallás az ember bensőjét, a tudatalattiját igyekszik a valósághoz illeszkedését segítő képekkel feltölteni, lásd a 4.2. fejezetet. Az istentiszteletek, az imádságok mind ezt szolgálják. Ha az embert sikerül a jézusi mintára átírni, ezzel a vallás még nem szűnik meg. Ha eljutunk oda, hogy az ember a Tízparancsolat szerint él, onnantól fogva a vallás az ember lehetőségeinek teljesebb kihasználását segíti majd. Önmagát jobban megismerve, elméje lehetőségeit teljesebben használva az ember magasabb tudatszintekre juthat, lásd a 3.6. fejezetben. Ezzel életképebbé válik és megnövekedett szellemi erejét arra használhatja, hogy emberhez méltó, a világhoz, a természetes környezet adta lehetőségekhez illeszkedő életet alakítson ki magának.

Amíg korábban, a keresztyén egyház és intézményei a szabadabb, a természettudomány kialakulását serkentő gondolkodás bölcsői voltak, a reformáció korára merevebbé váltak. A korábban békés és végül megegyezéssel záruló viták eldurvultak és nemegyszer bírósági ítélettel, máglyahalállal értek véget. A Bibliát felmérhetetlenül gazdag, valamennyi kort megszólítani képes szellemi kincses tárnak tartó felfogás gyengült. Annyira, hogy a 19. századtól kezdve, különösen egyes protestáns egyházakban teret hódított az a felfogás, hogy a Bibliát a világ teremtésétől kezdve Jézus Krisztusig valamint az eljövendő eseményeket illetően pontos, szó szerint értelmezendő kijelentések sokaságát tartalmazza, lásd a 4.4. fejezetben a vakhitéségről írottakat. Így a Bibliára hivatkozva vitathatatlan igazság szintjére emelt olyan kijelentéseket, hogy a világ hatezer éves és az egészen mást feltáró tudományt hamisnak nyilvánították és nyilvánítják ma is. Igaz, amit a tudomány mond, nem véshető kőtáblába, de ezt a tudomány sohasem állította magáról.

A hézagok istene. Newton természettanának hatalmas sikereit látva, a korabeli teológusok arra gondoltak, hogy Isten létét, a hit mélyebb megalapozása szándékával, matematikai pontosságú bizonyítékokkal kellene alátámasztani. De ez a törekvés nem várt, nem kívánt eredményekre vezetett, és végeredményben súlyosan rongálta az egyházi gondolkodás tekintélyét. Megkísérelték elképzelni, milyen lehet a világ egésze, mihez lehetne hasonlítani Isten munkálkodását. Newton mozgástanának sikerei nyomán a világ egészét mint gépezetet fogták fel és a világegyetemet óraműhöz hasonlították. Valóban, a bolygók lenyűgöző pontosság-gal követik számított pályáikat.

Meglehetősen visszás eredményekre vezetett a gépezetként működő, Isten által alkotott világ eszméje. Tökéletesnek kell lennie, merthogy az Alkotó hibátlan és tévedhetetlen. Annál tökéletesebb az óra, minél ritkábban kell felhúzni. Minél jobban van megszerkesztve valami, annál kevésbé szorul tervezője, építője segítségére. Mivel a világ egésze Isten alkotása, és Isten tökéletes, ebből következik, Istennek nem kell jelen lennie a világban. Megy a gépezet magától is, akár évmilliókon át, beavatkozás nélkül, gondoljunk Madách Imre művének, Az ember tragédiájának kezdősoraira. Ez a gondolatmenet a felvilágosodás korában vált népszerűvé.

Ezt a nézetet, miszerint Isten teremtette a világot, de nincs benne jelen, deizmusnak nevezik. Isten ebben a világban csak nyugalmazott mérnök. Vagy ahogyan egy másik kép szemlélteti, csupán lapozgatja

a világ történetének előre megírt forgatókönyvét. Ezért Voltaire és a deista nézetek képviselői szükségtelen intézményként támadták az egyházat, különösen a katolikus egyház szerepét kérdőjelezték meg. Ha Isten nincs jelen a világban, nem befolyásolja a világ folyását, mi szükség van az ember és Isten között közvetítő intézményre? Emiatt a létében is megkérdőjelezett egyház tekintélye megrendült.

Ugyan a deisták, köztük Voltaire szerint Isten nincs jelen a világban, de mint a világ Teremtőjét elfogadták. Viszont a tudomány további fejlődése az istentagadásra egyébként is hajlamos elméket Isten létének elvetésére vezette. Amikor felfedezték az anyagmegmaradás törvényét, a tudományra hivatkozó anyagelvű bölcsélet ezt a világmindenség egészére is kiterjesztette. Kimondták, az anyag nem vész el, csak átalakul. Newton tömegvonzási elméletét a világ egészére alkalmazva az adódik, hogy a világ végtelen, csillagokkal egyenletesen kitöltött tér. Ezeknek alapján az anyagi világot térben és időben egyaránt végtelennek fogadták el, ami ellentmondott annak, hogy a világot Isten az alaktalan semmiből teremtette. Ezzel a bölcselők a tudományos alapra hivatkozva vetették el Isten létezését, váltak istentagadóvá.

Fokozatosan csökkent a vallás számára fenntartott terület. Egyre több dolgot magyarázott meg a diadalmasan fejlődő természettudomány és a vallásos érvelés a felfoghatatlannak, érthetetlennek tűnő jelenségek, fogalmak területére szorult vissza. Folytatódott a hátrálás és úgy tűnt, az Istenre való hivatkozás mindig csak a még meg nem értett, a tudomány által egyelőre csak részben ismert területekre, a 'hézagokra' szorítkozik. Nem csoda, hogy a hézagok istenére szorító teológia népszerűsége hanyatlott.

Elmék kölcsönhatása és a kutya. Vannak nyitott kérdések a természettudományok határterületein, a legnagyobb és legkisebb méretek természettana számos, számára megválaszolhatatlan kérdésbe ütközött. Feltehetően olyan, a valóságra vonatkozó kérdések, amelyekre csak metafizikai választ, lásd a 7.4. fejezetben, adhatunk.

Igazából egyetlen olyan, valamennyiünket mélyen érintő terület létezik, amelyre azt mondhatjuk, ennek a megértésére képtelenek vagyunk, ezt csak Isten tudhatja. Ez a személyesen átélt, rejtélyes történetekre vonatkozik, róluk mondjuk, hogy ez nem lehetett véletlen, felsőbb közreműködést kell mögötte keresnünk. Egy ilyen, velem esett történetet írtam le a 4.5. szakasz végén egy elutasított kéziratom módfelett különös sorsáról. Hogy később megjelenhetett, két, más városban élő, személynek kellett találkoznia, akik ismerték ugyan egymást, de másfél évtizede mit sem tudtak a másikról. Ha nem pont az adott körülmények futnak össze és kezdenek el beszélgetni, a kézirat nem jelenhetett volna meg és az életutam másfelé telerődik. Hónapok teltek el a visszautasítása óta és végleg reménytelennek látszott a helyzete. Egyetlen lapszerkesztő volt még, aki esetleg megjelentette volna, de az ő folyóiratára nem is gondoltam. Nem tudtam, ki a fizikus szerkesztője és éppen ő volt az, aki kéziratokat remélve utazott le Debrecenbe. Ugyan lehet az ilyen eseteket teljesen véletlennek tartani, csak az a gond, hogy az ilyen véletlenekből jóval több lehet annál, mint ahányra azok teljesen véletlen voltát kimondhatnánk. Lehetséges, ám képtelenül hangzó magyarázatként az ajánlkozna, hogy nemcsak két ember, hanem három, a harmadik az intézetünk igazgatója volt, valamilyen módon tudatszint alatti kapcsolatba került és ennek megfelelően alakították teendőiket.

Később megtapasztaltam, hogy ilyen kapcsolat, igaz, hogy az állat-ember viszonyban, létezik. Lakótelepi lakásban vendégeskedtem. Az addig szunyókáló kutya hirtelen felkelt, és odaült az ajtó elé. Ekkor a házigazda megjegyezte: öt perc múlva itt a feleségem. Ugyanis a sokadik emeleti lakásban lévő kutya mindig megérzi, ha közeleg, pedig a gazdi nem üzent. Amikor két éve kérdezősködni kezdtem efelől, a hallgatóimtól számos ehhez hasonló esetet halhattam, nemcsak kutyákról, hanem macskákról, sőt még egy kacsáról is. A kacska története különösen érdekes. Az akkor még kisleány hallgató szüleiével és nagyszüleiével együtt lakott a falusi házban. A leányka húsvétra kiskacsát kapott ajándékba. Egy ilyen kacska nem végezhet a sütőben és egy idő után furcsán kezdett viselkedni. Megfigyelték, hogy amikor nagypapa elment valahová a faluba, a kacska megérzi, hogy mikor jön haza. Messze volt még a háztól, és az utcára sem tért még be, a kacska máris odatotyogott a kapuhoz és ott várta nagyapát.

Kérdezgettem erről a vizsgákon is, kinek van ehhez hasonló élménye. Az egyik hallgató a következő történetet mesélte el. Egy este az édesanyját látogatta meg. Kerékpárral ment. Közben beesteledett, ömlött az eső, és miután a zivatar elállt, indult haza. Útközben a sötétben belehajtott egy vízzel telt lyukba,

és hatalmasat esett. Miközben tápáskodott, a zsebében megszólalt a telefonja. Már csak ez hiányzott, gondolta, miközben fogadta a hívást. Az aggódó édesanyja kérdezte: Kisfiam, nem történt-e valami bajod?

Mindezek után jogos a kérdés, hogy akkor közöttünk, emberek között miért nincs vagy miért annyira ritka. Erről is kérdezősködtem és sok és sokféle történetet hallhattam. Nemcsak olyat, hogy eszembe jutott az illető, és hamarosan csöngött a telefon, hanem ennél jóval összetettebbeket. Közös jellemzőjük, hogy egymásban megbízó emberek kerültek kapcsolatba egymással. Erről szólhat a jól ismert pünkösdi történet is, lásd a 6.2. szakaszban. Továbbá hogy a vadászó-gyűjtögető csoportokban és az ausztrál bennszülöttek között is létezhetett ilyen jellegű kapcsolat. Ha ilyen korábban általánosan létezhetett, ma pedig alig hallunk róla, akkor kézenfekvő a magyarázat, miként veszítettük el. A letelepedés után önzővé vált ember elméje nem csak másokat igyekszik megteveszteni, hanem saját magát is félrevezeti. Ezért képtelen a többiekkel való érzékenyebb kapcsolatra. Hacsak újabb pünkösdi csodák nem történnek, ez így is marad.

11. A Mammon birodalma és az ember örök élete

11.1. A piac láthatatlan keze

A 17. századra Angliában hiánycikké vált a tűzifa és áttértek a felszínen heverő fekete kövek, a szén tüzelésére. Korábban a vele járó piszok, korom és bűz miatt lenézték azt, aki szénrel tüzelt. Mivel egyre többen gyűjtötték a szenet, hamarosan ásni kellett érte, és ahogy a gödrök feneké elérte a talajvíz szintjét, ki kellett merni a vizet. Első vízkiemelő rendszereiket vödörök láncolata alkotta. Ezeket lovakkal, vagy ha lehetett, vízkerékkel hajtották. Ha mélyebbről kellett felhozni a vizet, hosszabb láncolatokra és több lóra volt szükség. Bizonyos mélységek után a gödrök, majd a vágatok szivattyúzására más módszert kellett találni. A gőzgépet elsőnek a szénbányák víztelenítésére használták. Ettől fogva a társadalom szénfüggése csak nőtt.

Lassan nem a felgyült tapasztalat, hanem a felismert természeti törvények tudatos alkalmazása vált a műszaki fejlődés fő hajtóerejévé. A newtoni erőtan, a hőtan, a kéma és a villamosság tan törvényeinek felfedezéséig ismeretlen lehetőségeket adott a mérnökök kezébe. Gőzgépekkel ott is lehetett gépeket hajtani, ahol nem volt vízimalom. Megszületett a gőzmalom, a vasút és társaik. Megindult az ipari forradalom. Miután az ember nekilátott az ősmaradványi erőforrások, először is a szén felhasználásának, rohamosan nőni kezdett az egy fő által felhasznált energiamennyiség. A napi ételmünk 2500 Kcal-jának megfelelően az ember teljesítménye egy 120 wattos izzót táplálhatna. Vagy azt is mondhatjuk, az ember napi 3 deci üzemanyaggal működik, merthogy 2500 kcal közel 3 deci étolaj és így gázolaj energiatartalma. Ezt egységül választva, és aszerint, hogy ennek hányszorosát használjuk fel, a rendelkezésünkre álló erőforrás rabszolgák számáról szokás beszélni. Európában az ipari forradalom előtt a háziállatokkal és a szél- és vízimalmokkal egy főre átlagosan 3-4 erőforrás rabszolga jutott. Ez a szám a gőzgépek felfedezése után gyorsan növekedni kezdett.

A hagyományos európai társadalmak az Egyesült Államok példáját követve fokozatosan tőkés gazdálkodású, népuralmi (demokratikus) államokká alakultak. Történelmüket az állandó vetélkedés, a rohamosan fejlődő tőkés gazdaság, növekvő energiafogyasztás jellemzi. Mindinkább az anyagiak és az anyagelvűség határozták meg a műszakilag gyorsan fejlődő társadalmak gondolkodását, a rangsorért való versenyben a szerzett anyagiak a mérvadóak. Az emberi sikerek meggyengítették a vallásos világnép támaszait. A vallásosság gyengülése nem pusztán a természettudományok sikereivel, az ezekre hivatkozó anyagelvű filozófia térhódításával magyarázható, hanem az ember környezetének városiassá válásával is összefügg, lásd a 4.1. fejezetben.

Nem csoda, hogy a gyorsan fejlődő tőkés társadalmakban gyengülni kezdett a másokról való gondoskodás eszméje. Korábban Isten ellen való véték és szégyen volt a szegényt és védtelent megrövidíteni, kizsákmányolni, mivel a keresztyén erkölcs szerinti kötelességünk a gyengébbekre és lemaradottakra figyelni, őket szeretni és segíteni. De a tőkés gazdaság elvi alapja Adam Smith híres hasonlatára épül,

mely szerint a piac úgymond láthatatlan keze a saját érdekét követő ember irigységét és kapzsiságát is a közjó javára fordítja és így az illető többet használhat a társadalomnak, mintha jókat igyekezne cselekedni. Például ha a pék irigy és többre vágyik, akkor jobb kenyeret süt és ezzel mindenki jobban jár. Ezzel a piac lassan átvette Isten szerepét. Mindenütt ott van, mindent jól tud, mindent megtehet. Ennek a tökéletesnek kikiáltott valláspótléknak hódol és áldoz fel bennünket világunk mai vezető rétege is. Ezzel a hagyományos vallásos és erkölcsi szempontok jelentéktelenné váltak és a gyengékkel és szegényekkel való törődés a gazdagok nagy-nagy meglegedésére a piac láthatatlan kezébe került. A Mammon pedig egyre erősödött, senki sem ismerte fel, mekkora veszélyt jelent az egyházra és magára az emberiség egészére. A vakságra az amerikai dolláron lévő felirat: In God we trust, magyarul: mi Istenben bízunk.

Ahogy fejlődtek a közlekedési eszközök, a tőkés gazdaság mind távolabbi térségek erőforrásaihoz férhetett hozzá. Míg a hagyományos társadalmakban a világszemlélet fékezte, vagy meg is akadályozta a gépesítést, az új műszaki lehetőségek kiaknázását, addig az újkori Európában majd az Egyesült Államokban ilyen korlátok nem léteztek. Társadalmi gondná vált a gyors gépesítés, mert ezzel embertömegek váltak munkanélkülivé. Szervezkedéseit, a gépeket romboló, ellenük tiltakozó mozgalmakat az angol kormány erőszakkal fojtotta el. Másfajta feszültségeket is gerjesztett a gépesítés. Egyrészt a géppel gyártott ruházati cikkek, gyárilag előállított élelmiszerek mások, rosszabb minőségűek, mint a hagyományos módon készültek. Egyben olcsóbb is, mert a tulajdonosok kevesebbet fizetnek a gépek mellett dolgozó, nem annyira képzett munkaerőnek. Így a tulajdonosok gazdagodnak, mások pedig szegényednek. Emiatt lecsökken a fizetőképes kereslet, és a megnövekedett termékmennyiséget nincs aki megvegye. Túltermelésinek feltüntetett válság tör ki és azóta is egyik válságból a másikba kerül a gazdaság.

A gépesítés és a még nagyobb haszonra törekvés okozta túltermelési válságokból két módon lehet kilábalni. Csökkenthetnék a gyári termékek árát, de ez nem megy, hiszen akkor a gazdagok nem tudnának tovább gazdagodni. Egyedüli megoldás a kivitel: minél több terméket szállítani külföldre. Ehhez több szállítóeszköz és erőforrás kell. Továbbá növelik a gépesítés szintjét és a termelést olyan országokba telepítik, ahol még olcsó a munkaerő. Lassan mindenütt fellép a tömeges munkanélküliség és a piaci verseny, valamint az erőforrásokért való küzdelem élesedő válságokhoz, fenntarthatatlan társadalmi viszonyokhoz vezet.

Aki sikertelenebb, lemarad. Emiatt komoly belső feszültségek keletkeznek, hiszen ösztönösen bennünk van, hogy egyenlőek vagyunk. A gyorsan fejlődő tőkés társadalmakban a villongások gyakoribbak, az összeütközések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Gazdagodók és szegényedők között egyre nagyobb a különbség és a feszülő ellentétet is gazdasági növekedéssel csilapítja a tőkés társadalom. Még többet kell termelni, mert akkor a szegényebbeknek is több jut és mindenki elégedettebb lehet.

A felgyülemelő belső feszültségek nemzetközivé váltak. Egymás piacait, nyersanyagait, erőforrásait és gyarmatait igyekeztek megszerezni. Ez vezetett az első világháború kitöréséhez is. A fejlettebb tőkés társadalmak hódításai világhelyzetet meghatározó tényezőkké váltak. Legyengítették és maguk alá gyűrték a hagyományos társadalmakat, majd a 20. század második felére olyan világ gazdasági rendszert hoztak létre, amelyről úgy látszott, csak nekik, a volt gyarmatosítóknak és az USA-nak lehet esélye a sikerre.

Már jó ideje nem az vezet bennünket, amit szeretnénk, hanem az, amit az adott pillanatban éppen tehetünk. Hogy mi marad utánunk, az a jövő nemzedékek gondja. Hiszen a haladáshit világában, a ma is meghatározó közgazdasági elméletek és a napi híradások is a növekedés szükségességéről beszélnek és a bennünket ebben a szellemben vezetőik nem gondolnak különösen a jövőre. Hiszen a növekedés által utódaink egyre gazdagabbak lesznek, közben fejlődik a tudomány és így nagyobb lehetőségeik birtokában meg tudják majd gondjaikat oldani. A 2008-as gazdasági világválság, majd a jelenlegi 2019-21-es, a korábbiaknál jóval súlyosabbnak ígérkező gazdasági világválság és leépülés, valamint a COVID-világjárvány közepette már máshogyan kell gondolkodnunk a jövőnkéről.

11.2. A mindent felörlő gazdaság szerveződése

Korábban csak nehezen lehetett kölcsönpenzhez jutni, mivel az egyház tiltotta a kamatszedést. A kamatszedés tilalmának feloldása után a pénzbefektetés a gazdasági növekedés serkentőjévé vált és az újkori társadalmak tőkés társadalmakká alakultak. Csak növekedve létezhet a tőkés gazdaság, mert a befektető csak haszonra számítva adja kölcsön a pénzt. Arra épít, hogy a kamatostól visszakapott pénzéért többet vásárolhat, mint amennyit a befektetett összegért a befektetés előtt kaphatott volna. Ez akkor lehetséges, ha a gazdaság folyamatosan növekszik. Látható, a pénzintézet a semmiből teremti elő a kamatként felszámított pénzt és a kamat ellenértékét a növekvő gazdaság termeli majd ki. De a termelés növekedéséhez több energiát kell felhasználni. Vagyis ha az energiatermelés nem növelhető, és mára ide jutottunk, a tőkés vilárendszer összeomlik.

A befektető részvényeket vásárol. A részvényeket a részvénytársaság kezeli, a cél az, hogy a haszon minél nagyobb legyen. Nemcsak a jobb szervezés, az alkalmazottak munkájának hatékonyabb kihasználása és hasonlók növelhetik a részvényesek hasznát. Legalább annyira lehet keresni azzal, ha a tevékenységgel együtt járó terheket, költségeket sikerül másra hárítani. Azaz a működési feltételek, a környezeti terhelés és a keltett társadalmi feszültségek költségeit viselje más. Építse meg más az utakat, szenvedje el a természeti környezet pusztulását, az életminőség romlását, viselje a munkanélküliséggel járó terheket. Emiatt a közösség érdekeit megtestesítő, a társaságokat adóztató és szabályzó állam és a társaságok között állandó éles alkudozás és egyeztetés folyik. De mára ez a szerep erősen gyengült, az államok egyenesen a nagy nemzetközi részvénytársaságok kiszolgálóivá váltak. Gyakorlatilag nincs fék, az utolsó csepp olaj, az utolsó köbméter fa és földgáz kitermelése a határ. Csak a tőkés világgazdasági rendszer teljes összeomlása óvhatná meg az emberiség erőforrásait.

Mértékadó becslések szerint a fogyasztói társadalmak termelésének alig 5 százaléka elég lehetne tényleges szükségleteink fedezésére.

11.3. Ámítás emberiségnyi méretben

A szükségtelen termelés, a gazdaság növekedésének hajtóereje a természetes emberi értékrend eltorzulása, az ember értékének a vagyonával való mérése, lásd a 2.6. fejezetet. Ez a 12-13 ezer éve történt fordulat feleltethető meg az ember megromlásának. A világról, létünk feltételeiről alkotott képünk alapvetően hamis.

Szerintünk a legfontosabb, mindent meghatározó tényező a pénz. A COVID világjárvány (pandémia) előtt az adósság- és hitelválság hírei voltak az elsők. Érthető, mindenhez hitel kell. Ha a pénzintézeteket sikerül végre megerősíteni, akkor lesz hitel és fellendülhet, növekedni kezdhet a gazdaság. Ekkor már gondolhatunk a nyugdíjasokra, az egészségügyre és más társadalmi gonddal való foglalkozásra. Ha már a társadalom helyzetét is tudtuk javítani, utána figyelhetünk a természetre is. Biztos, hogy így van? Hogy az emberiség egésze miként élhet, a világ többi részétől távol eső kis szigetek helyzetét tanulmányozva válik világosabbá.

Bolygónk egészét nézve nincs hová mennünk, hozzánk sem jöhet senki. Ugyanez a helyzet az apró, távoli óceáni szigeteken. Egészen az utóbbi száz évig gyakorlatilag senki sem élte túl, ha elhagyta. Ha valaki odavetődött, azonnali halál várt rá. A szigetlakók akkor maradhattak meg, ha a lehetőségeikkel megfelelően éltek. Ez ott sikerült, ahol alkalmazkodtak a sziget eltartóképességéhez, mint például a Csendes-óceán egy kis szigetén, Tikopián. Amint meghaladták azt a lélekszámot, amit a sziget még élelmezni képes, évtizeden belül kitért az éhínség. Minden eszközzel ezen a számon belül kellett maradniuk, nem engedhették meg, hogy többen szülessenek, mint amennyien meghalnak. Ez vált a társadalom legfontosabb feladatává. A gazdaság a társadalom része, nem a társadalom van a gazdaságért, hanem a gazdaság a társadaloméért. Mindenekelőtt takarékosan, pazarlás nélkül kell gazdálkodni és a javakat igazságosan kell elosztani. Békességben és egyetértésben, erőforrásokat emésztő háborúskodás nélkül csak akkor élhet a társadalom, ha nem tűrik el azt, hogy valaki dúskál a javakban, miközben a másik nélkülözik. A pénznek

a gazdaságot kell kiszolgáltatni, nem a gazdaság van a pénznek alávetve. Akár pénz nélkül is működhet a gazdaság, a hatalmas inka birodalomban nem volt pénz.

A valóságot tükröző értékrend ezért a következő. Létünk alapja a természet, ezért a társadalom értékrendjét, viselkedését feltétlen ehhez kell igazítanunk. A gazdaság a társadalom részrendszere, alárendeltje. Pazarlás nélkül termel, és csak azt, amire feltétlen szükség van és azt igazságosan osztja el. A pénz a gazdaság szolgája. Nincs rá feltétlen szükség, használhatók más módszerek is.

A jelenlegi értékrend épp a fordítottja a valóságosnak, ezért biztos pusztulásba vezet. Bolygónyi méretekben ez nem volt ennyire világos. Jó ideig lehet máshová menni, el lehet venni, használni a másét. De csak idő kérdése, hogy kiderüljön, mindenhol mindent feléltünk, letaroltunk és elpusztítottunk. Mára csaknem idáig jutottunk.

11.4. Az ember és az élőrendszer

Az ember mint természeti lény annyi energiát használ fel, amekkora tápértékű anyagcseréjének fenntartásához elfogyaszt, ahogyan a 11.1. fejezet élén tárgyaltuk, az ember 120 wattnyi fogyasztással tartja fenn magát. Az ipari forradalomig csak megújuló energiaforrásokat használt. Az ősmaradványi eredetű erőforrások, a szén, kőolaj és földgáz felhasználásával a mai ember világátlagban a 120 watt tizenötszörösét használva éli életét. Mindez a természetes körfolyamatok rendjének megzavarásához vezetett. Az élőrendszer működésének főbb zavarai a következők:

Túlnépesedés, zöld forradalom. A bolygó nem tud ennyi embert huzamosabb időn keresztül eltartani és egyre többen leszünk. Ma már 7,9 milliárd ember él a Földön. Az 1950 táján kezdődő, az egész világra kiterjedő, zöld forradalomnak nevezett átalakulás, a mezőgazdaság külső erőforrások, az olaj, gáz bevonásával véghez vitt iparosítása végzetes következményekkel járt. 1950-ben kb. 2,5 milliárd lakosa volt a világnak, és addig a mezőgazdaság többé-kevésbé fenntartható módon működött. Többek között műtrágyázással, növényvédő szerek alkalmazásával, gépekkel, erős öntözéssel 1985-ig közel a négyszeresére emelkedett a gabonafélék termésátlaga szerte a világon. Azóta a termésátlagok növekedése lassul. Ma a termőföldet arra használjuk, hogy segítségével a kőolajat és földgázt élelmiszerré alakítsuk. De a kőolaj és földgáz belátható időn belül elfogy. A műtrágyázás pár évtizeden belül megbetegíti a talajt, kipusztítja annak élővilágát. 1975-2015 között a Föld termőtalajainak harmadrésze elpusztult. Az ehhez a gazdálkodáshoz szükséges öntözés miatt rohamosan csökken a talajvizek szintje és ezzel gyorsan elhasználjuk az édesvíz készleteinket is.

Savasodás, világméretű felmelegedés. Nem elég az, hogy az erőforrások fogyása miatt nélkülözés és éhezés sújtja az emberiséget, az ősmaradványi erőforrások, az olaj, gáz és szén felhasználásával egyúttal hatalmas és egyre növekvő mennyiségű szén-dioxid kerül a légkörbe. Ez egyrészt savasít, másrészt az üvegház hatásával melegíti a bolygó felszínét.

A savas esők évtizedek óta pusztítják az erdőket és a változáshoz alkalmazkodni képtelen növények, elsősorban a fák pusztulásához és a szárazföldi fajok tömeges eltűnéséhez vezet. Most válik szembetűnőbbé az óceánok savasodásának tünetei. Egyre több és mind nagyobb területről tűnnek el a halak, mivel a táplálékul szolgáló mészvázas testű csigák és más állatok a savasodó vízben nehezebben fejlődnek. Helyüket medúzák foglalják el. Ezek eddig valamennyi nagy kipusztulást képesek voltak túlélni, lásd a 9.4. fejezetet.

A légkör szén-dioxid tartalmának növekedése miatt az üvegházhatás is nő, és emelkedik a Föld átlagos hőmérséklete. Ezt sokan tagadják, pedig a tengerek szintjének növekedése egyértelműen ezt mutatja. Egyrészt azért növekszik évről-évre a tengerszint, mert a melegebb víz sűrűsége kisebb és így a térfogata nagyobb. Továbbá a szárazföldre kifagyott víz, elsősorban a grönlandi és antarktiszi jég olvadása a tengerszintet növeli. Mivel a bolygó felmelegedésével kapott hőt elsősorban a nagy fajhőjű víz veszi fel, a tengerszint megbízhatóbban tájékoztat mértékéről, mint a légkör és a szárazföldek hőmérsékletei, amelyek

az óceánok felszíni vízhőmérsékletéhez igazodnak. Az utóbbi két évtizedben az óceánok mélyén lévő víz indult melegedésnek és a Föld egészének melegedése egyre hevesebb.

A vízgőz is üvegházgáz és jóval nagyobb mennyiségben van jelen a légkörben. A Föld felszínének 70 százalékát víz borítja és az óceánokból átlag két percenként párolog el annyi víz, mint amennyi a Balatonban van. Ha túl sok a levegőben a vízgőz és eléri a telítési szintet köd, pára, és felhő formájában csapódik ki. Átlagosan a felszín 2/3 része felett van felhőtakaró. A felhők hatalmas fehér fényvisszaverő felületeket képeznek, visszaverik a napsugárzást, és leárnyékolják a talajszintet.

A vízgőz napsütötte területeken üvegház gázként melegíti a bolygót, felhőzetként pedig árnyékot adva hűti, ezzel szabályozza a bolygó felszíni hőmérsékleti viszonyait. A felmelegedés ezért nemcsak a CO_2 felszaporodása miatt növekszik, hanem a szárazföldről származó párolgás és a szárazföldek feletti felhőtakarás csökkenése is melegíti a felszínt. Ennek oka az erdők irtása. Ha a csapadék a fedetlen talajra hull, jó része a talajvízen keresztül jut a folyókba. Minél kevesebb a fa, annál erősebben csökken a párolgás és így a felhőtakaró kiterjedése. A felhőtakaró zsugorodása a vízgőz és a CO_2 molekulák üvegházhatásánál jóval erősebben növelheti a felszíni hőmérsékletet.

Annyira gyors a felmelegedés, hogy az élővilág képtelen alkalmazkodni hozzá. A sarkok gyorsabban melegszenek, mint az Egyenlítő térsége. Mivel a kettő közötti hőmérséklet különbségét kiegyenlítő szelek természete a sarkvidék és az Egyenlítő közötti hőmérséklet különbségétől függ, a szelek jellege és más kiegyenlítő áramlási folyamatok, így a Golf-áramlat változik. Ezzel az éghajlat, az évszakok jellemzői is változnak és a bolygóméretű felmelegedéssel egy időben egyes térségekben lehűlés is következhet be. Ez elsősorban tavasszal és ősszel észlelhető. Ez súlyosabb esetben lehetetlenné teheti az élelmiszernövényeink termelését. Ha ez pár évtizedig még így folytatódik, az élővilág oly nagy hányada pusztul ki, hogy az ember képtelen lesz táplálékhoz jutni. Ráadásul a felmelegedéssel együtt járó erdőtüzek és az egyre szélsőségesebbé váló időjárási jelenségek önmagukban is lakhatatlanná tennék a bolygót. Elkezdődött a bolygó élővilágának hatodik nagy kipusztulása.

Egyéb környezeti károsodások. - A freon légkörbe juttatása miatt megsérült az élővilágot védő ózonréteg.

- A szennyecsatornák rendszere miatt a foszfor és a kálium körforgás megsérült. Az emberi anyagcsere foszfor és kálium tartalma a folyókon keresztül végül is a világtengerekbe jut. Míg ezekben az elemekben a szárazföld megszegényedik, a világtengerekben feldúsulnak, amihez azok élővilága nem tud alkalmazkodni.

- Az ember a szárazföldi fénymegkötési energiák kb. 40%-át a maga javára használja. Ezzel megfosztja életterének jó részétől a többi élőlényt. Az ember és háziállatainak együttes testtömege adja valamennyi földi gerinces együttes testtömegének 98%-át, az összes többi gerincesnek csak 2%-nyi jut (itt a víztartalommal csökkentett ún. száraz testtömegben számoltak). Emiatt rohamosan csökken az élővilág változatossága. Ez is gerjeszti a hatodik nagy kipusztulást.

- 1953 és 2003 között kifogta az ember a világtengerek halászható halainak 90%-át. Ez nemcsak gazdasági kár, hanem az óceánok halállományának teljes kipusztulását is sietteti.

- A 2011-ben megrongálódott fukusimai atomreaktorok állapota miatt eddig is hatalmas mennyiségű radioaktív szennyeződés került a Csendes-óceánba és beláthatatlan ideig egyre több jut bele. Bár tömegét tekintve a szennyeződés elenyésző, de az élőkben dúsul fel és igen kevés elég belőlük végzetes hatásuk kifejtéséhez. Az áramlatok valamennyi világtengerbe eljuttatják őket és ez is gerjeszti az óceánok halállományának teljes kipusztulását.

A fenntarthatóságról szóló, ma fenntartható élet jegyzet 1999-ben Fenntartható fejlődés címmel könyvként is megjelent változata befejezésésként azt tárgyalja, hogy az erőforrások fogyása miatt az elkövetkező évtizedekben milyen helyzetbe kerül a tehetetlenül sodródó világ:

»A világgazdasági rendszer a tehetetlenségénél fogva mindenképpen igyekszik fenntartani arcukat. Az USA katonai, politikai eszköztárát bevetve próbálja megakadályozni, hogy a Közel-Kelet országai olajkincsük révén a világ sorsát meghatározó gazdasági, kulturális tényezőivé váljanak. Az iszlám és a nyugati életfelfogás közötti szakadék mélyül, a két világ közötti súrlódások, összecsapások ereje egyre hevesebb. A globalizáció nem kívánatos mellékhatásai felerősödnek, ugrásszerűen növekszik a nemzetközi bűnözés szerepe, amely a világgazdaságba és a politikába beépülve annak meghatározó tényezőjévé válik.

...a pazarló rendszer azonban fennmarad, még jobban pusztítva a civilizációt eltető természetes környezetet. A szegények és gazdagok közötti ellentét még kirívóbb lesz, a csökkenő népességű gazdag országokba való bevándorlás ellenőrizhetetlenné válik. A természeti csapások egyre nagyobb pusztításokat okoznak, amelyek feltartóztatlan népvándorlásokra vezetnek.

A természet fokozódó szennyezettsége, az újabb és egyre pusztítóbb megbetegedések sokaságának megjelenéséhez vezet. Az emberi immunrendszer nem tud alkalmazkodni a lemérgezett környezet okozta végzetes változásokhoz. Az orvostudomány képtelen kezelni az ... újabb és újabb betegségeket, az egészségügyi rendszer összeomlik.

A kaotikus folyamatok kezelhetetlensége nyilvánvalóvá lesz, az egyes, különállóként még talán megoldható kérdések együttese hatalmas mértékben felerősítik egymás káros hatásait. A pénzügyi és gazdasági vilárendszer szétesik,«

A valóság tagadása. Tagadjuk a valóságot, nem akarunk tudomást venni arról, hová juttattuk magunkat, lásd a 3.1. részben. Nem látjuk a fától az erdőt, egy-egy fa jó állapotára mutogatunk, miközben az erdő egésze pusztul.

Az ármítás fokát jól jellemzik a természettudományokat, elsősorban az éghajlatváltozás kutatásával és a környezet romlásával foglalkozó ágazatokat ért támadások. A tudomány a valósággal foglalkozik és eredményeit nyilvánosságra hozza. Ezek viszont felbőszíthetik azokat, akik egészen más eredményeket szeretnének helyettük látni. Ezért a kényesebb területeken csökkentik a kutatásokhoz szükséges támogatásokat, sőt sokszor teljesen megvonják azokat. Hiába van az emberek szeme előtt a savas eső által elpusztított erdő, hiába látja, hogy a tengerből eltűnnek a halak. Mégis olyanokba kapaszkodik, hogy igen ám, de a szén-dioxid növeli a terméshozamokat. Amikor a felmelegedésről hall, tiltakozik, lám az idén is hűvösebb volt.

11.5. Az ember örök életének esélye

Láttuk, az eredendő bűn, az ember értékét a vagyonával mérő felfogás és az anyagiakért való fékevesztett versengés a természet értékeinek igen gyors pusztulásával és a természetes folyamatok rendjének mind komolyabb megzavarásával jár együtt. Az ember a bűnbeeséssel elvesztette az örök élet esélyét, ami az ember kipusztulását vetíthette előre, lásd a 2.6. szakaszban. Valóban, nagyon rövid időn, alig 12-13 ezer éven belül ez oda vezetett, hogy a földtörténet hatodik nagy kipusztulása fenyeget.

Az emberiséget fenyegető kipusztulás megelőzésére még lehet esélyünk. Ennek első feltétele az emberiség szellemi és vallási egységének a megteremtése. Áttekintettük, hogy a nagy világvallások közül a hindu, a buddhista és a kínai sikerrel fogta vissza a természet pusztítását, valamennyi igyekszik távol tartani az embert az anyagiak imádatától, és birtoklásért folyó versengéstől.

A versengésre irányuló ösztönünk átírható, lásd a 3.3. fejezetben. Jézus példamutatásával éppen ezt tette. Tanítványaiban, akár csak bennünk, az ember versengési ösztöne a vagyonszerzést szolgálta. Jézus is versengett, de önmagával. Önkéntelenül is ezt vették át tőle a tanítványai, és ezzel mentesültek az eredendő bűntől. Ezzel a jézusi keresztyénség képes olyat felmutatni, amelyet nemcsak valamennyi istenhívó ember, hanem valamennyi ember nagyon könnyen megért. Ehhez hasonló valamennyi vallásban megjelenik, és ott van az ember lelke mélyén. Ezt az utat Jézus a talentumok példázatában fogalmazta meg.

Önmagaddal versengj. Ahogyan a talentumok újszövetségi példázata kifejezi, minden egyes ember kap talentumokat, azaz lehetőségeket, ki-ki a rátermettsége, képességei szerint. Isten a talentumaimat megadta, de nem szabta meg pontosan, mit kell tennem. Szabadságot kaptam, de ezzel felelősség is jár. Használnom kell a talentumaimat, küzdenem kell azért, hogy jól forgassam. Fontos, hogy megtaláljam életem feladatait, melyek csak az enyéme. Akkor érthetjük meg a talentumok példázatát mélyebben, ha arra gondolunk, az ember élete derekán, 35-40 éves kora tájt mérlegre teszi magát. Függetlenül attól, vallásos-e valamennyire vagy nem. Ha úgy érzi, élete értelmetlen, nem úgy élt, ahogy lehetett, kellett volna és később sincs sok esélye az értelmes, hasznos életre, tulajdonképpen nincs is rá már szükség, akkor lelkileg megroppan. Lelki romlását, mivel az az immunrendszer gyengülésével párosul, felgyorsulóan fejlődő testi betegségek követik. Egy lelkileg megroppant egyén már nem szeret igazából élni és sokkal könnyebben hal meg mondjuk az országúton gépkocsiját figyelmetlenül vezetve.

Amint tárgyaltuk, lásd a 2.4. fejezetben, a férfiakba be van írva, hogy versengeniük kell egymással és a nők a kialakult rangsor alapján választanak közülük. Az ember megromlásának oka éppen az, hogy míg a rangsort a természet rendje szerint az emberi jó tulajdonságok szabják meg, az ember választása szerint ezt a vagyont nagysága határozza meg, az emberek a pénz miatt versengenek egymással. Jézusnak erre az a válasza, hogy önmagaddal versenyezz. Csak az számít, hogy adottságaimat és lehetőségeimet mint használtam, nem pedig az, hogy a világi versengésben ki vagyok. Önmagam, és nem az emberek előtt kell tudnom megállni a helyem.

Eleve nem kérkedhetek önmagammal. Mindent, ami jó bennem, kaptam. Gondoljunk a kukázóra, a csupán az ilyen tevékenységre képes emberre. Ha rendben gyűjti a még hasznosíthatót és nem marad utána kiborogatott hulladék, akkor megtette, ami tőle telt. Nekem, ha sokkal többet kaptam, sokkal többel kell elszámolnom. Látszólag nagyon magasan állok az emberek szemében a kukázó fölött. De amit kaptam, arra való, hogy önmagammal, és ne másokkal versengjek. Ha így élek, nem lesem, mi je van a szomszédnak, nem nyomaszt, ki mire jutott, nem irigykedem és nem ítélek meg másokat. Egyben megszabadultam az eredendő bűn nyomasztó terhétől. Őszinte érdeklődéssel és szeretettel figyelhetem embertársaimat. Ha pedig öregszem vagy megbetegszem és szembe kell nézmem az elmúlással, nem nyomaszt, hogy a versenyből kiesett sorsa lett az enyém, akit a versengő többiek igyekeznek elkerülni, eldugni. Az Isten előtti megállásra készülve, megbékélve és reménykedve hagyhatom itt a földi világot.

Meghalás, utolsó ítélet, öröklét. Ami a halál utáni életet illeti, erről legjobb azokat kérdezni, akik már megöregedtek. Akik talentumaikat kihasználva éltek, és arról érdeklődünk, szeretnének-e még egyszer húsz vagy harminc és így tovább évesek lenni, az a válaszuk, hogy nem. Ők az étellel betelve, megbékélve hálnak meg. Idős rokonunk a halála előtti utolsó találkozásunk alkalmával arról beszélt, hogy mostanában sokszor eszébe jut, hogy gyermekként mennyire siratták a nagyapjukat, amikor az meghalt. De, folytatta, eszembe jutott az is, hogy nézne ki nagyapa, ha ma, százhatvan évesen is élne még.

Idős, elméleti fizikát tanító tanárom életének utolsó évtizedének mérhetetlen szenvedéseit békésen, végtelen türelemmel viselte. Pedig mindkét lábát térd felett csonkolták, mindkét szemére megvakult és életének utolsó heteit kórházban kellett töltenie a műveke kezelése miatt. Ott bent akkor arról elmélkedett, hogy most ugyan nagyon sokat kell szenvednie, de ez egyben lehetőséget is kapott arra, hogy tanulmányozhassa, mint hat a szenvedés az ember értelmére, gondolkodásának menetére.

Aki meghalt, annak megállt idő, éppen ezért nem érdemes azon rágódni, mikor következik be az utolsó ítélet. Akinek megadatott a kiváltság, hogy ott lehetett hozzátartozója halálos ágyánál, vagy láthatta az arcát a ravatalon, megtudhatta, hová került az eltávozott. Közelebbi hozzátartozóim közül többet is láttam holtan. Aki megfelelően használta adottságait és lehetőségeit, annak arca összehangoltságot és az öröklétre utaló mennyei békességet mutatott. Aki pedig nem így élt, az arca szétesett volt, a semmibe zuhanást, az örök halált ábrázolta. Ha ugyan kihasználta a lehetőségeit, de a Mammon bűvöletében élt, arca ugyanezt fejezte ki. Saját benyomásaimból, néhány esetből nem lehet általános érvényű következtetést levonni. De sugallják, hogy amit az öröklétről vagy kárhozatra jutásáról mondanak, nem alap nélküli. Aki Jézust követve, vele együtt küzdve élte végig az életét, vele van az örökkévalóságban.

Rettenetes úgy meghalni, hogy szembe kell néznem azzal, mennyi mindent tehettem és mi minden lehettem volna és csak rajtam múltott, hogy mindebből nem lett semmi. Ilyenkor sokkal erősebb a szenvedés és a békétlenség, nehezebb meghalni, lásd az önszántából gyermektelen nő szenvedéséről a 3.3. szakasz végét. Mindez a haldoklót és környezetét egyaránt nagyon meggyötri. Szembe kell azzal nézni, hogy odaát már nincs küzdés, nem tehetem jóvá, amit elmulasztottam. Véglegesen semmivé válok.

Hogy mi marad belőlünk a halál után, mit jelent az öröklét, a földi életem minősége dönti el. Említettük a 4.1. fejezetben, hogy a természetes hit azt is sugallja, hogy értelmemnek az Isten értelmével rokon tartománya halhatatlan lehet. Ilyen a szeretet és mindaz, amit a világ valóságából felfogtam, megértettem és amin munkálkodtam. Kivételes esetben előfordulhat, hogy valami bennem fogalmazódott meg először, gondolatként, felfedezésként, valamilyen művészeti, irodalmi és más alkotásként. Valahányszor az értelmem működésének maradandó részéből valaki valamennyit átél a földön, bár testileg már nem vagyok, őáltala létezem. Platón szerint a lélek múlhatatlan.

Hogy miként érdemes élni, a következő, Hamvas Bélától származó idézet így foglalja össze: »A boldogságot csak az bírja el, aki elosztja. A fény csak abban válik áldássá, aki másnak is ad belőle. Mert amikor bennünket elküldtek, az útrabocsájtó Hatalom így szólt: Rád bízok minden embert külön, kivétel nélkül mindenkit, segíts, adj enni, adj ruhát, mindenkire vigyázz úgy mint magadra, és ne hagyd a sötétségben elmerülni. Amit szerzel, amit elérsz, amit tudsz, amit átélsz, osszad meg. Az egész világ a tiéd. Szabad vagy a kövektől az éterig. Ismerd meg, hódítsd meg, senki se tiltja, de jaj neked, ha magadnak tartod. Elbocsátlak téged is, mint mindenkit: felelős vagy minden emberért, aki veled él, s el kell számolnod minden fillérrel, amit magadra költesz, minden örömmel, amit magadba zártál, és minden boldog pillanattal, amit magadnak tartottál meg. Most eredj és élj, mert a világ a tiéd.«

A fiatalon, az akkor még gyógyíthatatlan szívbetegségben szenvedő erdélyi költő, Dsida Jenő közelgő halála előtt írta meg a Sírfeleirat című versét: »Megtettem mindent, amit megtehettem / Kinek tartoztam, mindent megfizettem, / Elengedem mindenki tartozását, / Felejtse el arcom romló földi mását.«

A halál életünk legnagyobb élménye, a beteljesülés, az önmagunk teljességével való szembesülés pillanata. Aldous Huxley, a "Szép új világ" szerzője tudta ezt. Amikor haldoklott és beszélni már nem, de írni még tudott, LSD-t kért a feleségétől. Csúcsélmény a halál és az LSD hatására látomásai vannak az embernek. Huxley a kettő együttes hatását akarta átélni.

Eddig még mindenki meghalt, nem számíthatok arra, hogy én leszek az első, aki elkerüli a halált. Az emberek nagy része retteg tőle. Különösen erős a haláltól való félelem a Mammon által uralt társadalmakban. Nem csoda, hiszen a betegség és az öregedés egyúttal azt is jelenti, hogy kiestem a pénzért és hatalomért folyó versengésből és ennek megfelelően bánnak velem. Már nem vagyok képes arra, hogy szerezzek és ezzel feleslegessé váltam. Közeledve az öregséghez, már csak ezért is nagyon sokan igyekeznek minél fiatalabbnak, fiatalosnak látszani. Félnak a betegtől, és amennyire csak lehet, eldugják és kerülik. Végleg magára hagyják a haldoklót, aki nem szeretettei körében, mindent megbeszélve és kölcsönösen megbocsájtva távozik közülünk. Ettől is megfosztják őt és magukat is, pedig régebben ez volt a természetes, hiszen könnyítette a halálba menő helyzetét, utána pedig a gyászt és a veszteség feldolgozását.

Az Egyesült Államokban a halottat kozmetikázzák és nagyon jól néz ki a ravatalon. Miután eltemették, többé nem mennek ki hozzá a temetőbe. Meg kell jegyezni, az USA-ban nagyok a szélsőségek, minden előfordul és az ellenkezője is. Amikor mi október végén a temetőket járjuk, az USA-ban és az angol-szász országokban és lassan már másutt is, a kelta eredetű Halloween ünneplése zajlik. Lényege a halál megcsúfolása, kikacagása. Nálunk is erőltetik ezt a hagyományainktól mélységesen idegen ünnepet.

11.6. Út az emberiség szellemi-vallási egységéhez

Constantinus utasítása, a kereszténység szabványosításának elrendelése elsorvasztotta a jézusi kereszténységet, a kereszténységnek az embert az eredeti bűntől már csaknem megszabadító változatát, lásd a 6.3. fejezetet. Jó példa ez arra, hogy egy apró, teljesen ártalmatlannak látszó tett felmérhetetlen következményekkel járhat,

lásd a 9.1. fejezetet. Az emberiség vallási egységéhez vezető legelső lépése az lehetne, hogy a keresztény felekezetek lemondanak a szabványosításról és engedélyezik, hogy az utolsó vacsorára emlékező szertartáson bármelyik másik keresztény felekezet tagja részt vehessen. Ne legyen kizáró ok, ki mint értelmezi a Szentháromság tanát, sőt még az sem, hogy ha valaki, lásd a 6.2. csak embernek tartja Jézust és magát pedig Jézus követőjének, tanítványának vallja. Ne számítson eretnek gondolatnak az, hogy az ember örök élete nem a halál utáni életére, hanem a emberiség örök életére vonatkozik. Ezek az eszmék és a mai egyház tanításai nagyon jól meglehetnének egymás mellett. A szertartásokat csak apró mozzanataikban volna érdemes módosítani.

Ahogy a 10.2. fejezet legvégén tárgyaltuk, az egymásban bízók emberek gondolkodása, cselekvése a tudat alatti szintén is összehangolódhat. Megérezhetik, mi történik a másikkal, a többiekkel és emiatt a gondolati terük jóval tágasabb. Ez is ott lehet a zsidóság szellemi téren elért sikerei mögött. Ugyanis megbíznak egymásban. Emiatt láthatatlan szálak köthetik össze őket, összehangolódhatnak, öntudatlanul is meríthetnek a közös gondolati tárból. Ha ez a szellemi egység, amihez hasonlóról a kereszténység mint a Szentlélek munkájáról beszél, általánosabbá válhatna, megmenekülhetnénk.

Az emberiség szellemi-vallási egységének első és meghatározó lépése az lehetne, ha a katolikus világ-egyház megújulási mozgalmat hirdetne. Nem elég az, hogy aggódik a Föld jövőjéért, a 2015-ben kibocsátott pápai enciklika sem foglalkozik érdemben azzal a két tanítással, amelynek igazi, mindenkit megérintő hatása, befolyása lenne. Egyik a Teremtéstörténetben olvasható 'Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet'. Ez az ősi életmódot folytató, édeni körülmények között élő embereknek szólt és a parancsolatot már réges-régen betöltöttük, annyira, lásd a 11.4. fejezetben, hogy mára a Földön alig maradt vadon, szabadon élő gerinces. Továbbá a Tízparancsolatra és Jézus tanításaira hivatkozva ki kellene az egyháznak mondania, hogy az emberiség, Észak-Amerikával és Európával az élén, a Mammonnak hódolva idegen istent imád. Nem törődik azzal, hogy mi lesz majd a későbbi leszármazottaival, pedig ott van a Tízparancsolatban, hogy az atyák bűneiért a későbbi leszármazottak bűnhődnek majd. Ezzel a legnagyobb bűnt követik el, amit egy nép elkövethet. Ha az egyház így fordulna a világ népeihez, valós lehetőséggé válna az emberiség kipusztulásának megakadályozása. Nemcsak a zsidóság fogadhatná kedvezően a megújulást, hanem a hindu, buddhista és a taoista vallást követők is, hiszen valamennyien, ha más-más nyelvezetet használunk, ugyanarról beszélünk. Még az Egyesült Államok protestáns egyházai sem tiltakoznának. Az USA protestáns államként született és fejlődése során a nép kezdte magát kivételezettnek érezni, mintha rájuk nem az vonatkozna, mint másokra, lásd a 6.4. fejezetben. Míg korábban a legnagyobb protestáns népességgel bíró országban, az Amerikai Egyesült Államokban a hívek a hegyre épült városnak tartották hazájukat, ma a fiatalok között egyre nő a magukat felekezeten kívülinek tartók aránya. Bár az idősebb hívek kitartanak, számuk törvényszerűen csökken.

A megújulási mozgalom hatalmas tömegeket vonzana az egyházba, mivel az egyház több mint másfél ezer éves kihagyás után újra valós, a leginkább nyomasztó, létünk egészét meghatározó kérdésekkel kezdene el foglalkozni. Ez a több mint kétezer éves egyház alapfeladata, mindig is erre kereste a választ. Most juthat el odáig, hogy újra meg tudja fogalmazni, honnan erednek a megmaradásunkat fenyegető bajok gyökerei. Ebből kiindulva valamennyiünket arra szeretne mozgósítani, hogy erőinket egyesítve szálljunk szembe a bennünket évezredek óta pusztító, látszólag egyre fejlettebbé, gazdagabbá tevő, ám közben létfeltételeinket felmorzsoló Mammonnal. Ha csaknem másfél ezer éves bódultságunkból lassan magunkra eszmélve ezt megtesszük és akár a csaknem kétezer évvel ezelőtti tanítványok, újra követjük a jézusi életmintát, akkor az utolsó előtti másodpercben még letérhetünk végzetünkhöz vezető útról. Ekkor reményünk lehet arra, hogy a tévútra jutásunk okozta mérhetetlen pusztulást mérsékeljük és életben maradassunk.

A szellemi-vallási egységet megvalósító emberiség, ennek megvalósításához meglepően kevés idő elég lenne, hiszen a világ népei valamennyien érzik a veszélyt, bármennyire ámitja őket a tömegtájékoztatás.

Az átállás folyamatáról. Kiszabadulva a Mammon vonzásából, gyorsan lelépíthetnénk a szükségtelen termelést és a megmaradt forrásainkat az erdősítésre összpontosítvánk, lásd a 5.3. szakasz legvégén a sivatagosodás folyamatát. A mind nagyobb erdőségek és a zöldülő Föld növénytakarója egyre több vizgőzt

párologtatna és viszonylag hamar, pár évtized, egy-két évszázadon belül jelentős mennyiségű szén-dioxidot vonna ki a légkörből. Ezzel egy-kétszáz éven belül meg lehetne állítani a felmelegedést és csökkenthetnénk az óceánok és tengerek vizének savasodását. Késleltethetnénk az óceáni és a szárazföldi élővilág riasztó méretű pusztulásának folyamatát és az emberiség megmenekülhetne a gyors pusztulástól.

Hozzáláthatnánk életünk anyagi alapjainak átszervezéséhez. A szükségtelen termelés leépítésének legkönnyebb része a fogyasztás gerjesztésének és a termékrontásnak a beszüntetése. Az átállás fő eleme azzal függ össze, hogy szinte minden mai építményünk gyorsan pusztul. Míg a rómaiak által épített híd Róma mai belvárosi forgalmát is kiszolgálja, addig a vasbeton elemekből épített házak pár évtizedet sem bírnak ki és az útjaink, hídjaink állandó karbantartást igényelnek. Mindehhez rengeteget kell szállítani, ezért is használ annyira sok energiát a gazdaság. Lakhatatlanná váló városainkból élhető településekre kellene költöznünk, ahol jóval kisebb, szerényebb felszereltségű, ám sokkal kevesebb energiát felhasználását igénylő, tartósabb házakban lakhatnánk.

Mindez sok munkát igényelne, de a mostanival összehasonlítva még így is jóval kevesebbet kellene dolgoznunk. Lenne időnk a szellemi javak gyűjtésére, mint lásd a 4.4. fejezetet Tibetről, és reménykedhetnénk abban is, hogy fenntarthatóvá tehető az életünk.